

TORBJÖRN NILSSON & JOSEFIN HÄGGLUND

TVÅKAMMARRIKSDAGEN 1867–1970

100 år av politik – 50 år av glömska

SANTÉRUS
FÖRLAG

S

TORBJÖRN NILSSON & JOSEFIN HÄGGLUND

Tvåkammarriksdagen 1867–1970

100 år av politik – 50 år av glömska

SANTÉRUS
FÖRLAG

www.santerus.se

Boken är tillkommen genom ett samarbete mellan
Riksbankens Jubileumsfond, Södertörns högskola och Sveriges riksdag

Utgiven 2021 av Santérus Förlag, Stockholm

Omslagsbilden:

”Val till andra kammaren”, 1968

© Ewert Karlsson, EWK / Bildupphovsrätt 2021

© 2021 Torbjörn Nilsson & Josefin Hägglund

ISBN 978-91-7359-169-0

info@santerus.se

Tryck: ScandBook AB 2021

Innehåll

FÖRORD

INLEDNING

ATT SKRIVA OM TVÅKAMMARRIKSDAGEN

HISTORIA

I. Riksdagen som försvann • 13

Historia och jubiléer • 13

II. Historien om en kammare • 29

Elitstyre och bondekrav: 1867–1886 • 29

Tullvänlighet och demokratirädsla: 1887–1920 • 33

Borgerligt styre i demokratiskt överhus: 1921–1940 • 39

Socialdemokratins överhus: 1941–1970 • 44

III. Första kammaren inifrån • 51

Senatorer med social status • 51

IV. Vägar till (och från?) enkammarriksdagen • 67

Opinion mot det gamla • 67

Framkastade och förkastade alternativ • 74

- v. Modernitetens segertåg • 83
Kompromiss och konventioner • 83
Vart tog de vägen? • 92

INTERVJUER

- Hans Lindblad – Yngst i sista första kammaren • 101
Lena Hjelm-Wallén – Riksdagen en överraskning • 109
Anders Björck – Konservativ under upprorsår • 117
Ingvar Carlsson – Politisk veteran från start • 125
Olof Johansson – Handelsman i miljöfrågor • 135
Jörn Svensson – Vänstersamverkan i nöd och lust • 143

EFTERORD

ATT FÅNGA HISTORIEN MED INTERVJUER • 151

PERSONREGISTER • 155

FÖRORD

Att representativa församlingar har två kamrar – ett överhus och ett underhus – är idag tämligen ovanligt. I den svenska diskussionen om politik ter sig tvåkammerssystemen främmande. Vi har svårt att förstå vad det brittiska överhuset egentligen gör och den amerikanska kongressens uppdelning i representanthus och senat framstår som förvirrande.

Ändå blev tvåkammerssystemet viktigt i perioden mellan envälden eller andra auktoritära regimer och ett demokratiskt statsskick. I Sverige kan man se tvåkammarriksdagen som en slags modernisering av den gamla ståndsriksdagen. Överhuset skulle stå oberoende av egenintressen och kunna motverka radikala reformer, och på det sättet fungera som en balanserade motvikt mot den ökande politiska representationen för de breda lagren i samhället. Den svenska förstakammaren fanns i drygt hundra år. Under de femtio åren från 1867 skedde en snabb modernisering av det svenska samhället och bägge kamrarna i den nya riksdagen spelade en roll i den utvecklingen. Efter demokratins genombrott kring 1920 blev första kammaren dock allt mer av en anomali i vårt parlamentariska system. När den upphörde 1970 var enigheten stor om att den spelat ut sin

roll, och idag är den närmast bortglömd – möjligen ihågkommen som en bromskloss i arbetet för allmän och lika rösträtt.

Att allt för konsekvent tolka det förflutna genom ett nutida raster riskerar dock att snedvrیدا perspektiven. I denna bok visar Torbjörn Nilsson förstakammarpolitikerna som drivande aktörer i bland annat 1800-talets stora infrastrukturprojekt. Andra reformer motarbetade man, i synnerhet frågan om bredare demokratisk representation, med argument om stabilitet och statsnytta. Det skulle straffa sig på så sätt att första kammaren efter hand förlorade sin särskilda ställning och roll. Josefin Hägglunds intervjuer med dåförtiden unga politiker från de fem riksdagspartierna, som kom in i riksdagen åren kring avskaffandet 1970, bekräftar uppslutningen kring enkammarsystemet. Men de visar också på hur äldre tänkesätt om att yngre ledamöter skulle ligga lågt till att börja med och att kvinnliga ledamöter reagerade på den kompakta manliga dominansen.

Riksbankens Jubileumsfond har ända sedan sin tillkomst på 1960-talet arbetat nära riksdagen och stött forskning om riksdagens historia och nutid. Det är angeläget att vi för en levande diskussion om konstitutionella frågor och folkförsamlingens roll i Sverige, och boken *Tvåkammarriksdagen 1867–1970: 100 år av politik – 50 år av glömska* ska ses som en del i denna diskussion. Boken är tillkommen på initiativ av riksdagsdirektör Ingvar Mattsson, efter en projektidé av Torbjörn Nilsson. Boken ges ut i samarbete med Santérus förlag.

Marika Hedin, vd, Riksbankens Jubileumsfond

INLEDNING

ATT SKRIVA OM TVÅKAMMARRIKSDAGEN

Politik är en hektisk verksamhet. Utspel, debatter, regeringskriser, kommunala strider och inlägg på sociala medier varvas med vardagsarbete av läsning, talskrivande och medieframträdanden. Nu et och den omedelbara framtiden – nästa partikongress, nästa val eller nästa möte – styr obönhörligt tillvaron. Tid för att reflektera kring andra tidshorisonter, såväl historien som den mer avlägsna framtiden, finns sällan.

Samtidigt är politik till sitt väsen fylld med referenser till tidigare skeden – den senaste valrörelsen, utvecklingen på säg 1960-talet eller 1990-talet, samt någon gång skeden där partiet utkämpade strider som avgjorde politiska vägval och skapade bestående identiteter.

Historiker vill gärna lyfta fram sådant som fallit i glömska, peka på vad som kunde ha gått annorlunda men som idag förefaller självklart. Också vår egen tid kommer att utsättas för framtida granskning. Förhoppningsvis kommer man då inte att historielöst bedöma dagens debatter och strävanden som märkligt gammaldags eller smått löjliga.

Tvåkammarriksdagens drygt hundra år, 1867–1970, tillhör historiens närmast undang(1)ömda element. Enkammarssystemet

från 1971 blev snabbt en självklar, modern form för demokratin på nationell nivå. När nu drygt femtio år har gått sedan tvåkammarriksdagens avskaffande uppstår en möjlighet till historisk tillbakablick. Liksom arkeologerna gynnas av att vägbyggen och annan exploatering enligt fornminneslagen måste föregås av utgrävningar gynnas historikerna av vad man kan kalla tidens siffermagi. Femtioårsminnen såväl för samhället i stort som individen lockar liksom andra minnesår till att lyfta fram det förflutna, att förvandla det från glömska till levande förflutet.

Om en riksdag har en kammare eller två är inte bara en organisatorisk fråga. Den berör såväl ett lands grundlagar som hur den politiska kulturen förändras. Att ta sig an tvåkammarriksdagens historia har därför varit en angelägen uppgift, möjliggjord via Riksbankens Jubileumsfond och riksdagen.

De historiska texterna har skrivits av Torbjörn Nilsson, professor i historia vid Södertörns högskola. För intervjuerna med tillhörande efterskrift svarar Josefin Hägglund, doktorand vid samma högskola. De intervjuade har valts utifrån kravet att de ingått i den gamla tvåkammarriksdagen eller i den nya riksdagens första kull från 1971. Dåtidens fem riksdagspartier är alla representerade. Med stort intresse har dessa politikens veteraner svarat på frågor, och dessutom tagit upp egna. Deras insatser har varit avgörande för att bokens idé om att sammanföra en historisk skildring med nutida minnen har kunnat förverkligas. Till dem alla riktas därför ett varmt tack.

Torbjörn Nilsson
projektledare

HISTORIA

Riksdagens båda talmän samtalar i "sammanbindningsbanan" mellan kamrarna, 1965. T. v. Första kammarens Erik Boheman, tidigare diplomat, t. h. andra kammarens Fridolf Thapper, f. d., metallarbetare.

Foto: Jan Björnell, *SvD*.

I. Riksdagen som försvann

HISTORIA OCH JUBILÉER

Strax efter halv fyra på eftermiddagen den 16 december 1970 slog första kammarens talman Erik Boheman klubban i bordet. Boheman var folkpartist och tidigare diplomat med sin främsta insats som kabinetssekreterare, utrikesministerns högra hand, under andra världskrigets problemfyllda tid. Med klubbslaget avslutades inte bara den dagens riksdagsdebatt utan också riksdagsåret och därtill första kammarens 104-åriga historia. Innebörden var att tvåkammarriksdagen ersattes av en enkammarriksdag, den form vi ännu har femtio år senare.

För första – och sista – gången följde på klubbslaget en applåd från bänkraderna med plats för 151 ledamöter. Applåden illustrerade att en ny tid var inne, eller åtminstone på väg. I dagens riksdag förekommer numera applåder, främst i anslutning till partiledarnas anföranden. Det hade varit otänkbart i den gamla och mer strikta första kammaren, förutom just denna avslutningsdag. Ungefär en halvtimme senare klubbades också andra kammaren av, med dess talman Henry Allard i rollen som exekutor och nästan alla dess 233 ledamöter på plats. Talman Allard betonade att reformen syftade till att stärka riksdagen, att göra dess arbete effektivare.

Dessförinnan hade flera tal med utgångspunkt från den

historiska dagen hållits. Erik Boheman anslog som sig bör både historiska och framtidssyftande tongångar:

Till sist ärade ledamöter, kära kamrater, vill jag uttala allas vår önskan att riksdagen i sin nya form måtte väl och framgångsrikt vårda det demokratiska arv som den gamla riksdagen lämnat efter sig, att dess överväganden och beslut måtte lända till fäderneslandets bästa, till dess andliga och materiella förkovran i full insikt om Sveriges begränsade men icke betydelselösa roll i internationella sammanhang och om det ansvar som åvilar den för allas vår och våra efterlevandes framtid.

Också "ålderspresidenterna" talade, ledamöterna med längst riksdagstid. John "Kinna" Ericsson i första (36 riksdagsår) och partibrodern Tage Erlander i den andra kammaren (40 år), socialdemokratisk statsminister 1946–1969. Den senare överraskade med ett tal som prisade den politiske huvudmotståndaren, Folkpartiets tidigare ledare Bertil Ohlin som nu avslutade sin riksdagsgärning. Erlander tillstod att han och Ohlin knappast skulle gå till historien som ett av de klassiska kärleksparen, men ville ändå hylla sin antagonists framgångsrika verksamhet som nationalekonom (1977 fick Ohlin ta emot det s.k. Nobelpriset i ekonomi) och även som konstruktiv och kunnig politiker.

Det var inte bara applåden och de speciella talen som avvek från den normala riksdagslunken. Efteråt spelade en orkester upp till dans och ledamöterna virvlade runt i "sammanbindningsbanan" mellan kammarsalarna.

Tradition och konstitution

Gravtal, hyllningar, historiska vingslag och dans till orkester präglade således riksdagshuset vid Helgeandsholmen denna dag.

Men utanför dess två kamrar och fyra väggar var intresset för de historiska klubbslagen mer beskedligt. Politiker från olika partier hade under den långa förberedelse tiden för enkammarsystemets tillblivelse – från 1953 eller lika gärna det tidiga 1900-talets radikala krav på avskaffande av första kammaren – suckat över det låga intresset för författningsfrågor bland såväl väljare som kolleger. Själva visste de att en ny författning – lagar om medborgarnas rättigheter och om hur riksdag, regering, kommuner och andra organ ska fungera – styr det politiska livet för lång tid framöver. På så sätt äger dagens politiska strider och samarbeten rum inom de ramar som till stor del inrättades för 45–50 år sedan, och förbereddes ännu tidigare.

Varför denna period? Var det inte femtio år sedan tvåkammarriksdagen försvann till ljudet av klubbslag och dansmusik? Jo, men inrättandet av enkammarriksdagen var ett led i en större författningsförändring. Riksdagsreformen tjuvstartade kan man säga. Först några år senare kom den nya regeringsform, RF 1974, som styr hur Sverige ska just styras. Monarki eller republik? Vad ska kungen eller någon annan statschef i så fall göra? Vilka rättigheter har medborgarna att uttrycka sig, organisera sig i partier eller andra organisationer eller att få insyn i hur makten fungerar?

När tvåkammarriksdagen hade införts och den dåvarande fyrståndsriksdagen (adel, präster, borgare, bönder) avskaffats vid riksdagen 1865–1866 sägs intresset ha varit större. Åtminstone förekommer i nästan alla böcker som skildrar reformen en samtida teckning som visar en folkmassa utanför Riddarhuset, bara något hundratal meter från platsen för riksdagshuset (färdigbyggt 1905). Här firas att också adeln den 7 december 1865 just har beslutat att godkänna förslaget om den nya riksdagen, en riksdag med en första och en andra kammare. Äntligen försvann den ålderdomliga institution där stånden

sammanträdde var för sig och där landets stora majoritet av bönder vägde lika som de några tusen personer som tillhörde adeln.

Några folkmassor fanns inte utanför riksdagshuset i december 1970 drygt hundra år senare. Tidningarna skrev visserligen om tvåkammarriksdagens sista dag, men tonen var ofta en aning pliktskyldig. Tvåkammersystemet sågs som något otidsenligt, något ålderdomligt som utvecklingen rusat ifrån. Genomgående noteras också att det främst är den första kammaren som har försvunnit. Dess indirekta valsysteem, längre valperiod och successiva förnyande var nu ett minne blott, skrev *Göteborgs-Posten* (17/12). Likaså *Provinstidningen Dalsland* (18/12) som noterade att första kammaren försvann men att den andra fanns kvar i utbyggd form. *Arbetets* (17/12) socialdemokratiska ledarartikel illustrerades med en bild på Louis De Geer, den politiske arkitekten bakom tvåkammersystemet. En bild på Karl Marx hade också kunnat vara motiverat. Åtminstone följde man dennes syn på hur politiken var avhängig av samhällets utveckling. Ständsriksdagen sågs som ett exempel på hur ”en institution som inte längre svarar mot samhällets grundläggande struktur, är dömd till undergång”. Det gällde också tvåkammersystemet, som ”[I]ngen lär på allvar sörja”. Må den vila i frid. ”Tvåkammersystemet har tjänat ut”, avslutade *Arbetet*. Att första kammaren var ett överhus som hamnat i underläge, en historisk förlorare som tiden runnit förbi, var uppenbarligen en gängse åsikt 1970.

Tid för förändringar

Åren kring 1970 skapade inte bara nya ramar för politiken. Flera av de ledande politikerna avgick – mer eller mindre frivilligt. Tage Erlander har redan nämnts. Olof Palme tog 1969 över hans roll som socialdemokratisk partiordförande och statsminister.

Centerpartiets Gunnar Hedlund ersattes av Thorbjörn Fälldin 1971. Fem år senare skulle denne bilda en borgerlig regering, den första sedan 1930-talet. Bertil Ohlin hade lett Folkpartiet i 23 år när han avgick 1967. Sven Wedén tog vid, men ersattes redan 1969 av Gunnar Helén. CH Hermansson lämnade 1975 efter elva år som Vpk-ledare över till Lars Werner som kom att sitta i 18 år. Slutligen tvingades Moderaternas Yngve Holmberg 1971 att avgå efter en bitter strid med Gösta Bohman. Två år tidigare hade partiet också övergett det gamla namnet Högerpartiet till förmån för det nuvarande.

Med ett slitet uttryck kan man säga att riksdagen skiftade form mitt i en "brytningstid". Förutom de nämnda personförändringarna kännetecknas också skiftet från 1960-tal till 1970-tal av ekonomiska problem som satte stopp för den nästan oavbrutna standardökning som ägt rum efter det andra världskriget. Den välfärdspolitik som byggt på ett ökat skattetryck började knaka i fogarna, samtidigt som tillväxtpolitiken så sakteliga började att ifrågasättas. En vänstervåg frodades bland ungdom och studenter, likaså popmusik och långt hår.

Sett i efterhand blir det tydligt att enkammarriksdagen tillkom under ett skede där gamla sanningar alltmer skulle ifrågasättas. Nya politiska områden – internationella frågor, miljö, jämställdhet och invandring – skulle ta sig in i riksdagshuset under de följande åren och årtiondena. Men det vore missvisande att tolka in för mycket av dessa förändringar i införandet av enkammarriksdag. Att formen var ett svar på tidens utmaningar. Den har snarare sitt ursprung i äldre förhållanden, de politiska svårigheter som skulle lösas under 1950- och 1960-talen. Kanske en del av de självklara sanningar som rådde då har satt käppar i hjulet i den förändrade politiska verklighet som idag gäller? Fanns det inslag i det gamla systemet som kunde ha fungerat väl i vår tid?

I en skildring av den svenska utvecklingen är det också nödvändigt att rikta blicken utöver landets gränser. Tvåkammar-systemet kan internationellt ses som ett övergångssystem mellan äldre, adels- eller överhetspräglade system under 1800-talet och den fulla demokratin. Både Frankrike och Danmark, där ”första kammaren”, det vill säga landstinget, avskaffades 1953, kan tjäna som jämförelse under olika perioder. Demokratiseringen av vår första kammare 1918–1921 skedde i skuggan av den sociala oron vid första världskrigets slut. Den rationella tidsanda som fällde första kammaren 1970 kan dessutom ses i ljuset av den modernisering som präglat hela västvärlden, därmed också den politiska kulturen i Sverige och samhällets utveckling decennierna efter 1945.

Ålder ger prestige

Firande av nationella demokratiska genombrott, nya former av riksdagar, storting eller andra parlament, alternativt helt nya konstitutioner (författningar, regeringsformer) är i hög grad en internationell företeelse. Så firade USA 1987 tvåhundraårsminnet av sin nya författning. Här i Sverige uppmärksammades åtminstone vårt förra politiska rättesnöre, 1809 års regeringsform, lite grann år 2009. I ärlighetens namn var den ju då redan historia, det vill säga avskaffad och ersatt av 1974 års, den författning som också hör ihop med tvåkammarriksdagens fall.

Förändringen innebar också att Norge med sin grundlov från 1814 övertog Sveriges ställning som innehavare av Europas äldsta fungerande konstitution (om än åtskilliga gånger förändrad). Grannlandets firande 2014 var som väntat mycket omfattande. Officiella festligheter, kulturevenemang och satsningar på skola och forskning avlöste varandra under året. Särskilt då kring nationaldagen den 17 maj, dagen för godkännandet av

Kungligheter i Arboga i samband med riksdagens 500-årsjubileum. Fr. v prins Carl, prins Wilhelm, kronprins Gustaf Adolf, kronprinsessan Louise, kung Gustaf v, prinsessan Sibylla, prins Gustaf Adolf, prins Eugen och prins Bertil.

Foto: okänd. Källa: Arboga kommuns Fotoarkiv (DigitaltMuseum; ID 021018359625).

den norska grundlagen i Eidsvoll inte så långt från Oslo (då Christiania) för drygt 200 år sedan.

Den svenska riksdagen kan också vid sidan om 50-årsminnet av enkammarriksdagens födelse presentera andra jubileums-möjligheter om så skulle behövas. Mest pompa och ståt ägnades 1935 500-årsminnet av riksdagen i Arboga, det möte då bergsmannen Engelbrekt var en av huvudpersonerna. Kungahus, riksdag och regering var indragna i firandet som ägde rum såväl i Arboga som i Stockholm under flera dagar i slutet av maj (även om det 1435 skedde i mer ogästvänliga januari).

Tidens starka nationella strömningar och rädsla för national-socialismens och kommunismens diktaturer färgade evenemangen. Nationalmuseum öppnade en utställning om riksdagens långa historia. Riksdagen åkte med extratåg till Arboga. Vid högtidsmötet med kung Gustaf v närvarande sjöng operasångaren Joel Berglund biskop Thomas *Frihetssång*, Stockholms högskolas

rektor Sven Tunberg höll ett högtidstal om Engelbrekt och riksdagen varefter högtiden avslutades med Wilhelm Stenhammars *Sverige*. Kungen avtäckte också en staty av Engelbrekt, skapad av Carl Eldh. Dagen efter i Stockholm bjöd bland annat på riksdagens evenemang, invigt på morgonen av tidstypiskt klädda härolder med sina blåsinstrument. Till jubileet utkom också en imponerande serie av böcker om riksdagens historia, skrivna av tidens ledande historiker och statsvetare.

Ifrågasatt forntida folkstyre

Att ”Sveriges första riksdag” förlades så långt bak i tiden var knappast någon slump. Liksom i många andra länder hade nationalismen vuxit sig stark under 1800-talet då imperier hotades av upplösning och splittrade nationaliteter samlades i nationalstater. Sverige var visserligen redan en nationalstat sedan den finska rikshalvan förlorats 1809. Men också här pågick en sammansmältning av landsdelar och människor med hjälp av folkskolor, kommunikationer och begynnande industrialisering. Många regimer ville som ett led i stärkandet av nationen påvisa det egna styrelsesättets band med det fjärran förflutna. Långt in på 1900-talet, också efter 1935, förekom här hemma flitigt anspelningar på ett urgammalt svenskt folkstyre vid forntidens tingsplatser, eller den traditionellt goda förbindelsen mellan kungamakt och folk.

Särskilt efter det andra världskriget kom emellertid historikerna att ompröva synen på Arboga 1435 som landets första riksdag, ja som riksdag överhuvud taget. Bönderna saknades helt. Mötet dominerades av biskoparna och adelns ledande män som ansågs kunna tala också för ”menigheten”, det vill säga bönder och andra. Också 1436 hölls ett möte av liknande karaktär. Syftet var inte att låta olika samhällsgrupper gemensamt besluta, utan att tidens stormän skulle rådslå om hur den sociala

Riksdagsjubileet 1935. 500-årsminnet av vad som kallades Sveriges första riksdag. Andra kammarens talman August Sävström (S) håller tal nedanför den provisoriska statyn (av gips) av Engelbrekt.

Foto: Reinhold Carlsson Källa: Arboga kommuns Fotoarkiv (DigitaltMuseum. ID 021018361981)

och politiska oron i landet skulle bekämpas. Farväl Arboga som ”första riksdag”!

Början av 1600-talet blev nu mer fruktbar mark för att finna riksmöten med alla fyra stånd – adel, präster, borgar, bönder – och med en viss självständighet från kungamakten. Däremellan hade visserligen ett antal ”riksdagar” ägt rum under 1500-talet, men i huvudsak med kungamaktens intresse som drivkraft.

Forskare hade blivit ovilliga att definitivt peka ut *ett* möte som den första riksdagen, den roll som ”Arboga 1435” nu hade förlorat. Att Gustav II Adolf vid sitt tillträde 1611 försäkrade att regera med stöd av adelns riksråd och ”menigheten” kan ses som ett steg i riktning mot en riksdag. Också 1617 års *riksdagsordning* pekar åt samma håll. Vi får en födelseprocess över ett antal decennier i stället för en festvänlig händelse som möjliggör årsdagar och jubileer. Även om naturligtvis de historiska tolkningarna ska bygga på säker grund – och inte på okontrollerad tradition – framstår just tydliga jubileer som överlägsna i ett mer historieundervisande perspektiv.

Femtio-, hundra- och hundrafemtioårsdagarna för beslutet (1865) respektive starten (1867) för tvåkammarriksdagen tycks ha rusat förbi utan mer omfattande minnesaktiviteter. I samtiden var frågan mer dramatisk, åtminstone tidvis. Tvåkammarriksdagen infördes efter drygt femtio år av politiska strider, varjehanda förslag om hur riksdagen skulle utformas och häftiga debatter på den tidens sociala medier, den framväxande tidningspressen, föreningsmöten och offentliga talarstolar. Striden tog sin början 1809 då det tidigare kungliga enväldet (Gustav IV Adolfs) avskaffades i en oblodig kupp. Hädanefter gällde ett *konstitutionellt* styre. Kungamakten, riksdagen – fortfarande med fyra ständer – och domstolarna hade sina bestämda beslutsområden. Riksdagen skulle samlas till möte med jämna mellanrum. Samhället skulle styras av fasta lagar, inte av oförutsägbara

Utanför Riddarhuset den 7 december 1865 firas att adeln godkänt tvåkammarriksdagens införande. Originalteckning av Konrad. Litografi i *Illustrerad Tidning*, nr 50 den 16 december 1865.

Källa: Stockholmskällan.

ingrepp från kungamakt, eller från riksdagen heller för den delen. Tryckfrihet, församlingsfrihet och religionsfrihet fanns till viss del, men än var det långt till moderna fri- och rättigheter.

Kvinnans rättigheter berördes inte av omvandlingen 1809. År 1845 infördes emellertid lika arvsrätt för man och kvinna. Andra reformer följde under 1800-talets senare del och början av 1900-talet. Först under tidsperioden 1921–1940, i nästa kapitelns historiska skildring, följde dock fulla medborgerliga rättigheter, med rösträtt och valbarhet.

Ståndstänkande på väg ut

Klagomålen på ståndsriksdagen hade varit många. Med sina medeltida rötter speglade dess sammansättning och valprinciper ett äldre samhälle. För att råda bot på att nya samhälls-

grupper stod utanför – man tänkte då på mer välbärgade och inflytelserika grupper – släpptes mot slutet av ståndstiden bruksägare och städernas fastighetsägare in i borgarståndet. I prästeståndet rymdes också ett antal akademiker, exempelvis den berömde kulturmannen och historieprofessorn Erik Gustaf Geijer (1783–1847).

Många ämbetsmän och militärer hade under 1600- och 1700-talen adlats för sina förtjänsters skull. Syftet var dock mer krasst än som belöningar. Ståndssystemet gav fram till 1809 adeln monopol på de högsta tjänsterna inom staten. Adeln var dock otillräcklig för att kunna besätta alla sådana poster. Vips så adlades den ickeadlige som föreföll mest lämpad! Riddarhuset där varje släkt representerades av den äldste manlige företrädaren fortsatte som förut, om än med en vapensköld till på väggen.

Varje stånd hade en röst i fyrståndsriksdagen. För att en lag skulle godkännas krävdes ett ja från tre av dem. Vid oavgjort två-två gjordes nya försök med reviderade förslag. Beslutsfattandet i riksdagen kunde därför ibland ta lång tid, något som stred mot det allt modernare samhällets ökade tempo (en företeelse som har gamla rötter). Blandningen av valda ledamöter – de ickeadliga – och adelns självklara representation med uppemot 800 släkter (även om ståndet bara hade en röst, lika många som bondeståndets miljonarmé) ifrågasattes allt mer. För reformanhängarna var den naturliga lösningen en riksdag där alla ledamöter åtminstone valdes, gärna i konkurrens med varandra.

Den som kom att sy ihop en ny riksdag, eller om man så vill, arkitekten bakom reformbygget, var Louis De Geer (1818–1896), en framstående ämbetsman och liberal reformman i 1850- och 1860-talens statsliv. Balanstänkande var en hörnsten, och tanken att systemet ”på samma gång förekomma förhastade beslut och tryggar det beståendes rätt”.

Tillräckligt många inom adeln måste acceptera hans modell,

Louis De Geer d. ä.

Foto: Johannes Jaeger, Västergötlands museum
(DigitaltMuseum ID 021017194283).

liksom förstås kungamakten. Som grundlagsfråga krävdes stöd från alla fyra stånd. Med en tvåkammarriksdag som utgångspunkt gällde det för den samhällsbevarande moderatliberalen De Geer att skapa en struktur där samhällseliten fick starkt inflytande i den ena kammaren, bredare lager (borgare och bönder) i den andra. Därefter återstod att lösa frågan om hur ledamöter skulle väljas, liksom vilka som fick väljas (valbara).

För att göra en lång historia kort. När adeln i december 1865 röstade ja till förslaget efter en intensiv strid var den nya tvåkammarriksdagen förd i hamn. Borgare och bönder hade redan accepterat och prästeståndet lovat att följa adelns beslut. Den typ av riksdag som försvann kommer ändå under lång tid framåt att inneha åldersrekordet – exakt hur länge är som sagt svårt att avgöra, men i alla fall 250 år och några sekler av förberedelse. De bortröstade förslagen och glömda idéerna under ett halvt sekel lämnar vi också därhän. Låt oss i stället snarast bege oss till den nya tvåkammarriksdagen som slog upp sina portar i januari 1867.

Historia och modernitet

Boken består av två delar. Först kommer en text med historien i högsätet, därefter intervjuer av politiker som var med om riks-

dagens omgörning för femtio år sedan. Historien ägnar mer tid åt första kammaren. Det är den som egentligen har försvunnit. Dagens riksdag är ingen sammansmältning av de två tidigare kamrarna, utan snarast en utbyggd andra kammare.

Femtioårsminnet av övergången från två- till enkammarriksdag 1970/1971 öppnar för historiska tillbakablickar och överblickar. Hur kan denna riksdag med två avdelningar, första och andra kammaren, beskrivas? Varför tillkom den? Hur fungerade den? Varför avskaffades den? Vilka spår har den lämnat i den svenska historien?

Kapitel II, *Historien om en kammare*, urskiljer fyra perioder av första kammarens drygt hundra år: 1) Elitstyre och bondekrav, 1867–1886. 2) Tullvänlighet och demokratirädsla, 1887–1920. 3) Borgerligt styre i demokratiskt överhus, 1921–1940, 4) Socialdemokratins överhus, 1941–1970.

Kapitel III, *Första kammaren inifrån*, skildrar hur tvåkammar-systemet fungerade. Hur gick valen till? Vilka satt i kammaren? Vilken ställning hade kvinnorna? Redan nu kan avslöjas att den sista kullen bara hade 10 procent kvinnor i sina led, och det var ändå mer än tidigare.

Kapitel IV har titeln *Vägar till (och från?) enkammarriksdagen*. Här behandlas den knaggliga vägen till enkammarriksdagen och vilka alternativ som lämnades kvar vid vägkanten.

Kapitel V, *Modernitetens segertåg*, ser tvåkammar-systemet som ett offer för det moderna samhället med dess tro på rationalitet, effektivitet och exakthet. Dessutom ges några inblickar i den politiska kultur som rådde i första kammaren. Avslutningsvis visas också vad som hände sen, det vill säga vad ledamöterna tog sig för när dörrarna till förstakammarsalen hade stängts i december 1970.

I bokens andra avdelning följer intervjuer med Hans Lindblad (Fp), Lena Hjelm-Wallén (s), Anders Björck (M), Ingvar Carlsson (s), Olof Johansson (C) och Jörn Svensson (Vpk) om vad de

upplevde och hur de i efterhand ser på riksdagens förändringar. De gjorde antingen sin debut i den nya riksdagen i Kulturhuset vid Sergels torg, eller också hade de suttit i första eller andra kammaren och sedan följt med in i enkammarriksdagen. Oavsett vilket bidrar de alla med minnen och reflektioner om de olika riksdagsformerna.

Litteratur

Första kammarens sista dag skildras i *Dagens Nyheter* 17/12 1970.

Under det norska firandet av grunnlovsjubileet 2014 deltog författaren i forskningsprojekt och en rad andra evenemang på plats.

Riksdagens firande 1935 i Gunnar Henriksson, *Partiledare, nej tack! Talmanslegenden Martin Skoglund*, Carlssons, 2010, s. 102–104. Skoglund var en av Högerns mest inflytelserika politiker, mer än tre decennier i andra kammaren och länge 1:e vice talman.

Forskningen om riksdagens uppkomst och utveckling sammanfattas auktoritativt i Herman Schücks och Göran Rystads respektive kapitel i Nils Stjernquist (red.), *Riksdagen genom tiderna*, Sveriges riksdag/Riksbankens Jubileumsfond, 1985.

Forskningen och debatten om representationsreformen var livlig under senare delen av 1960-talet. Se främst Stig Ekman, *Slutstriden om representationsreformen*, Uppsala universitet, 1966, samt en kritisk granskning av Göran B Nilsson, ”Den samhällsbevarande representationsreformen”, *Scandia* 1969.

Nils Edén, statsminister
1917–20.

Foto: Riksdagsförvaltningen

Med parlamentarismen som grund (1917) och något senare den fulla demokratin verkade först liberalen Nils Edén och senare socialdemokraten Hjalmar Branting som statsminister.

Hjalmar Branting, statsminister
1920, 1921–1923, 1924–1925

Foto: Riksdagsförvaltningen

II. Historien om en kammare

ELITSTYRE OCH BONDEKRAV: 1867-1886

De 125 män som den 15 januari 1867 tog plats i förstakammarsalen i den till riksdagshus omgjorda byggnaden på Riddarholmen i Stockholm var alla högt uppsatta. De tillhörde utan tvekan landets elit inom stat och näringsliv. Här fanns ämbetsmannavärldens toppskikt, ledande finansmän och inflytelserika storgodsägare. Socialt och ekonomiskt utgjorde de ett "överhus", även om de till skillnad från sina brittiska kolleger valdes in. Att ärva en plats hade upphört med adeln i ståndsriksdagen. Så småningom skulle några vanliga jordbrukare och enstaka medelklassföreträdare ges plats. Och långt senare folkrörelsernas arbetare, skollärare och redaktörer. Ännu senare (1922) steg den första kvinnan in, Kerstin Hesselgren, men då var demokratin just genomförd och första kammarens roll blev en annan än tidigare.

Ledamöternas exklusivitet var en följd av bestämmelserna om hur valen till kammaren skulle gå till och, inte minst, kraven för att kunna väljas in. Mer om det kommer att beskrivas senare. Här räcker det med att nämna att bara drygt 6000 män (hög inkomst, minst 35 års ålder) var valbara till första kammaren när den nya riksdagen inleddes. Valen till första kammaren var

skilda från andrakammarvalen, med andra regler. De byggde på kommunala rösträttsskalor där hög inkomst och stor förmögenhet gav åtskilligt fler röster. Förutom de stränga kraven på valbarhet och de graderade rösträttsskalorna bidrog också frånvaron av arvode under riksdagsmånaderna till att försvåra ett riksdagsuppdrag. Inte att undra på att bland de förstakammarledamöter som tog säte i bänkarna fanns både förnäm adel som Gillis Bildt och finansfursten André Oscar Wallenberg, Enskilda bankens och det svenska banksystemets grundare, med anförvanter i samhällets nuvarande toppskikt fyra generationer senare.

En hög samhällsställning med inflytande över så skilda företeelser som hushållningssällskap och andra jordbruksorgan, aktiebolag, ämbetsverk, kyrka, universitet eller tidningspress förenade dem. Annat kunde skapa nog så stora motsättningar inom kammaren. En del konservativa ledamöter hade röstat nej till tvåkammerreformen och fortsatte att betrakta De Geers försiktigt liberala regering och hans stödjepunkter i kammaren med misstänksamhet.

Också i andra frågor kunde skarpa motsättningar uppstå mellan "senatorerna". Hur skulle verksamheter som exempelvis bankväsendet regleras? Vad skulle lagarna om vattenleder bygga på, skydd för de markägare som hade vissa rättigheter till farleder eller stöd till bolag som ville transportera timmer, grunden för en guldkantad exportindustri?

Moderniseringens motor

Första kammaren leddes av en grupp som verkade för moderniseringar, främst inom teknik och näringsliv. För dem var det inget större problem med att engagera statsmakten för att utveckla samhället. Förespråkarna för en principiell *laissez-faire*, att staten skulle låta näringslivet sköta sig utan inblandning,

var ytterst få. Det fanns behov av teknisk utbildning, modernare lagstiftning och olika åtgärder för att uppmuntra industrialiseringen. Inriktningen gjorde kammaren till en motor för moderniseringen. Deras liberalism var en statsledd sådan, främst inriktad på samhällelig utveckling, betydligt mindre på politiska reformer som kunde hota gruppens ställning som ekonomisk och politisk elit.

Även för en konservativ som Hjalmar Haralds, generationen efter (1917), var första kammarens första tid dess gyllene tid:

Detta var helt enkelt den yppersta representation såsom komplement till andra kammaren. Godsägarna, brukspatronerna och grosshandlarna i landstingen och de, som av dem sändes till riksdagen som representanter för länet, voro helt enkelt de ledande inom länets ekonomiska liv, de som skapade arbetstillfällena för de breda lagren, grundade banker och järnvägsbolag samt som föredömen för den av naturen trögt konservative bonden gingo i spetsen för jordbrukets framsteg; och som regel kompletterade dessa samhällsklasser sin representantkrets i första kammaren med landshövdingen, den självskrivne ledaren av länets kommunalliv.

Vad som orsakade spänningar mellan kamrarna var att andra kammaren i Lantmannapartiet fått en stark sammanslutning av jordbrukare, samtidigt som industrialiseringen tog fart. Här fanns möjligheter att sätta käppar i hjulet för vad de ledande förstakammarmännen önskade sig.

Vid frågor där makten stod på spel kunde "överhuset" därför uppträda mer enigt. Motståndarna fanns då främst i andra kammaren. Genom de regler som formade den kom dess majoritet att utgöras av hemmansägare, självägande bönder som kan sägas ha utgjort landsbygdens medelklass. Med nedärvda

traditioner från bondeståndet stred de för jordbrukets krav, gärna i form av statsingrepp, och mot storskaliga statliga satsningar som man ansåg gynnade "herrarna" i första kammaren. Ämbetsmännen och byråkratin var de särskilt kritiska till. Den borde bantas, och "lyxen" inom staten upphöra. Reglerna för valen till första kammaren retade de sig på, men rösträtt för landsbygdens obesuttna, arbetare eller tjänstefolk, var bara ett fåtal intresserade av.

Indelningsverket på väg ut

En synnerligen besvärlig politisk fråga var försvarsfrågan, varken för första eller sista gången i riksdagens historia. Försvaret byggde till stor del på s. k. indelta soldater, stadgade män som av lokalsamhället avlönades med ett torp och bestämda mängder potatis, sill och annat som ett soldathushåll behövde. Stridsdugligheten var det ibland lite si och så med. Större missnöje gällde dock finansieringen. Systemet innebar att jordägarna, alltså främst ortens bönder, stod för en stor del av försvarskostnaderna. Därutöver fanns också andra former av skatter på jorden, grundskatter. Orättvist, sade bönderna. Skatterna borde fördelas på alla medborgare och bönderna äntligen slippa de "sekelgamla orättvisor" som skatterna vållade. Lantmännen var dock inte eniga i frågan. En del landsdelar tyngdes mer av indelningsverkets kostnader, andra av grundskatterna. Och stadsborna i båda kamrarna var rädda för att omfattande skatter skulle drabba dem i stället. Olika former av kompromisser diskuterades. I första kammaren rådde starkt skilda meningar om i vilken grad man skulle gå bönderna till mötes. Genom en uppgörelse 1873 och ännu en 1885 sattes systemet på avskrivning, det vill säga successiv minskning till det upphörde 1901. Indelningsverkets soldater hade satt sina sista potatisar.

Under 1850- och 1860-talen hade avskaffande av tullar mel-

lan länderna varit ett populärt mål. De flesta statsledningar var övertygade om att tullfrihet skulle utveckla handel och näringsliv samt höja befolkningens levnadsstandard. Det gällde också i Sverige där Louis De Geer och finansministern Johan August Gripenstedt drev på i frihandelsvänlig riktning. Mot slutet av 1870-talet hade tullvännerna i båda kamrarna emellertid vaknat till liv. Industrikriser följdes av jordbrukskriser och vid slutet av 1880-talet var tullvännerna i hela Europa på frammarsch.

Tullfrågan kom att förändra förhållandena i den svenska riksdagen. I första kammaren uppstod en stark konservativ grupp som förenade krav på tullar med enveten kamp mot rösträttskrav, kulturell liberalism och eftergifter för Norge i de unionskriser som uppstod mot seklets slut. Tullvännerna, eller protektionisterna som man sade, samarbetade över kamrargränserna. De ville skydda svensk produktion. Frihandlarna däremot kallade protektionism ett system för "svälttullar". På så sätt uppstod en politisk höger med konservativ prägel och en vänster där frihandlare, liberaler och så småningom socialdemokrater kom att ingå. Den första perioden för första kammaren kan därmed sägas ha nått sitt slut.

TULLVÄNLIGHET OCH DEMOKRATIRÄDSLÅ: 1887-1920

Tullstriden påskyndade det moderna partiväsendet, också i första kammaren. Tidigare hade "partierna" där bestått av ett fåtal ledande politiker, omgivna av lösa grupper av andra ledamöter. Nu blev organiseringen fastare, trots att begrepp som "partier" och "politik" fortfarande hade en dålig klang i förstakamarsalen.

Grupperingarna stödde sig också på föreningar och opinioner utanför riksdagen. Liberalerna stod nära rösträttsföreningar, nykterhets- och frikyrkorörelser. Konservativa medverkade

i tullvänliga *Fosterländska förbundet*, allmänkonservativa *Svenska Nationalföreningen* eller *Sveriges rätt*, med en hård linje mot Norge på programmet. Kring dessa och en växande högerpress rörde sig ledande förstakammarmän som unionshöken Oscar

Broschyr tullfrågan 1887
Casparsson.

Alin, tullförkämpen Pehr E Lithander och den tyskinfluerade utrikesministern Ludvig Douglas. Å andra sidan fanns i salen också reformkonservativa frihandlare som Hugo Tamm och Hans Forssell.

Socialdemokraterna kom från fackföreningsrörelsen eller de socialdemokratiska tidningar som startades. Deras tid var dock ännu inte inne. Partiet hade ytterst få platser i första kammaren, som en följd av rösträttsbestämmelserna. Fram till demokratins genombrott 1918 fick partiet aldrig mer än 16 platser. Liberalerna hade då 45 och de konservativa hela 88 av de då 150 platserna.

Allas rätt eller statens uppdrag?

Men nu går vi händelserna i förväg. Rösträttsfrågan hade väckts under senare delen av 1800-talet. För radikala liberaler och den framväxande arbetarrörelsen blev frågan central tillsammans med en demokratisering av första kammaren. Där förbigicks dock frågan närmast med tystnad, förutom återkommande och kraftfulla nej.

Idag ser vi rösträtten som självklar, något som alla (åtminstone vuxna) ska ha. Hur kunde man förr i tiden motsätta sig allmän och lika rösträtt? Hur motiverades denna orättvisa?

Att det handlade om makt är givet, att försvara inflytande och favörer för grupper i samhällets topp. Men knappast bara

om det. Många av rösträttens motståndare trodde säkert själva på de varningar för folkstyret som spreds, om det kaos som skulle uppstå om vanliga människor styrde samhället. Inte minst gällde det motståndet mot kvinnors rösträtt som utgick från idén att kvinnan inte passade för det politiska livet. Det synsättet spreds som självklara sanningar i folkskola, universitet, kyrka och till stor del i tidningarna.

Utgångspunkten för många motståndare var att avvisa själva begreppet *rösträtt*. Röstandet, deltagandet i landets politiska liv, var ingen rättighet utan något som staten tilldelade grupper som ansågs viktigast för landet: Ämbetsmän, akademiker, kyrkomän, godsägare, militärer, företagare och andra i samhällets elit, men också självägande bönder som sågs som en stomme i samhället. Denna elit kunde också med fördel få styra en av riksdagens kamrar.

Rektorn och förstakammarledamoten Teofron Säve, vars far kyrkoherden Adolf Säve hade invalts i prästeståndet 1840, uttryckte 1896 en vanlig konservativ åsikt:

Rösträtten är ett mandat, den är icke en alla personer tillkommande rätt; den är ett uppdrag, som staten utdelar åt sådana personer, vilka äro kvalificerade för att kunna fullgöra det, och den är icke en rätt, som tillkommer en person blott därför, att han är född eller är medborgare.

Förmögenhet sågs som ett bevis på individens förmåga. Bara män med en hygglig ekonomisk ställning kunde stå oberoende gentemot påverkan. Motståndarna var rädda för att politiken skulle tas över av personer som inte hade tillräckliga kunskaper för att fatta kloka beslut. Särskilt stor var oron för att den stora massan, som tjänade för lite för att betala skatt, skulle besluta om dyra reformer som de välbeställda sedan fick betala via skat-

ten. Här förenas oro för att kommun och stat skulle vanskötas med rädslan för att den egna plånboken skulle drabbas.

Rösträttsstreckens roll

Förutom regler om inkomstgräns och ålder för röstande fanns en rad andra hinder, mer svåröverskådliga. De kallades rösträttsstreck och gällde båda kamrarna. Obetalda skatter, konkurs, grova brott, ej genomgången värnpliktsutbildning (för den som uttagits) och inte minst mottagande av fattigvård ledde till att personen ströks från vallängden. Särskilt fattigvårdsstrecket slog hårt. Före 1921 beräknas var femte väljare ha drabbats av olika streck, företrädesvis fattiga människor.

Även efter demokratins fulla genombrott återstod vissa hinder. Värnplikts- och skattestrecken togs bort efter några år, brottslighet (där förlust av medborgerliga rättigheter ingick i straffet) därefter och stadigvarande mottagande av fattighjälp 1945. Därtill kommer att minoritetsgrupper som romer i vissa fall inte varit folkbokförda och därför inte kunnat rösta. Hur många som drabbades av detta är svårt att säga. Från 1960-talet ökade dock folkbokföringen.

Motståndet mot kvinnornas deltagande i politiken var cementerat. En mindre del av männen hade ändå rösträtt, var femte 1866, och andelen steg långsamt. Kvinnorna var helt uteslutna från riksdagsvalen. Det stod i grundlagen. Kvinnorörelsens mål var att få samma rättigheter som männen. Från valet 1911 fick de flesta män rösta. Reformen lämnade dock kvinnorna utanför. Medan liberaler, socialdemokrater och majoriteten i andra kammaren nu verkade för kvinnornas sak, stoppades alla sådana förslag av första kammaren. Eftersom vardera kammaren kunde förhindra ett lagförslag krävdes för en demokratisering att första kammarens konservativa själva skulle acceptera minskad makt.

Första maj-demonstration för allmän rösträtt i Sundsvall 1899. Poliskonstapel "Lång-Olle" till vänster.

Foto: okänd.

Källa: Sundsvalls museum.

(DigitaltMuseum ID

011014644148)

Deltagare i rösträttskongressen 1911 på Södra Blasieholmshamnen med standar där texten lyder "International woman suffrage alliance".

Foto: okänd.

Källa: Stockholms stadsmuseum. (Fotonr C 2416)

Demokrati i krigets skugga

Först när den liberala-socialdemokratiska regeringen under Nils Edén tog upp frågan på en extrariksdag i december 1918 kunde demokratin säkras. Runt om i Europa hade revolutioner och social oro spridits under världskrigets slutskede. Också i Sverige förekom hungerdemonstrationer samt krav på demokratisering av första kammaren och kvinnorösträtt. Kungahuset, storindustrin och ärkebiskopen tryckte på för att få högern i första kammaren att ge vika. Bättre en reform än en revolution, ansåg man. Högern gav till slut efter. Svårast att godta var förändringen av dess styrkebastion, första kammaren, byggd på den kommunala rösträttens 40-gradiga skala – ju högre inkomst desto fler röster. Vänstersocialisterna ville avskaffa första kammaren, men den blev kvar, i förändrad form.

Kvinnorösträtten fanns också med i demokratipaketet. Efter flera decenniers kamp hade kvinnorna blivit fullvärdiga politiska medborgare. För en del konservativa var det dock inte röstande kvinnor som i sig utgjorde hotet, utan massorna av arbetare och mindre bemedlade, män som kvinnor, som skulle kliva in i riksdagen och likaså ta över kommuner och landsting när den kommunala rösträtten blev lika för alla. Kanske det konservativa motståndet mot kvinnorösträtten mildrades av att den adliga godsägarens hustru i det gamla systemet saknade rösträtt, medan godsets lantarbetare från 1911 kunde rösta? Det upplevdes troligen som stötande.

Också andra bevekelsegrunder kunde finnas. Högermannen, professorn i statsvetenskap och senare förstakammarledamoten (1938–1951) Georg Andrén ifrågasatte med en kryddstark formulering förmögenhet som grund för inflytande (1933). Med "gulascheri", "gulaschbaroner" och liknande syftades på de skrupelfria handlare som berikat sig på livsmedelsbristen under första världskriget:

Gulaschtiden hade på många håll mycket grundligt gjort slut på den föreställningen, att intellektuella och moraliska egenskaper voro nödvändiga förutsättningar för inkomst och förmögenhet.

BORGERLIGT STYRE I DEMOKRATISKT
ÖVERHUS: 1921–1940

Demokratins seger hade föregåtts av oro och varningsord från konservativt håll. Systemet ansågs strida mot den gällande regeringsformen från 1809 med dess maktdelning mellan verkställande makt (kung/regering), lagstiftande (riksdag) och till viss del den dömande. Gustaf V hade 1917 gett upp sina maktanspråk på regeringen. Den skulle hädanefter grundas på riksdagens majoritet, inte på kungens preferenser. Men regeln skrevs in i författningen först 1974. Fram till dess vilade systemet på ett åsidosättande av den formella maktdelningen till förmån för parlamentarismen. I ett sådant politiskt system blir riksdag och regering delar av samma kraft, majoritetspartiets, eller -partiernas, politiska vilja.

De konservativa gick till storms mot utvecklingen. Begreppen ”riksregering” och ”konstitutionell monarki” användes gärna som ideal. Troget sin gamla skepsis till partier varnade de för ”partiregeringar”. Den första kammare som tidigare ansågs ha stått för helhetsintresset och omsorgsfull granskning blev nu en kopia av andra kammaren, en tummelplats för partierna. Kritiken fick draghjälp av 1920-talets oroliga politiska liv med regeringskriser och -skiften. Angreppen mot demokratin och parlamentarismen från extrema grupper skulle bli mer högljudd under 1930-talet, men också så småningom maktlös.

Högern som besegrats 1921, anpassade sig oväntat väl till det nya politiska systemet. Partiorganisationen byggdes ut. Fram

Arvid Lindman. Två gånger statsminister.

Foto: okänd.

Källa: Arvid Lindmans 60-årsfond

till 1938 skulle dess partier arbeta under skilda namn i kammarna: Första kammarens nationella parti och Lantmänna- och borgarpartiet i den andra kammaren, om än i samverkan.

Krav på kvalitet

Första kammaren hade demokratiserats, och dess roll avdramatiserats. Högers kritik hade mojnats, 1917 års revolutionära vänsterkrav på republik och avskaffad första kammare avvisats. De sakkunniga som ingick i en statlig utredning i början av 1920-talet förnekade att det nyligen etablerade systemet hade några akuta brister. Socialdemokratin ville visserligen ta bort den valbarhetscensus som fanns (till 1933), högern och bondeförbundet behålla den. Annars var allt bra som det var.

Avvikande röster i utredningen var den liberale tidningsmannen Mauritz Hellberg och statsvetarprofessorn Axel Brusewitz,

båda med meriter från rösträttskamp och demokratisk historiskrivning. I sin reservation förde de fram synpunkter som hördes mer sällan i svenskt sammanhang. De ville inte tillbaka till det gamla, till svunna tiders överhusideal där förmögenhet var avgörande. Intresserepresentation för samhällsviktiga yrkesområden som en del högermän svärmat för var inte heller aktuellt, ”ett barn av förrostad Boströmiansk ideologi och krass klasspolitik, som aldrig varit annat än dödfött”, som de märgfullt skrev. De ville i stället utnyttja första kammaren som medel för självkontroll, i syfte att befästa demokratin.

Huvudtanken var kvalitén. Trots att något bostadsband inte existerade – ledamöterna kunde hämtas från hela landet – fanns ändå för mycket av lokalpatriotism och ”kråkvinkelspolitik”. Kvalitén ville de säkra med att 130 förstakammarledamöter själva skulle välja 20 till, vad som kallas kooption. Metoden används gärna av lärda samfund, som Svenska Akademien där ledamöterna väljer ersättare till de som avlidit eller avgått. Idéerna avfärdades dock i debatten som ”intelligensaristokratiska”, trots förslagsställarnas goda renommé.

Partierna i första kammaren

Första kammaren kom även i fortsättningen att väljas av landsingen med den kommunala rösträtten som grund, efter 1918 dock med en person – en röst. Att mandattiden var åtta år och ledamöterna byttes ut successivt skapade kontinuitet, vilket också hade varit De Geers avsikt 55 år tidigare. Högers goda resultat i 1920-talets kommunalval och den överrepresentation som systemet därmed gav partiet bidrog till att första kammaren inte fick den vänsterprägel de konservativa hade fruktat, åtminstone inte förrän på 1930-talet. Ett skäl var också att den vänstersamverkan mellan liberaler och socialdemokrater som fört fram demokratin därefter hade spruckit.

Mandat i första kammaren									
	1915	1918	1921	1922	1925	1929	1933	1937	1941
Högern	89	88	37	41	44	49	50	45	35
Bondepartier	-	-	19	18	18	17	18	22	24
Liberaler	47	45	40	38	35	31	23	16	15
Socialdemokrater	14	17	51	52	52	52	58	66	75
Socialister/ kommunister	3	1	1	1	1	1	1	1	1

Högern förlorade visserligen mer än hälften av sina mandat när hela första kammaren omvaldes 1920. Men därefter följde en längre framstegsvåg till 1937. För liberalerna, pionjärer under 1800-talet i striden mot första kammarens herravälde, går det utför hela perioden. Bondepartierna är en nygammal faktor. Anor fanns från Lantmannapartiet, men också nya modernare inslag. Åren 1933–1939 ingick Bondeförbundet i koalition med Socialdemokraterna. Ja, även under krigsåren till 1945 genom den samlingsregering som då ledde landet. Socialister/kommunister är under halvseklet efter 1920 systemets stora förlorare med en representation i första kammaren långt under valresultaten. Socialdemokratin ökar successivt, men först 1941 får man hälften av platserna. Då har också ett nytt skede inträtt, första kammaren som socialdemokratins stöttepelare fram till avskaffandet 1970.

Några mer omfattande debatter om parlamentarismen i ett demokratiskt tvåkammerssystem ägde inte rum under 1920- och 1930-talen. Andra politiska problem krävde full uppmärksamhet. Annars fanns det tänkbara frågor att behandla. Redan den franske upplysningsmannen Emmanuel Joseph Sieyès (1748–1836) hade hävdade att en övre kammare som gick emot folkmeningen i andra kammaren var skadlig, och en som följde den

Det gamla och det nya. Socialdemokratiskt flygblad 1910.

Källa: Arkiv Gävleborg, Gävleborgs distrikt av Socialdemokratiska arbetarepartiet.

onödig. Varför då ha kvar första kammaren när demokratiseringen hade slagit igenom?

Även om parlamentarismen avlägsnat kungamaktens inflytande över regeringsbildningen fanns det oklara punkter. Måste en regering ha stöd av båda kamrarna? Eller räcker det med den ena (enligt hävd andra kammaren) om den kan vinna de gemensamma omröstningarna? De senare var en unik företeelse i svensk riksdagstradition. Om kamrarna (eller stånden fram till 1865) inte var överens i budgetfrågor röstade man gemensamt. En stark regering borde därför ha majoritet i andra kammaren och tillräckligt starkt stöd i den första för att få igenom skatte- och budgetpolitiken. Det var bara en av många kvistiga frågor som var olösta. Efter andra världskriget, med tydliga effekter på 1950-talet, inleddes en process som skulle besvara frågorna och leda fram till såväl enkammarriksdag som ny författning i dess helhet.

Per Albin Hansson, statsminister under andra världskriget. 1940 behövdes varken hans eller partiets namn på valaffischen. Observera de hotande (eller skyddande?) stridsplanen uppe till höger. Socialdemokraterna gjorde sitt bästa val någonsin, 53,8 procent.

SOCIALDEMOKRATINS ÖVERHUS: 1941–1970

Socialdemokratins mest gyllene tid infaller under första kammarens sista tid. Regeringsmakten innehas hela tiden, om än med hjälp av en samlingsregering under krigsåren och koalition med Bondeförbundet 1951–1957. Partiernas styrka brukar i de flesta historiska skildringar utgå från ställningen i andra kammaren. Socialdemokraternas bottenläge där under perioden var 106 (av 231) mandat efter 1956 års val. Det var ändå 46 procent av platserna. Topparna var solklara majoritetsresultat som 134 (valet 1940) och 125 mandat (valet 1968). Mycket höga siffror förstås, men ändå inte utan problem för ett parti som såg sig som naturligt regeringsparti, helst på egen hand.

Men låt oss inte glömma första kammaren. Med sin grund i kommunala val, eftersläpningen och gynnandet av stora partier blev det tidigare så exklusiva överhuset, de förmögnas fästning mot demokratins krafter, ett trumfkort på väg mot välfärdsstaten, eller om man så vill mot högskattesamhället. Det är här de ovan nämnda, men förhållandevis okända, gemensamma omröstningarna kommer in. Ett lagförslag föll om inte båda kamrarna röstade ja, såvida inte ståndpunkterna kunde jämkas inför en ny omröstning. I lagfrågor hade respektive kammare veto, såväl i ståndsriksdagen som i tvåkammarriksdagen. Så kunde man inte handskas med statens ekonomi. En budget måste finnas, skatter på en viss nivå drivas in och departement, ämbetsverk och statliga företag få sin bestämda del av rikets resurser.

Vid gemensamma omröstningar krävdes således inte att regeringen hade båda kamrarnas stöd. Däremot en majoritet när hela riksdagen röstade. Här var naturligtvis socialdemokraternas närmast överväldigande makt i första kammaren ett guldägg.

	Mandat i första kammaren						
	1945	1949	1953	1957	1961	1965	1969
Högern	30	24	20	13	19	26	24
Bondeförb./Centern	21	21	25	25	20	19	21
Folkpartiet	14	18	22	30	33	25	26
Socialdemokrater	83	84	79	79	77	80	79
Kommunister	2	3	4	3	2	1	1

Genom hela efterkrigstiden (egentligen redan från 1941) rådde socialdemokratisk majoritet i första kammaren. I snitt hade man kring 55 procent av platserna. En sådan marginal var sannoligen bra att ha vid de gemensamma omröstningarna. Om vi använder samma riksdagsår som ovan, det vill säga året efter

andrakammarvalen, framträder denna bild av de ”gemensamma omröstningarnas parlamentarism”. (Regeringens mandat i tredje raden):

	Mandat vid gemensamma omröstningar, FK + AK							
(* = nyval)	1945	1949	1953	1957	1958*	1961	1965	1969
socialdem.	83+115	84+112	79+110	79+106	79+111	77+114	80+113	79+125
(regering)	= 198	= 196	= 189	= 185	= 190	= 191	= 193	= 204
Bondeförb.	21+35	21+30	25+26	25+19	24+32	20+34	19+36	21+39
(reg 1951–57)	= 56	= 51	= 51	= 44	= 56	= 54	= 55	= 60
Högern	30+39	24+23	20+31	13+42	16+45	19+39	26+33	24+32
Folkpartiet	14+26	18+57	22+58	30+58	29+38	33+40	25+43	26+34
H+Fp	= 109	= 122	= 131	= 143	= 128	= 131	= 127	= 116
kommunister	2+15	3+8	4+5	3+6	3+5	2+5	1+8	1+3
	= 17	= 11	= 9	= 9	= 8	= 7	= 9	= 4
FK+AK	= 380	= 380	= 380	= 381	= 382	= 383	= 384	= 384

Från 1941 till valen 1952 hade socialdemokraterna egen majoritet i de gemensamma omröstningarna. Sedan följde koalitionen med bondeförbundet 1951–1957 som åter gav regeringen egen majoritet. Åren därefter fick man lita på kommunisternas stöd-röster, något som var ganska betryggande i skatte- och anslagsfrågor, innan den egna majoriteten åter vanns för avskedets år 1969–1970. Observera att 191 mandat 1961 inte räckte för majoritet då ledamöternas antal genom befolkningsökningen stigit till 383. Likaså att Högern och Folkpartiet inte uppträdde som ett par, däremot bildade de ett regeringsalternativ 1957.

Mellan koalitionen upplösning i oktober 1957 och nyvalet hösten 1958 rådde ett för sin tid unikt förhållande i andra kammaren – en borgerlig övervikt, 119 mandat mot 106 socialdemokratiska och 6 kommunistiska. Ett borgerligt maktövertagande skulle emellertid låta vänta på sig ytterligare i tjugo år.

Gunnar Hedlund, ledare för Bondeförbundet som var på väg att ömsa skinn till det mer urbana Centerpartiet, ville inte gå från en koalition till en annan. Hedlund, som brukar sägas ha haft flera rävar bakom öronen, hade emellertid också en annan motivering. Den tilltänkta trepartiregeringen skulle vara i underläge i gemensamma omröstningar. Med socialdemokraternas grepp om första kammaren och dessa omröstningar skulle regeringen få svårt att driva igenom sin politik. Med nyvalet 1958 var ordningen återställd, om än väldigt knappt.

Enkammarriksdag mot höga odds

De gemensamma omröstningarnas komplikationer och de skilda parlamentariska formerna som tvåkammerssystemet skapade bidrog till att systemet, till och med hela den svenska författningen, började att ifrågasättas. Folkpartiet var tidigt ute och föreslog 1953 införandet av enkammarriksdag, ett gammalt radikalt och socialistiskt krav. Riksdagen ansåg att en författningsutredning skulle tillsättas. Förutom kammersystemet lyfte debatten fram alternativet med majoritetsval (som i Storbritannien) i stället för de proportionella val som tillämpats sedan 1909.

Men vad skulle omfattande utredningar, nya förslag och debatter kunna åstadkomma? Statsministern Tage Erlander försvarade både det gällande valsystemet och tvåkammarriksdagen. Liksom den konservativa Högern i 1910-talets första kammare kunde Socialdemokraterna, inte minst med hjälp av sin starka majoritet i den nu demokratiska första kammaren, sätta sig emot ändringar man var emot. Om en genomgripande författningsändring behövdes var politikerna oense om. Men de flesta kände nog av att samhället befann sig i förändring på många plan. Massmedias roll var på väg att ändras. Hur viktig opinionen var får Louis De Geer till slut poängtera, i en skrivelse till Karl xv 1861:

För att kunna styra i vår tid måste man styra det allmänna tänkesättet, och därtill fodras en ständig växelverkan emellan Regering och Folk. Har man icke tillhands allmänt erkända representanter av tänkesättet, genom vilkas upplysande det kan bearbetas och ändras, där det far vilse, så blir det slätt pressen, som istället för Regeringen styr tänkesättet.

Litteratur

Genomgående värdefull för historiken har varit Olle Nyman,

Tvåkammerssystemets omvandling. Från privilegievalrätt till demokrati, Almqvist & Wiksell, 1966. Boken är del III i *Samhälle och riksdag*, utgiven vid tvåkammarriksdagens 100-årsjubileum. Dessutom Nils Stjernquist, *Tvåkammartiden. Sveriges riksdag 1867–1970*, Riksdagen, 1996.

Om första kammarens roll de första decennierna, Torbjörn

Nilsson, *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen, 1867–1886*, Almqvist & Wiksell International, 1994.

André Oscar Wallenbergs insatser beskrivs och analyseras i

Göran B Nilssons stora biografi, *André Oscar Wallenberg 1816–1886*, I–III, Norstedts, 1984–1994. Även i en sammanfattande volym, *Grundaren*, Carlssons, 2001.

Hjalmar Haralds, "Nyorientering". *Sammanfattande riktlinjer*

för en författningsreform, Bonnier, 1917, citat 26. Karl Hildebrand lade 1918 fram en liknande motion om klassval till första kammaren.

Indelningsverket, Per Hultqvist, *Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873*, Wettergren & Kerber, 1955.

- 1890-talets konservativa höger, Stig Hadenius, *Fosterländsk unionspolitik. Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1888–1899*, Norstedts, 1964.
- För rösträttsfrågan hänvisas till KB:s sajt www.demokrati100.se där ett stort antal nyskrivna artiklar har samlats. Om rösträttsstrecken efter 1921: pågående forskningsprojekt lett av Fia Sundevall och Martin Ericsson.
- Säves uttalande i första kammaren 1896, Torbjörn Vallinder, ”Rösträttsrörelsens idéer”, i Stig Hadenius (red.), *Kring demokratins genombrott i Sverige*, Wahlström & Widstrand, 1966, 25.
- ”Gulascheriet”, Georg Andrén, *De ekonomiska valbarhetsvillkoren till Första kammaren i 1866 års RO: deras tillkomst och motivering*, Wettergren & Kerber, 1933, 191.
- Om högerens historia, byggd på ett stort forskningsprojekt, Torbjörn Nilsson, *Mellan arv och utopi. Moderata välgval under hundra år, 1904–2004*, Santérus, 2004.
- Gunnar Rexius, ”Förstakammarfrågan”, *Svensk tidskrift* 1917, 253–259.
- Förstakammarsakkunniga, SOU 1927:35, Axel Bruswitz, *Vårt förstakammarproblem*, Almqvist & Wiksell, 1928.
- Gunnar Hedlund och regeringsfrågan: Gustaf Jonasson, *I väntan på uppbrott? Bondeförbundet/Centerpartiet i regeringskoalitionens slutskede 1956–1957*, Uppsala universitet, 1981.
- Louis De Geers skrivelse: Andrén 1933.

Nyfiket (eller kanske uppmanade därtill) vänder sig första kammarens ledamöter mot fotografen. Året är 1904 och det sista på Riddarholmen. 1905 stod det nuvarande Riksdagshuset vid Helgeandsholmen klart.

III. Första kammaren inifrån

SENATORER MED SOCIAL STATUS

När tvåkammerssystemet infördes var tanken att tidigare representerade sociala grupper skulle få plats också i den nya riksdagen. Helt kunde inte den målsättningen uppfyllas. Få präster kom att väljas in, men de fick å andra sidan kyrkomötet som nytt forum för sina frågor. Adelsns alla släkter hade tidigare varit representerade av sina huvudmän. Ca 650 hade deltagit i ståndets omröstning om representationsreformen på Riddarhuset 1865. Alla som uppfyllde kraven, huvudman eller ej, kunde nu väljas in. Men inte alla på en gång förstås. Platserna var begränsade och många landsting röstade i stället in bönder. Stockholms många adelsmän med lägre positioner i ämbetsverk eller det militära och utan större förmögenhet kunde i bästa fall konkurrera om platser i andra kammaren. De saknade dock ofta de politiska nätverk som då krävdes.

1800-talets förstakammarmän var inte "politiker". Med det menar vi idag personer som valts in som representant för ett parti, och som har politiken som sidosyssla eller yrke. För de första generationerna i första kammaren var uppdraget mer ett naturligt komplement till individens egen verksamhet – näringsliv, jordbrukssektorn, press eller andra av samhällets

arenor. Genom att sitta i första kammaren kunde de främja sina övriga intressen.

För att få träda in i denna exklusiva församling krävdes 35 års ålder samt en förmögenhet om 80 000 kr eller årsinkomst om 4 000 kr. Åldersgränsen hade mindre betydelse. Få ledamöter var ändå under 40 år. Däremot var de andra valbarhetskraven skyhöga. Bara var femte vuxen man uppnådde gränsen på 800 kr i årsinkomst för att få rösta i andrakammarvalen. En vanlig arbetarlön låg på 400–500 kronor.

Första kammarens särdrag

Valen till första kammaren sköttes av de landsting som påpassligt nog hade inrättats 1862, i princip utifrån länsgränserna. Uppskattningsvis fick hälften av den vuxna manliga befolkningen från 1866 rösta till kommunala organ vars representanter sedan valde ledamöter till landstingen. Stadsfullmäktige i Stockholm och Göteborg som stod utanför landstingen valde i stället elektoror (valmän) som i sin tur valde förstakammarledamöter.

Jämfört med andrakammarvalen var rösträtten mer omfattande, men å andra sidan graderad. Den graderade röstskalan ("fyrskalan") gjorde att en person i några kommuner innehade majoriteten av rösterna. I städerna begränsades 1869 maxantalet till 1/50 eller högst 100 röster i valkretsen. Även bolag hade rösträtt. Kommunen sågs närmast som ett aktiebolag. Den med större ekonomiska intressen hade rätt till fler röster på bolagsstämman, eller kommunens beslutande organ. Förekomsten av stora "röstägare" minskade rimligen intresset för de bredare lagren att gå och rösta. Dessutom diskvalificerades de som exempelvis hade obetalda skatter. Sådana s.k. rösträttsstreck blev viktiga i rösträttsstridens slutskede 1918. Graderad kommunal rösträtt som grund – efter 1909 med en 40-gradig skala

Gunnar Wennerberg.

F. i Lidköping 1817^{2/10}. Stud. i Upps. 57; fil. dokt. 45. Docent i ästetik vid Upps. univ. 46; lektor i filosofi o. medicinsmålet vid Skara h. elem.-läroov. 49—75; h. exped.-sekr. o. afd.-chef i Eeckl.-dep. 65—70; statsråd o. chef för Eeckl.-dep. 70—75; lands-höfd. i Kronob. län 75—88; åter statsråd o. chef för Eeckl.-dep. 88—91; ordf. i Kommitteu ang. musiken till svenska mässan 94—97. Skuld; tonsättare. L. M. A. 50; En af de 18 i Sv. akad. 66; Hedersled. Fr. K. A. 71; Hedersled. V. V. S. 93. — *Ledamot af Riksd. 123 k.* för Kronobergs län fr. 75; led. i tillfälligt utskott 80, 81, 83 o. 84; ordf. i Konstitutionsutskottet 88; led. i Talmanskonferensen 94—1901. † å Leckö, Skarab. län, 1901^{2/10}.

Grefve Carl Knut Johan Knutsson Posse.

F. i Kallsvik, Kronob. län, 1826^{7/11}. Underlöjtn. vid Smål. husarreg. 46 o. vid Andra lifgren.-reg. 5 år; löjtn. 53; afsked ur krigstj. 58; kammarberre 65; led. i Dir. för Växjö ränte- o. kapitalförsäkr.-anstalt fr. 76; grundläggare af o. verkst. direktör för Räfte sjärkelebefabrik; godsägare (Bergqvam, Kronob. län, o. Valstad, Österg. län); led. i Kommitteu ang. förordning rör. förlägsinteckning 80—81; landstingsman. L. L. A. 83. — Led. af Ridd. o. adeln fr. 62; *ledamot af Riksd. 123 k.* för Kronobergs län 75—77 o. 78—83; suppl. i Bankoutskottet 77; suppl. i särskildt utskott 8, år; suppl. i Statsutskottet 79—82; led. i Statsutskottet 83; led. i särskildt utskott 8, år. † å Bergqvam 1902^{2/1}.

Jöns Pehrsson.

F. i Osby, Krist. län, 1825^{23/6}. Hemmansägare (Svaneryd m. h. gårdar i Kronob. län); dref spanmäls- o. virkesaffärer i stor skala; kommunalordf.; landstingsman. — *Ledamot af Riksd. 123 k.* för Sunnerbo domusgas västra valkrets, Kronob. län, 67—77 o. *af Riksd. 123 k.* för Kronobergs län fr. 77; suppl. i Statsutskottet 69; led. i tillfälligt utskott 73 o. 76; suppl. i Konstitutionsutskottet 75—77; led. i särskildt utskott 77; statsrevisor 73. † i Svaneryd 1882^{2/10}.

Friherre Claes Henrik Cederström.

F. i Hemmesjö, Kronob. län, 1835^{21/10}. Stud. i Lund 53; kansliew. 54. E. o. kanslist i Civildep. * år; af. kopist däreft. 70; godsägare (Högnalöf, Kronob. län); led. i Kronob. läns hushålls-sällskaps förvaltningsutskott. — Led. af Ridd. o. adeln fr. 62; *ledamot af Riksd. 123 k.* för Kronobergs län 81—82; suppl. i tillfälligt utskott 82; suppl. i särskildt utskott 8, år. † i Växjö 1900^{22/10}.

Riksdagens första kammare. Svenskt Porträttgalleri. Riksdagens första kammare 1867–1904 (biografier av Albin Hildebrand).

– och stränga valbarhetskrav karakteriserade alltså valen till första kammaren.

Mandatperioden var från början nio år, sänktes till sex år vid rösträttsreformen 1907–1909 för att till slut vid demokratins genombrott 1918–1921 höjas till åtta år, vilket behölls de återstående femtio åren. Kammaren förnyades successivt, efter 1921

med 1/8 av ledamöterna varje år. Tanken var att snabbt uppblossande opinioner *inte* skulle slå igenom helt, det vill säga motsatt det som på 1960-talet sågs som önskvärt, ett *direkt* genomslag för opinionen bland medborgarna. Fortfarande fanns vissa begränsningar av demokratin. De ekonomiska valbarhetskraven minskades något 1909 och avskaffades 1933. Åldersgränsen till första kammaren sänktes 1953, från 35 till 23 år. Rösträttsåldern sänktes successivt från 27 år (1921), till 23 år (1937) och 21 år (1942). Hur valsystemet fungerade när kammaren väl hade demokratiserats 1921 ska vi nu se närmare på.

Opinioner med lång hållbarhet

Landstingen och de två fristående städerna var indelade i åtta grupper. Mindre landsting kunde samlas i samma grupp, de största utgöra en egen. Syftet var att antalet platser som stod på spel skulle bli 1/8 per år, eller så nära som möjligt. I siffror motsvarar det två-tre landsting och 18–19 platser per år. Gruppindelningen hade bara betydelse för *när* de ingående landstingens förstakammarplatser stod på spel.

Vid exempelvis kommunal- och landstingsvalet 1954 skulle alla kommunala organ tillsätta 1950 väljas på nytt efter mandatidens fyra år. De nyvalda landstingen i grupp 1 skulle det första året tillsätta sina ledamöter i första kammaren (1/8 av samtliga). Nästa år gör grupp 2 detsamma och så vidare. Efter 1957 hade 4/8, hälften av kammarens ledamöter, ersatts eller fått sitta kvar. Den sista åttondel som 1954 års landstingsgeneration utsåg tillträdde 1958. Först 1966 hade ersättare till dessa 18–19 förstakammarledamöter börjat arbeta, tolv år efter att de väljare som möjliggjort deras plats i första kammaren hade lagt sina röster.

Fenomenet kallades första kammarens *eftersläpning*, alltså i förhållande till folkopinionen. Högern var överrepresenterat – större andel platser i första kammaren än i de kommu-

nala valen – från 1928, Socialdemokraterna och kommunisterna underrepresenterade. För de senare var problemet att systemet systematiskt missgynnade små partier. Liberalerna var överrepresenterade fram till 1934. För att vinden skulle vända för Socialdemokraterna krävdes en längre period av goda val. Så skedde också. Från 1940-talet började systemet att gynna partiet, både genom tidigare valframgångar och dess storlek. Trenden fortsatte under 1950- och 1960-talen och blev en viktig faktor i debatten om riksdags- och valsystemen. Också andrakammarvalen gav fördel till ett stort parti som SAP. Kritiken mot valsystemets gynnande av Socialdemokraterna blev en huvudlinje i borgerlighetens strävan att med en ny författning bryta den socialdemokratiska regeringens långa maktinnehav.

Hög, låg och mittemellan

Vilka satt då i den första kammaren? Det var knappast förvånande att de högre samhällsskikten dominerade. Kring 40 procent var högre ämbetsmän både 1870 och 1890. Därefter kom jordbrukare, nästan alla av dem godsägare. Gruppen minskade närmare seklets slut men var fortfarande fler än ledamöter verksamma inom "Handel, samfärdsel, industri", grupper som man kanske skulle ha trott låg i tåten under denna tid av snabb industrialisering.

Över hälften kom från städerna. Det berodde inte på att städerna hade orättvist många platser. För första kammaren saknades som tidigare nämnts *bostadsband*. Landstingen kunde välja kandidater från hela landet, även om det fanns kritik mot att de ändå favoriserade ledande personer inom sitt område. Norrlandslänen valde dock i början gärna höga ämbetsmän från Sydsverige (Uppsala och söderut). Några arbetare eller lägre tjänstemän kom aldrig in så länge de ursprungliga valbestämmelserna gällde. Både den graderade rösträtten och de höga valbarhetskraven satte effektivt stopp för dem.

Den 40-gradiga skalans införande 1909 begränsade elitens makt över första kammaren, men bara något. Arvode började nu betalas ut till ledamöterna, något som bara medkammaren haft tidigare. Beloppet var på 1 200 kr per år, mer än en arbetarlön men ingen topplön. De som kvalificerade sig för inval hade dock redan definitionsmässigt en god ekonomisk ställning.

Demokratins fulla genombrott 1918–1921 gjorde att första kammaren fick en sammansättning som stämde med opinionen hos alla röstberättigade, kvinnor som män. Partiernas inbördes styrka i de två kamrarna kom att bli mer lika. Däremot borgade de kvarvarande valbarhetsbestämmelserna för en fortsatt dominans av de högre samhällsskikten i kammaren, men inte bland väljarna *till* den.

De högsta ämbetsmännen – s.k. förtroendeämbetsmän som generaldirektörer och landshövdingar – blev färre under 1920-talet, men utgjorde ännu 1930 15 stycken, var tionde ledamot. Andra ämbetsmän med hygglig standard var vanligare, särskilt med yrken som domare, forskare samt rektorer och läroverkslärare. Betydligt fler än tidigare hade vuxit upp i arbetar- och tjänstemannahem, men bara en arbetare ska enligt litteraturen ha ingått i första kammaren 1930. Det kan syfta på Carl Primus Wahlmark, typograf och socialdemokrat representerande Uppsala och Stockholms län 1923–1950. Han anges dock i *Tvåkammarriksdagen 1867–1970* även som vd för ett kommunalt bostadsbolag från 1919. Stationskarlen och förmannen Martin Kropp kan vara en annan kandidat. Första kammaren 1926–1931, också han socialdemokrat och så småningom med titeln municipalkamrer. Oavsett vem som var arbetare 1930 tjänar exemplen främst till att illustrera hur få ledamöter med arbetaryrken som invaldes i kammaren. Lika svårt är det att hitta någon adlig företrädare 1970. Den ende är moderaten Ivar Virgin.

Först när de ekonomiska kraven för att kunna väljas in togs bort 1933 blev kammarens sociala fördelning mer jämn.

Grupper som etablerat sig i samhället utifrån karriärer inom folkrörelser eller organisationer kom att bli största grupp efter 1937 och drygt 30 år framåt. Redaktörer och funktionärer inom organisationer av olika färg satte alltmer sin prägel på politiken i kammaren, som en spegling av organisationernas växande inflytande i samhället i stort. Andra näringar än jordbruket blev vanligare. Arbetaryrken var mer sällsynta, och förekom nästan enbart bland Socialdemokraterna. En viss form av social utjämning speglas i att nu var tredje ledamot vuxit upp i arbetar- eller lägre tjänstemannahem.

Åldersgränsen 35 år försvann först 1953, men påverkade inte sammansättningen nämnvärt. Först mot slutet dök fler ledamöter upp som inte fyllt 35. I den sista uppsättningen förstkammarledamöter som hösten 1970 var med om avskaffandet av kammaren fanns bara två "ungdomar", Hans Lindblad, Folkpartiet, 32 år, och Lars Werner, Vpk, 35 år. Däremot fanns sex ledamöter födda på 1890-talet, äldst av dem förre LO-ordföranden Axel Strand, född 1893, således 77 år. Tre var med födelseåret 1900 70 år och fyra födda året efter.

I memoarer och tidens tidningspress beskrevs ibland första kammaren som en klubb för äldre herrar. Den höga åldern kunde inte förnekas, men försvararna av systemet påpekade att tanken ursprungligen var att första kammaren skulle utgöra en eftertankens och kontinuitetens kammare. Hög ålder var därför ingen nackdel.

"Var tionde damernas"

Epitetet "herrklubb" var det värre med. Av de fem kvinnor som trädde in i riksdagen efter demokratins genombrott var det bara Kerstin Hesselgren, frisinnad, som hade blivit invald i första kammaren. Kvinnornas inträde gjorde att välkomsthälsningen i kungens trontal fick ändras från "Gode herrar och svenske män"

till ”Svenska män och kvinnor. Valda ombud för Sveriges folk”.

I sitt ”jungfrutal” (debutanföreläsning) den 22 mars 1922 kunde Kerstin Hesselgren inregistrera en framgång. Det mäktiga statsutskottet, vars utlåtanden om statens utgifter oftast blev riksdagens beslut, hade enigt gått emot regeringens förslag om höjda löner för barnmorskorna.

Hösten 1921 ägde det första riksdagsvalet rum där kvinnor var såväl röstberättigade som valbara. Fem kvinnor valdes in i riksdagen. Fr. v. Kerstin Hesselgren, Elisabeth Tamm, Nelly Thüring, Bertha Wellin, och Agda Östlund. Källa: Riksdagens arkiv, Stockholmskällan och Kulturföreningen Fogelstad.

Hesselgren beskrev med inlevelse hur barnmorskorna hade svårt att få in avgifter från fattiga kvinnor. De fick inte heller ta extraarbeten eftersom händerna måste skyddas från grovarbete. Därför måste de också anlita hjälp för det egna hushållsarbetet. Barnmorskornas tillvaro måste underlättas:

Det torde med fog kunna sägas, att vi åtminstone till en viss grad ha denna strävsamma kår att tacka för det faktum, att barnsängsfeber och småbarnsdödligheten har sjunkit så betydligt som den gjort i vårt land.

Talmannen Hugo Hamilton tolkade de blandade ja- och nejropen som stöd till Hesselgren. I den gemensamma omröstning

Kungsgatan 8, Radiotjänst. Politisk debatt inför riksdagsvalet 1952 mellan kvinnliga politiker om samhällets och hemmens ekonomi. Ebon Andersson (h), Margit Vinge (fp), Inga Thorsson (s), Rodney Öhman (k), Karin Collin (bf)

Källa: Stockholmskällan

som senare följde vann regeringens förslag. Utan hennes insats hade troligen första kammaren följt medkammaren och sagt nej till högre barnmorskelöner.

Kerstin Hesselgren var under sina tolv år ensam kvinna i första kammaren. När hon därefter övergick till medkammaren lämnade hon ett tomrum efter sig. Först 1943 trädde kvinna nummer två in i förstakammarsalen, Anna Sjöström-Bengtsson, socialdemokrat från Göteborg.

Två år senare hade Högern fått sin första kvinna i salen, småbrukarhustrun Märta Boman från Norrbotten. Hennes jungfrutal 21 mars 1945 fick ett liknande förlopp som Hesselgrens. Utifrån egna erfarenheter kunde hon vittna om svårigheter med

mjölkning, vattenhämtning och gödselmockning och därmed motivera höjt anslag till ladugårdsförbättringar. Särskilt småbrukarkvinnorna slets ut i förtid och semester existerade knappt. Barn kan lämnas bort, men inte korna, förklarade Boman. Jordbruksutskottet ville begränsa anslaget till 250 000 kr, men efter gemensam omröstning blev beloppet 400 000 kr.

Kvinnoandelen i första kammaren ökade, men ytterst långsamt. 1961 satt elva kvinnor i "herrklubben". Den sista årgången 1970 räknade femton kvinnor, var tionde ledamot. Socialdemokraterna hade något högre andel, 9 av 79. Centerpartiet 2 av 21, Moderaterna 2 av 23, Folkpartiet 2 av 27 och Vpk ingen, det vill säga ende ledamoten Lars Werner var man. Andra kammaren låg bättre till, men inte särskilt mycket. Där var 36 av de 233 ledamöterna kvinnor, en andel på 15 procent. Det var långt till "varannan damernas" när tvåkammarriksdagen tackade för sig och dansade ut.

Att organisera kammaren

Striden om tullarna från 1880-talets slut fick både anhängare och motståndare att söka samverkan över kammargränserna. Höger och vänster – konservativa och liberaler – konsoliderade sig. Till vänstern hörde också socialdemokrater som så sakteliga kom in i riksdagen. Hjalmar Branting var först 1897 efter att ha valts in på en liberal lista till andra kammaren.

Partier på riksnivå bildades. Socialdemokraterna var först på plan 1889, liberaler i Frisinnade Landsföreningen 1902 och högern i Allmänna valmansförbundet 1904. Senare följde bondepartier och vänstersocialister. Högern dröjde längst med en övergripande organisation för riksdagens grupperingar och rikspartiet. 1912 samlades konservativa och moderata ledmöter i ett parti i vardera kammaren, Första kammarens nationella parti respektive Lantmanna- och Borgarepartiet. Först 1938 sam-

manfördes partiets alla organisationer i Högerens riksorganisation.

Efter demokratiseringen ökade den partipolitiska organiseringen i riksdagen. Partierna samlade sina ledamöter i riksdagsgrupper med en vald ledning. Här ingick partiets ledamöter i båda kamrarna, även om man också samlades i respektive kammare. Olika utskottsgrupper förekom dessutom. Eftersom utskotten i allmänhet bestod av representanter för båda kamrarna bidrog dessa grupper än mer till partiernas sammansvetsning.

Sällan behandlas i forskningen motsättningar mellan ett partis ledamöter i respektive kammare. De interna motsättningar som funnits inom alla partier tycks ha tagit sig andra uttryck. Forskningen på det området är emellertid mycket tunn.

Olle Nyman har dock visat att första kammaren i allmänhet var restriktivare till statliga utgifter än medkammaren. En annan iakttagelse är att motståndet mot samlingsregeringens inskränkningar av tryckfriheten och andra kontroversiella beslut under det andra världskriget var starkare i första kammaren. Där fanns många erfarna politiker med auktoritet och som dessutom inte längre behövde bekymra sig om sin politiska framtid. Historikern Karl Molin som undersökt socialdemokraternas politik lyfter i det sammanhanget fram namn som Östen Undén (jurist, ledamot 1934–1965), Georg Branting (son till Hjalmar B, advokat, 1932–1961), Karl Schlyter (jurist, 1919–1920, 1926–1949), Erik Brandt (skolman, 1939–1943) och Rickard Sandler (författningsexpert, 1919–1964).

Fram till 1920 utsågs kamrarnas talmän av kungen. Under tvåkammarriksdagens två första decennier avlade ledamöterna också en ed inför kungen på slottet. Med demokratin valdes talmännen av ledamöterna i respektive kammare. Första kammarens talman var alltid borgerlig, trots den tidvisa socialdemokratiska majoriteten, medan andra kammarens lika konsekvent var socialdemokrat.

Den partilöse Hugo Hamilton överbryggade den fördemokratiska och demokratiska tiden med sin post som första kammarens talman 1916–1928. Därefter följde två högermän Axel Vennersten 1928–1936 och Johan Nilsson 1937–1955. En trio folkpartister tog hand om ordförandeklubban under kortare perioder: John Bergvall 1956–1959, Gustaf Valfrid Sundelin 1959–1964 och Erik Boheman 1964–1970.

Trettio senatorer i korthet

Bland de ett par tusen individer som någonsin tillhört första kammaren finns naturligtvis många intressanta personligheter. Utrymmet här tillåter inte mer än en glimt av ett trettioital av dem, med tiden i första kammaren inom parentes. Den sista uppsättningen ledamöter, ”avgångsklassen” 1970, behandlas närmare i det sista kapitlet.

Flera ur socialdemokraternas ”andra generation” verkade periodvis i första kammaren: socialminister *Gustav Möller* (1919–1954) och finansminister *Ernst Wigforss* (1919–1928, 1948–1953). Från en senare generation är *Valter Åman* (1946–1961), vars ordförandeskap för utredningen om anställningstrygghet gav lagarna beteckningen ”Åmanlagarna”, *Ulla Lindström* (1946–1970), statsråd vars arbete för u-hjälpen inte alltid gillades samt *Helge Berglund* (1968–1970) vars insats i kammaren betytt mindre än posten som borgarråd i Stockholm och som ledare för Svenska ishockeyförbundet. *Olof Palme* valdes in för Jönköpings län (1958–1968) och hann sedan med en tid för Stockholms län (1969–1970). *Alva Myrdal* (1962–1970), diplomat, fredspris-tagare, tillhörde också den sista uppsättningen 1970. *Bo Siegbahn* (1957–1961) är en av ganska få som har bytt parti – och block – under riksdagstiden, från Socialdemokraterna i första kammaren till Moderaterna i enkammarriksdagen.

Andra inom Högern är den relativt okände *Fritiof Domö*

(1928–1959), dock partiordförande kring andra världskrigets slut. Framträdande var också bibliotekarien och socialt verksam *Ebon Andersson* (1946–1966), innan dess åtta år i andra kammaren. Flera starka män har partiet hämtat från näringslivet, som *Knut Ewerlöf*, (1938–1961) *Harald Nordenson* (1938–1953) och *Karl Wistrand* (1937–1953) – alla tre på Stockholmsbänken. Ewerlöfs hustru Elsa E satt i andra kammaren. *Ragnar Lundqvist* i Rotebro (1948–1954) växte upp i järnvägsmannamiljö och fortsatte på den banan. Han har också fått en väg uppkallad efter sig i just Rotebro. *Ethel Florén-Winthers* (1970) riksdagskarriär begränsades till ett år. Hon innehade dock ledande poster i både kvinnoförbund och moderparti samt i landsting och Stockholms stad.

Ernst Beckman (1911–1913) personifierar med sina omfattande sociala uppdrag sekelskiftets liberalism med dess samspel mellan privata och individuella insatser. Hans tid i andra kammaren sträckte sig ett tjugotal år, den i första kammaren betydligt kortare. *Ingrid Gärde Widemar* (1954–1960) verkade utifrån sin juridiska yrkesbana inom ett stort antal sociala och kulturella politikområden. *Per-Olof Hanson* (1958–1964) var en av 1950- och 1960-talens ledande politiker i Stockholms stadshus, finansborgarråd 1966–1970. *Ruth Hamrin-Thorell* representerade Stockholm och Uppsala län i 15 år (1955–1970). Hennes bror Mac Hamrin satt samtidigt i andra kammaren. *Per Ahlmark* (1967–1968) ingick i den grupp unga liberaler som tidigt fick genomslag i parti och samhällsdebatt. Han var också ung som ledamot i första kammaren men övergick sedan till medkammaren. Senare partiledare och statsråd i den borgerliga trepartiregering som 1976 bröt Socialdemokraternas maktinnehav.

Bondeförbundet/Centerpartiet har inte bara representerats av lantbrukare. Två framstående akademiker var *Carl Axel Reuterskiöld* (1919–1938), professor i juridik, närmare bestämt

statsrätt och *Karl Gustaf Westman* (1919–1943) professor i rätts-historia, dessutom omstridd justitieminister under andra världskriget. *Elvy Olsson* (1964–1970) verkade länge inom center-rörelsen efter tiden i första kammaren. Riksdagsledamot till 1980 och såväl statsråd som landshövding. *Torsten Bengtson* tjänade sitt parti från 22 års ålder som ombudsman, senare i första kammaren (1950–1970) och även fram till 1982 i enkammarriksdagen.

Socialistiska partiets ende representant var *Ture Nerman* (1931–1937), tidigare och även därefter socialdemokrat i kam-maren (1946–1953). Hans jungfrutal var skrivet på vers, men lyriken försvann i protokollet som inte tog hänsyn till poetens versform med bestämt radfall. *Lars Werner* (1965–1970) var som nämnts ensam som Vpk-representant, men fick betydligt fler

Ture Nerman. Foto: Gunnar Lantz 1950.

Källa: Stockholms stadsmuseum, Fotonummer SvD 26846. Stockholmskällan.

Gunnar och Alva Myrdal i sitt hem i Äppelviken, Stockholm.
Foto: Andersson, (SvD). Källa: Stockholms stadsmuseum, Fotonummer SvD
32622. Stockholmskällan.

kamrater i den matematiskt rättvisa enkammarriksdagen.

Från tiden innan det egentliga partiväsendet kan nämnas *Fridolf Almqvist* (1871–1880) född utanför Stockholm (gården Antuna) men invald för Västerbotten 1871–1880. Halvbror till författaren Carl Jonas Love Almqvist. *Julius Mankell* (1883–1890) verkade i både första och andra kammaren i liberala och radikala grupperingar, bland dem det nyliberala partiet, riksdagens mest radikala med bas i andra kammaren. *Hjalmar Hammarskjölds* (1923–1938) regering 1914 har kallats det ”personliga kungadömetets sista kraftyttring”. Han var konservativ men stod som ”vilde” utanför högerens riksdagsgrupp. Sonen Dag H, född 1905 under unionskrisen, blev generalsekreterare för FN.

Litteratur

- Om första kammaren, Nilsson 2004; Olle Nyman, ”Första-kammarproblemet”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1954, 129–180; Leif Andersson, *Beslut(s)fattarna. Socialdemokratiska riksdagsgruppen 100 år*, P M Bäckström, 1997; särskilt om valen, se J L Hartmann, *Första kammarens partipolitiska sammansättning 1922–1945*. Skrifter utg. av Statsvet. föreningen i Uppsala 20, 1944.
- Lars Sköld & Arne Halvarson, *Riksdagens sociala sammansättning under hundra år*. Samhälle och riksdag 1, 1966, 375–493.
- Kerstin Hesselgrens och Märta Bomans tal: August Borgström, *Jungfrutalare i riksdagen*, Natur & Kultur, 1947, 308–311, 353–356.
- Partiernas organisering: Hans G Andersson, *Vad gör partierna i riksdagen? Mål, taktik och arbetsformer*, SNS, 1969.
- Första kammarens hållning i anslagsfrågor: Nyman 1966, 196–203. För 1930-talet ser han även kammaren som mer protektionistisk och ämbetsmannavänlig än medkammaren.
- Socialdemokratiska och andra kritiker i första kammaren under krigsåren: Karl Molin, *Försvaret, folkhemmet och demokratin. Socialdemokratisk riksdagspolitik*, Allmänna förlaget, 1974, 229.
- Senatorernas karriärer är hämtade från *Tvåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar*, 1–5. Riksdagen, utarbetad av Anders Norberg & Andreas Tjerneld, 1985–1992.

IV. Vägar till (och från?) enkammarriksdagen

OPINION MOT DET GAMLA

Demokratiens genombrott 1918–1921 rubbade inte ramarna för den svenska riksdagen. Fortfarande bestod den av två kamrar, valda indirekt respektive genom direkta val, fler ledamöter i den andra kammaren, avsaknad av bostadsband för den första samt längre valperiod och successiv förnyelse för den första, liksom högre valbarhetskrav.

Ändå är det lika rätt att säga att grunden förändrades, att det gamla systemet gick i graven. Hur kan två så motsatta beskrivningar stämma överens?

System på fallrepet

Tvåkamarsystemet var skapat för att olika krafter skulle balansera varandra. Visserligen var inte heller den mer folkliga andra kammaren demokratisk, långt därifrån. Men i sin samtid sågs den och den aristokratiska första kammaren, där kunskap och erfarenhet skulle råda, som motpoler. Balanstanken gällde också riksdagens förhållande till kungamakten. Statsråden var hans rådgivare, inte företrädare för riksdagens opinioner.

En demokratiskt vald första kammare skulle ofelbart få en likartad politisk sammansättning som medkammaren. Fram till

1920 hade också statsrådets roll i praktiken förändrats. Redan 1905 hade under unionskrisen en helt ny regering tillsatts som företrädde riksdagens olika riktningar. 1917 hade den tilltänkte regeringsbildaren Nils Edén utverkat ett löfte av kung Gustaf

Bondetåget 1914 var välorganiserat. Det krävdes sängplatser och mat för de tillresta bönderna. Bilden visar den s. k. Bondetågsbyrå. Källa: Stockholmskällan

v att denne inte skulle vända sig emot regeringen, något som skett 1914 ("bondetåget"). I samma parlamentariska riktning gick uttalandet från Louis De Geer d.y. (sentida ättling) 1920 att hans expeditionsregering bara ämnade sitta kvar tills en regering byggd på riksdagen kunde skapas.

Första kammaren, andra kammaren och regeringen var inte längre skilda enheter, utan kunde ses som delar av samma politiska kraft. Alla hade de sitt ursprung i folkstyrets mylla, eller med ett ståtligare begrepp, i folksuveräniteten. Till det förvandlings-

numret bidrog också att tvåkammarriksdagen redan från början hade element av enkamarsystem: gemensamma utskott och gemensamma omröstningar vid olika beslut i budgetfrågor.

Att demokratin hade slagit igenom betydde inte att alla såg den som självklar. Extrema rörelser både till höger och till vänster lanserade helt andra system. Kriser och svaga regeringar bidrog samtidigt till att devalvera demokratins värde.

Den väg till enkammarriksdagen som här ska följas begränsas till kammar- och vals-system. En eller två kamrar? Majoritetsval eller fortsatt proportionella val? Ska parlamentarismen skrivas in? Författningsfrågan rymmer egentligen mer än så. Ska monarkin vara kvar?

Hur ska regeringsformen (från 1809) förändras, om den nu ska det? Hur ska de demokratiska fri- och rättigheterna ges grundlagsskydd? Vilken plats ges åt folkomröstningar?

Av olika skäl kom frågan om riksdagen att avgöras innan författningsfrågan som helhet slogs fast. Därför stannar berättelsen när första kammaren tog adjö i december 1970. Den inleds när författningen aktualiserades på nytt i slutet av 1940-talet. Omvälvningen kring 1920, hotet från totalitära läror samt krigsårens åsidosättande av det vanliga politiska livet bidrog till att författningsfrågan fram till dess legat still.

Louis De Geer d.y., statsminister i en opolitisk s. k. expeditonsministär 1920–1921 sedan Brantings första socialdemokratiska regering avgått efter bara ett halvår. Källa: TAM-arkiv

Flera forskare har visat hur partiernas egenintressen var avgörande under de tjugo åren av debatt som föregick övergången till enkammarriksdag. Perspektiven skilde sig beroende på partiernas styrka. Socialdemokraternas självbild av naturligt regeringsparti gjorde frågan om regeringens styrka central. Långt utanför partiets led sågs 1920-talets minoritetsregeringar och ideliga maktskiften som avskräckande. Med den stabilitet som uppnåddes efter 1932 kom utvecklingen på rätt spår. För Folkpartiet som från 1952 drev kravet på enkammarriksdag var istället orättvisan i mandatfördelningen avgörande. Stora partier gynnades och Socialdemokraternas maktinnehav föreföll orubbligt. Partiet fick 1953–1960 45,9 procent av rösterna till de kommunala organ som utsåg första kammaren, men 50,7 procent av dess mandat.

Ungdom för förändring

De relativt unga socialdemokraterna i första kammaren Valter Åman och Ulla Lindström hade tillsammans med partikamrater i andra kammaren 1953 föreslagit enkammarsystem. De hänvisade till goda erfarenheter från Danmark, Norge och Finland. Konstitutionsutskottet var knappast entusiastiskt. Gärna partiella reformer men ingen allmän revision. Tvåkammarsystemet ansågs ha gett Sveriges politiska liv dess drag av ”såväl lugn besinning som kraftig reformvilja”. Något folkligt intresse för frågan ansågs inte finnas och risken för att försvaga regeringsmakten var påtaglig. Debatterna i och utanför riksdagen ledde ändå till att regeringen tillsatte en utredning, *Författningsutredningen*, som kom att arbeta i nio år.

I direktiven skrev regeringen att samhällets utveckling ställde nya krav på författningen och att dess innehåll skulle stämma överens med den politiska realiteten. I den tanken ligger att parlamentarismen skrivs in i författningen, inte bara tillämpas. Också

valsystemet och frågan om en eller två kamrar ingick i uppdraget.

Utredningen uppfyllde alla krav på klassiskt svenskt utredningsväsende: stora uppgifter och många publicerade betänkanden, mångårigt arbete samt majoritet av riksdagspolitiker, bland dem socialdemokraterna Rickard Sandler (ordförande) och Emil Ahlkvist, Folkpartiets Olle Dahlén, Centerpartiets Sten Wahlund och Högers Elis Håstad, efter dennes död 1959 ersatte Henrik Munktell. Statsvetare som Jörgen Westerståhl (först sekreterare sedan ledamot) och Nils Stjernquist stod för expertkunskaperna. Avvek från det normala gjorde egentligen bara resultatet. Det mödosamt utarbetade förslaget (1963) till ny regeringsform rann ut i sanden.

Utredningens majoritet av fyra av de fem socialdemokraterna, folkpartisterna och Högers Munktell stod för enkammar-system: 290 ledamöter valda vart fjärde år som tidigare i andra kammaren genom valkretsar, samt 60 regionmandat, hämtade från sex regioner. Ahlkvist och Wahlund föredrog ett reformerat tvåkamarsystem. Flera ledamöter var anhängare av majoritetsval, men såg samtidigt det som orealistiskt.

Att Tage Erlander förklarade att ledamöterna deltagit som privatpersoner och inte band upp partiets ställningstagande försvagade utredningen. Inte minst han själv var tveksam om vilken väg som skulle väljas. Högt prioriterade värden var en stark regering – något som en överrepresentation för stora partier bidrog till – och sambandet mellan kommun och stat ("det kommunala sambandet"). Kommunvalet skulle med gemensam valdag hamna i skuggan av rikspolitiken, eller också bli en "tummelplats" för tillfälliga opinioner, fruktade han.

Även inom Centerpartiet var splittringen tydlig mellan en och två kamrar. Och liksom för Socialdemokraterna tenderade de yngre att hålla på enkamarsystemet, de äldre på status quo. Folkpartiet var klart och enigt för enkammaren. Idéer om att

första kammaren kunde förvandlas till en ekonomisk kammare med särskild kompetens på området förekom i debatten, med inspiration från Västtyskland och Storbritannien. Högern, som närmast kunde lockas av sådana konservativt korporativa tankar, höll dock länge på det rådande tvåkammerssystemet.

Slutet för tvåkammarriksdagen

Författningsutredningen skapade inte enighet mellan partierna, vare sig för en kammare eller fortsatt tvåkammerssystem. Också internt var flera av partierna splittrade. När det gällde kungens ställning ådrog sig betänkandet också omfattande kritik. Skrivningarna var mer moderna än 1809 års, men ändå inte i linje med parlamentarisk praxis.

Under flera år diskuterades frågan inom partierna. Tillståndet av Grundlagsberedningen 1966, med Valter Åman som ordförande, gjorde att frågan till slut kunde föras i hamn. Kammarfrågan och parlamentarismens inskrivande skildes ut från de andra författningsfrågorna. De senare löstes med regeringsformen 1974 och uppgörelser om demokratiska fri- och rättigheter.

Dödsdomen över första kammaren fälldes vid ett möte mellan partiernas ledande parlamentariker i Saltsjöbaden den 18–19 november 1965. Samtliga partier hade vunnits för en kammare med 350 ledamöter (att det kunde bli 175–175 tänkte man inte på), treårig mandattid, spärr på fyra procent mot småpartier och gemensam valdag. Riksdagsvalen skulle framöver ge direkt genomslag för folkviljan. Över- eller underrepresentation förhindrades med tilläggsmandat. Total proportionalitet, röstandelen blev exakt lika med mandatandelen – för partier över fyraprocentsspärren. Med 3,9 procent kammade man noll. Skilda majoriteter i kamrarna eller eftersläpande opinion i första kammaren hade förpassats till det förflutna. Parlamentarismen blev tydligare.

Om partierna främst såg till sina egna intressen, hur kan man då förklara att Socialdemokraterna övergav ett system som i flera decennier gynnat partiet? En förklaring anses vara det närmast chockerande svaga valresultatet i 1966 års kommunalval. Journalisten Sven Svensson skrev att partiet fått 15 extra mandat genom valsystemet. Men med flera sådana skrala val skulle den socialdemokratiska favören förvandlas till nackdel. Om de borgerliga slog sig samman skedde samma sak. I längden

Socialdemokratisk segeryra efter det sista valet till andra kammaren 1968. Valet var också Tage Erlanders sista som statminister. Till vänster om honom hustrun Aina Erlander, till höger sångerskan Monica Nielsen, dragplåster under valrörelsen. Bakom statsministern skymtar partisekreteraren, 1962–1982, Sten Andersson. Foto: Lennart Nygren, SvD.

var det också svårt att hålla fast vid ett system som symboliserade 1800-talets samhälle. På andra områden hade partiet verkat för modernitet och förändring. Varför inte av det politiska systemet?

En bindande överenskommelse träffades inom grundlagsberedningen i mars 1967. Året efter var förslaget om partiell författningsreform uppe i riksdagen inför trettioalet åhörare och ett tiotal representanter för pressen. I första kammaren vann förslaget med 117-13, en avstod. I den andra var siffrorna 189-6, sju avstod. Som grundlagsändring konfirmerades beslu-

tet 1969, efter det sista andrakammarvalet 1968, ett klang- och jubelresultat för Socialdemokraterna, 50,1 procent.

FRAMKASTADE OCH FÖRKASTADE ALTERNATIV

Historiska skildringar, exempelvis om införandet av en ny form av riksdag, riskerar att bli enkelspåriga. Det som slutligen genomförs förefaller närmast självklart. Som den naturliga vägen. Vad som inte blir av faller i glömska. Men egentligen är nedröstade alternativ, ofärdiga planer och hopplösa förslag också delar av historien. Det gäller i hög grad striden om författningen i Sverige. Här ges därför exempel på vad olika aktörer förgäves förde fram.

Professorernas rädsla för demokratin

I det tidiga 1900-talets strid om författningen hade konservativa professorer inom statsvetenskap och historia en viktig roll. En populär tanke för att mota den hotande folkmakten var förstärkt rösträtt för vissa samhällsbärande grupper – akademiker, ämbetsmän, godsägare, storbönder och finansmän. Breda grupper kunde då ges rösträtt utan att makten fråntogs de samhällsbärande. Belgien nämndes som positivt exempel.

Hjalmar Haralds, publicist långt till höger som aldrig satt i riksdagen, utvecklade 1917 idén om klassval som ett positivt konservativt program. Den rådande beräkningsgrunden för antal kommunala röster, ”fyrskalan”, skulle ersättas av ett system där mandaten i första kammaren delades mellan högststående samhällsgrupper – ungefär desamma som för idén om förstärkt rösträtt. Den övre kammaren skulle ha sex stånd, valda av handelskamrar, hushållningssällskap, universitet m. fl. organ. Med en sådan balanserande första kammare kunde andra kammaren bygga på allmän rösträtt, men inte för kvinnor:

Skulle kvinnan regelbundet deltaga i statslivet, måste hon bli va annorlunda än hon är, men just detta äro stat och samhälle icke betjänta med.

Pontus Fahlbeck, statsvetare, publicerade många åsiktsburna artiklar i vetenskapliga tidskrifter. Han skyggade inte för begreppet ”parlamentarism”, men gjorde en skarp åtskillnad mellan den förkastliga engelska formen och den nationellt framvuxna svenska som vilade på 1809 års författning, med maktindelning och bevarad makt för kungen. Skrivet 1916, med hänvisningar till bondetåget 1914 då Staaffs liberala regering avgick, varnade han för parti- och riksdagsvälde. Motsatsparen i några artikelrubriker illustrerar Fahlbecks syn på hur det politiska systemet borde se ut: *Engelsk parlamentarism contra svensk, Partiregering eller landsregering, Personligt rådsvälde eller folkligt konungadöme*. Med borggårdstalet 1914 hade kungen bragt ljuset på ”det mullvadsarbete på författningens nedbrytande” som pågått.

Carl Axel Reuterskiöld, senare invald i första kammaren för Bondeförbundet, hade en liknande indelning men använde begreppen *monarkisk* och *republikansk* parlamentarism. Han förkastade försöken ”att smuggla in” den senare. Vid kristider kunde en regering bildas som fick landets förtroende, även om den saknade parlamentets eller ens i början kammarmajoritetens stöd. ”Och skulle en gång konungens stämma tystna, bunden genom en republikansk parlamentarism, då är riket prisgifvet åt barbarerna.”

Några klassval eller andra varianter av en fortsatt odemokratisk första kammare blev det inte. Vad som kallades svensk eller monarkisk parlamentarism där kungamakten fortfarande hade en viktig roll i maktindelningssystemet fick ge vika för vad de kallade engelsk eller republikansk parlamentarism. Och kvinnorna fick sina demokratiska rättigheter.

Staafts andrakammarparlamentarism

Karl Staaff, författningsstriden kanske klarast lysande liberala stjärna – varför finns han med här, som en av tidens förlorare? Nej, inte förlorare, men han stod ändå för en annan lösning än den som förverkligades. Då var Staaff död (1915). Kanske han helhjärtat hade slutit upp kring reformen 1918?

Karl Staaff.

Källa: Länsmuseet Gävleborg,
DigitaltMuseum.(ID 021016766529)

Staaff sågs som den främste företrädaren för *underhusparlamentarism*. Det innebar att han inte var särskilt intresserad av att reformera första kammaren, den kunde tyna bort. Avgörande var att regeringen vilade på andra kammaren, i linje med vad som blev verklighet några år tidigare i Storbritannien då underhuset definitivt fick den rollen.

Efter Staafts död övergick liberalerna till att verka för en demokratiserad och fortsatt likaberättigad första kammare. Att parlamentarismen kunde bli väl komplicerad med

två kamrar framfördes flera decennier senare som stöd för en ny enkammarriksdag. Staaff fick på sätt och vis rätt till slut.

Vänsterradikal begravningsmarsch

För den vänsteropposition som bröt med Socialdemokraterna 1917 var första kammaren förhatlig. En av de ledande inom det nya Socialdemokratiska vänsterpartiet, Zeth Höglund, hade

redan 1905 förklarar att första kammaren var ”ingenting annat än ett illa balsamerat lik, som på grund av den olidliga stanken sprider omkring sig ju förr dess hellre må begravas”. Partiet krävde dess avskaffande i riksdagen 1918, tillsammans med republik och stöd till Lenins bolsjeviker som med våld tagit makten i Ryssland.

Som vi alla vet blev både första kammaren och monarkin kvar, men omformade i demokratisk riktning. Stödet till Moskva-kommunismen blev heller aldrig särskilt omfattande.

Tage Erlanders tvåstegsfiint

Att Socialdemokraterna på 1950- och 1960-talen tvekade om övergång till enkammarriksdag medförde att flera ”blandförslag” presenterades, att förena vissa drag av det gällande systemet med nya inslag. Att både äta kakan och ha den kvar om man så vill. Man ville bevara sambandet mellan riksdagsval och kommunalval och dessutom stärka regeringens ställning. Det var viktigare än tvåkamarsystemet i sig.

I en debattserie i *Arbetet* hösten 1962 deltog Ingvar Carlsson med en variant av författningsutredningens enkamarsystem. Första kammaren skulle bort, men ett avskaffande fick inte resultera i försvagad regeringsmakt. En del av riksdagen skulle väljas via kommunala organ. Carlsson trodde inte på realismen i majoritetsval, men ivrade inte heller för en millimeterrättvisa vid de proportionella valen.

För Folkpartiets ledare Bertil Ohlin var den typen av lösning oacceptabel eftersom den förhindrade att opinionen vid ett valtillfälle kunna få ett maktskifte till stånd.

Tage Erlander var länge genuint osäker. I början av 1966 kom han med ett snarlikt förslag, en tvåstegsmodell med 350 ledamöter. Erlander ogillade starkt gemensam valdag. Därför skulle 100 väljas separat, av kommunerna. Det skulle ge ett starkt kommunalt

inflytande i riksdagen. I efterhand, vid samtal med journalisten Arvid Lagercrantz 1982, menade han att ett sådant system skulle ha förhindrat sönderbrytandet av den kommunala självstyrelsen som Erlander ansåg att de borgerliga gjort sig skyldiga till.

Juristers försvar för traditionen

Författningsutredningen möttes 1963 av konservativ kritik från juristhåll. Gustaf Petréén vände sig emot tanken att 1809 års regeringsform skulle göras om helt. Han pekade på Norge som belägg för att en äldre konstitution mycket väl kunde bära upp en modern parlamentarisk demokrati. Nils Herlitz gjorde en sträng kritisk granskning av hela utredningsförslaget. Liksom Högerledaren Gunnar Heckscher såg han flera fördelar med tvåkammerssystemet. Heckscher hade för övrigt laborerat med tanken på en mindre första kammare, kanske 75 ledamöter som bara sysslade med lagfrågor. Herlitz' invändningar ingick i en övergripande kritik av samhällets utveckling. Liksom kulturlivet i stort kännetecknades förslaget, enligt honom, av koncentration på nuet och avståndstagande från det förflutna:

Vad jag särskilt tänker på är den radikala brytning med det förflutna, som ligger i att förslaget i så hög grad gör rent bord med ord, begrepp, rättsregler som vårt statsliv sedan gammalt och ända intill denna dag har byggt på, för att i stället bruka nya, formade med vår tids behov för ögonen och hämtad ur dess vokabulär.

Första kammarens renässans?

Inget hindrar egentligen att förkastade alternativ lanseras på nytt. Eller också att andra former som på något sätt anknyter till det förflutna förs fram i den politiska debatten. Några gånger de senaste femtio åren har tanken på en återuppstånden första

De borgerliga partiledarna fr.v. Gunnar Heckscher (H), Gunnar Hedlund (C) och Bertil Ohlin (Fp) mötte regeringen och försvarsledningen senhöstren 1961. Anledningen var ett hotfullt uttalande av Sovjet till den finska statsledningen. Källa: IMS Vintage photo.

kammare väckts, om än utan större genomslag. Men idéerna speglar ändå några av de problem som den moderna politiken, inklusive enkammersystemet, anses lida av.

I en artikel i akademikernas fackliga organ *SACO-tidningen* 1/1962, skissade Ulrich Hertz en förändrad första kammare. I linje med den rådande tidsandan sköt han fram organisationernas växande roll. Ett växelspel mellan partier och intresseorganisationer var bara av godo. Partierna hade uppkommit i en annan tid, genomsyrad av enhetliga klassindelningar. Numera, hävdade artikelförfattaren, gick åsikterna ofta på tvärs. Det behövdes både en partipolitisk stridande idédemokrati och en förhandlande, kompromissande organisationsdemokrati för ekonomiska frågor, lämpligen i varsin kammare. Några reaktioner på debattinlägget går dock inte att finna i *SACO-tidningen*, vare sig 1962 eller 1963.

Hans Bergström, sedermera chefredaktör för *Dagens Nyheter*,

lade tillsammans med ett par partivänner en motion till Folkpartiets landsmöte 1981. Syftet var att partiet skulle arbeta fram ett förslag om en ny senat (första kammare). En sådan skulle motverka problem som ökande politikerförakt och att politikerna hamnade i skuggan av organisationerna. Den nya senaten skulle inte ses i ljuset av den gamla första kammaren, utan bli en debatterande avdelning i riksdagen. Tanken var att 50 ledamöter skulle befrias från arbete i utskott och voteringar för att kunna delta mer i debatter och återge riksdagens dess ledande roll i samhället. Hur dessa skulle utses och vilken grad av personval som skulle förekomma lämnades öppet.

Motionärerna presenterade också en lista på ett tjugotal tänkbara senatorer. Den dominerades av aktiva eller f.d. politiker från alla partier. Därutöver fanns andra kända och uppsatta personer som Harry Schein, företagsledaren Erland Waldenström och nationalekonomen Assar Lindbeck. Något resultat blev det inte heller av detta.

Det tredje exemplet är inget utarbetat förslag utan mer av resonemang som det säkert skulle gå att finna många av. I en av statsvetaren Nils Stjernquist redigerad intervjubok deltog den förre socialdemokratiska jordbruksministern *Eric Holmquist*. Han frågade sig vad som hade hänt om tvåkammerssystemet behållits. Det talas ju om behovet av ett återhållande element, menade Holmquist. Med ett tvåkammerssystem kunde den ena kammaren bevara det goda som fanns och den andra driva frågorna framåt med optimismen i högsätet. Även om frågan inte utvecklades mer uttrycker den ändå själva kärnan i ett tvåkammerssystem, med balansen mellan tradition och förändring som varje samhälle på något sätt måste hantera.

Intressant nog kan Holmquists tankar jämföras med justitie-ministern Johan Thyréns i CG Ekmans liberala och frisinnade regering 1926–1928:

Andra kammaren skall representera initiativet och ögonblickets, den förhandenvarande situationens krav, första kammaren skall företräda den betänksamma, övervägande kritiken och den tillbörliga hänsynen för det bestående.

Thyrén var professor i straffrätt i Lund vars självständighet speglas i *Tvåkammarriksdagen 1867–1970*, den förnämliga biografien över ledamöterna. Hans politiska tillhörighet betecknas som ”vänstervilde” 1909, ”högerilde” 1910–1914 och 1916–1917 samt ”vilde” däremellan 1915. Thyrén representerade i första kammaren 1912–1917 Uppsala län.

Fler exempel hade gått att gräva fram, men att frågan aldrig tagit sig fram till beslutande nivåer eller lett till omfattande debatt är tydligt.

Litteratur

Grundläggande för kunskapen om den slingriga vägen till enkammarssystemet är Björn von Sydow, *Vägen till enkammarriksdagen. Demokratisk författningsspolitik i Sverige 1944–1968*, Tiden, 1989; dens, *Parlamentarismen i Sverige. Utveckling och utformning till 1945*, Gidlund, 1997; Olof Ruin, *Mellan samlingsregering och tvåpartisystem. Den svenska regeringsfrågan 1945–1960*, Bonnier, 1968. Ett ambitiöst senare verk är Mikael Svanberg, *Partierna och demokratin under författningsdebatten 1965–1980*, Daidalos, 2020.

DN-journalisten Sven Svenssons initierade skildring i bokform, *Enkammarriksdag, väljaren och makten*, Almqvist & Wiksell, 1970.

En översikt om författningsdebatten: Åke Gafvelin, *Vårt nya statskick. Den stora författningsreformen. Parlamentarismen, enkammarriksdagen, valsystemet*, Sveriges Radio, 1968.

- En aktörs egen skildring: Hilding Johansson, *Memoarer – demokrati och politik*, Hjalmarson & Högberg, 2013.
- Konservativa opinioner: Haralds 1917, citat 114; Pontus Fahlbeck, *Engelsk parlamentarism contra svensk. Ett stycke nytidshistoria*, Gleerup, 1916, samt uppsatserna i *Statsvetenskaplig Tidskrift* "Partiregering eller landsregering", 1912, och "Personligt rådsvalde eller folkligt kongadöme", 1914; I samma nummer C A Reuterskiöld, "Monarkisk och republikansk parlamentarism".
- Zeth Höglunds hårda angrepp: *Första kammaren. Se där fienden!* ssu 1905; Ernst Hage, *Vänstersocialistisk riksdagspolitik 1918–1920*, Socialdemokratiska vänsterpartiet, 1921.
- Ingvar Carlssons artikel, "Bort med första kammaren", ingick i partiveteranen Per Edvin Sköld (red.), *Hur skall Sverige styras? Framtiden*, 1963, 25–28, där debattinläggen samlats. Tillsammans med statsvetaren Agne Gustafsson publicerade Ingvar Carlsson också "Författningsreform med förhinder?" *Tiden* 1963, 474–483. I samma nummer finns även artiklar i ämnet av Pär-Erik Back samt Hans Meijer & Olof Ruin.
- Tage Erlanders modell 18/1 1966 samt återblick 1982: Andersson 1997; *Tage Erlander, 1960-talet. Samtal med Arvid Lagercrantz*, *Tiden*, 1982.
- Gustaf Petrén i *Svenska Dagbladet*, 2/4 1963.
- Nils Herlitz, *1969 års RF? Kommentarer till författningsutredningens förslag*, Norstedt, 1963, 17.
- Hans Bergström med fleras förslag presenterades i *Utsikt* 6/1981.
- Nils Stjernquist (red.), *Riksdagen inifrån. Tolv riksdagsledamöters hågkomster, erfarenheter och lärdomar*, Gidlund, 1991.
- Johan Thyréns ord i riksdagsdebatten 1928.

v. Modernitetens segertåg

KOMPROMISS OCH KONVENTIONER

Professorn i statsvetenskap Nils Stjernquist betecknade i sin gedigna skildring *Tvåkammartiden* representationsreformen 1865–66 som ”en av de stora kompromisserna i svensk politisk historia”. Det finns all anledning att hålla med i den beskrivningen. Reformen var en kompromiss, men också i sin samtid betecknad som något modernt, skapandet av en riksdag utan de närmast medeltida drag som ståndsdagen hade.

Den nya riksdagen med sina två kamrar där alla ledamöter valdes (”personlighetsprincipen”), om än på skilda sätt, låg rätt i tiden. Runt om i Europa, och även i Amerika och Asien, infördes under 1800-talet system av likartat snitt. I efterhand kan vi se att tvåkamarparlamenten fungerade som en övergång mellan äldre kungastyrda eller aristokratiska system och den moderna demokratin. Det var knappast något som dåtidens aktörer kunde förutse, men att det nya ingick i en internationell trend framstod tydligt. Syftet med dessa nya former av parlament var att bevara rådande maktförhållanden och samtidigt påskynda en modernisering av samhället. Om det var av godo eller ondo, kunde man tvista om.

Tvåkammersystemet i internationellt ljus

Storbritanniens överhus och underhus har sitt ursprung i 1300-talet, men tjänade ändå som inspiration när andra länder införde överhus, ofta kallade övre kammare eller senat: Belgien (1831), Sardinien (1848), Nederländerna (1848), Danmark (1849), Preussen (1850), Nya Zeeland (1852), Österrike (1867), Tyskland (1871), Frankrike (1875/1884), Spanien (1876) och Japan (1889).

Grundtanken var densamma. I de nedre kamrarna kunde olika grad av folkligt (eller snarare medelklassens) inflytande finnas medan den högre i allmänhet var tänkt för samhällets ledande grupper med börd, bildning eller rikedom – eller allt detta. Maktindelning, balans och överhus som ett maktorgan mellan kungavälde och folk, präglade parlamenten.

Överhusen kunde skilja sig åt. Mest aristokratiskt var det brittiska (*House of Lords*) samt Preussens och Österrikes *Herrenhaus*. I mitten låg Spanien och Italien, medan Belgiens och Nederländernas valda överhus lutade åt andra hållet. Också den samhällsbevarande svenska tvåkammarriksdagen kan placeras in i den något mer folkliga delen. Mest modernt i demokratisk mening var det franska systemet. Båda kamrarna valdes med allmän manlig rösträtt.

Men konstruktionen av dessa överhus sade inte allt om folkstyrets utveckling. Den allmänna rösträtt för män som Tyskland fick 1871 var inte så mycket värd eftersom riksdagen som helhet hade svårt att motsätta sig kejsarens makt. Storbritannien var å andra sidan aristokratiskt präglad, men åtminstone efter rösträttsreformen 1867 stärktes underhuset folkliga karaktär. Dessutom var Storbritannien parlamentarismens födelseland.

Danmarks riksdag under 1800-talets senare del hade stora likheter med den svenska. Folketingets medelklass av stadsliberaler och självägande bönder stod emot landstingets konservativa godsägare och ämbetsmän. Däremot saknades den svenska

riksdagens gemensamma omröstningar för att lösa konflikter om statsbudgeten. Följden blev skarpa motsättningar mellan "herrar och bönder" under 1880- och 1890-talen. Konservativa regeringar stödda på landstinget tog till statliga dekret för att statsapparaten skulle fungera när folketinget stoppat budgeten. Spänningen steg och 1885 gjordes ett misslyckat mordförsök på konseljpresidenten (statsministern) J. B. S. Estrup.

Demokratin och parlamentarismen genomfördes ungefär samtidigt som i Sverige. Däremot kom kraven på att avskaffa landstinget tidigare. Frågan avgjordes via folkomröstningar. Ett godkännande krävde en majoritet av de röstberättigade. Därför misslyckades ett försök på 1930-talet på grund av lågt valdeltagande. Men 1953 kunde förändringen av grundlagen godkännas, inklusive en enkammarriksdag som fortfarande är i kraft, folketinget.

Länder som USA och Tyskland har än idag tvåkammersystem, men de bygger på uppdelningen i delstater. Dessa representeras i senaten respektive förbundsrådet, medan valen till de nedre kamrarna, representanthuset och förbundsdagen, sker direkt.

Några länder har dock kvar tvåkammersystem i den form som fanns i Sverige till 1970, demokratiskt valda överhus men där lokala eller regionala organ väljer ledamöter. Både Italien och Frankrike hör dit. Deras senater kan påverka eller skjuta upp beslut, men den avgörande makten och grundvalen för regeringarna ligger i de nedre direktvalda kamrarna.

Tvåkammersystemet – offer för det moderna

Omvandlingen till enkammarriksdag ägde rum under efterkrigstidens första decennier, en tid som brukar betraktas som en höjdpunkt för det moderna. Det nya sågs närmast definitionsmässigt som bättre än det gamla. Bostadsbyggandet tog fart, områden med äldre bebyggelse jämnades med marken

för att ersättas av moderna stads kärnor som var slående lika varandra. I Stockholm, Göteborg och många andra orter revs äldre hus som ansågs obrukbara. Till det kom förstås moderniseringar på andra samhällsområden – kommunikationer, skola och näringsliv. Nyskapande design, konst och musik tog över från äldre, traditionsrik sådan och en särskild ungdomskultur uppstod.

Förändringar genomsyrade också det politiska livet. Professionaliseringen tilltog med fler yrkespolitiker, modernare organisationer och opinionsbildning. Även arbetet i riksdagen påverkades med fastare organisation av respektive partis ledamöter. Utrymmet för politiska ensamseglare minskade till förmån för partisammanhållning, eller med ett strängare ord – disciplin.

Att en modernisering av författningen, av hur riksdagen var uppbyggd, fick medvind i debatten var därför ganska naturligt. Från dess att tvåkammerssystemet hamnade i hetluften efter 1950 till avgörandet tjugo år senare hade förespråkarna för en genomgripande reform modernisering som självklar utgångspunkt.

Regeringens direktiv till författningsutredningen som tillsattes 1954 betonade således behovet av modernisering av statsförfattningen. Utvecklingen hade urholkat den gällande regeringsformen (från 1809). Vad som gällde i praxis skulle också formuleras i grundlagstexten, det vill säga parlamentarismen skulle skrivas in i författningen.

Broschyr. Första kammaren i Sverige och i andra länder, 1906.

Källa: Kungl. biblioteket.

Förutom särställningen för det nya präglades argumenten för en ny författning av rationalistiska ideal. Enkammaren skulle skapa effektivare beslutsgångar, parlamentarismen bli tydligare och det politiska systemet bättre följa med sin tid och samhällets utveckling.

Forskare och politiker som deltog i författningsdebatten såg ofta de gamla formerna som förlegade. Tvåkamarsystemet med dess första kammare var otidsenligt och överspelat av utvecklingen. Historikern Olle Gellerman skrev redan 1957 att enkamarsystemet var mer effektivt, att första kammaren spelat ut sin roll och att parlamentarismen försvårades med två kamrar. Ingvar Carlsson hade i sin debattartikel i *Arbetet* 1962 slagit fast att första kammaren var ”en kvarleva från tiden före demokratins genombrott”. Han pekade också på det orationella med dubbla debatter och att sammanjämkningar av skilda kammarståndpunkter var komplicerat.

Majoritetsstyre i Stockholm

Motståndarna till en total omstöpning av riksdagen hade många olika klagomål. Juristen Gustaf Petrén avvisade att författningen kunde skrivas så att skolbarn som läste den förstod hur politiken fungerade. En sådan rationalistisk strävan var omöjlig, skrev han 1963 i en tidigare nämnd artikel. Och statsvetarprofessorn Fredrik Lagerroth raljerade över kritik mot första kammarens egenart:

Ingen eftersläpning ropade man, glömsk att den första kammaren ingenting annat gjorde än förverkligade det syfte, dess skapare haft med densamma.

Petrén hade också i sin artikel kopplat samman enkamarsystemets vänner med vad som en del kallade ”rivningsraseriet”.

Det var en liknande motsättning som på andra håll fanns mellan ”grävskopans vänner och dess fiender”.

Ett senare exempel kan kanske ligga närmare till, Stockholm stads övergång från samlingsstyre till majoritetsstyre efter valet 1994. Förändringen bör dock tonas ned något. Även i det gamla systemet fanns inslag av majoritetsstyre och i det ännu gällande får oppositionen inflytande genom s.k. oppositionsborgarråd. Skillnaden är att majoriteten numera tillsätter alla borgarråd som har ansvar för olika politikområden. Före 1994 kunde exempelvis skolborgarrådet företräda oppositionen eftersom man under samlingsstyret delade på posterna.

Förändringen hade starkast stöd i Folkpartiet, Vänsterpartiet, Miljöpartiet och det lokala Stockholmspartiet. Inom de två stora partierna, Socialdemokraterna och Moderaterna, stöddes reformen av främst yngre medlemmar. Majoritetsstyret motive- rades av att medborgarna lättare skulle se vem som bestämde. Styrningen av politiken underlättades också med en mer parla- mentarisk organisationsform.

Att representanter för just dessa två partier i efterhand ångrat sig är kanske inte bara beroende på att de yngre så små- ningom blivit de äldre. Många anser att det numera är svårare att träffa överenskommelser mellan partierna i Stockholms stadshus. Politiken är mer polariserad.

Likheterna med enkammarreformen finns onekligen, även om ångern är tydligare uttalad i Stockholmsexemplet. Men även den förra har haft sina kritiker. Förre statsrådet Carl Lidbom ska flera gånger ha beklagat sig över ”millimeterrättvisan” i den nya enkammarriksdagen. Tvärtemot vad som avsetts hade regeringens styrning försvagats.

Plats för modern politik

En modernisering som tycks ha gillats av alla var de nya utrymmen och den bättre service som flytten till Sergels torg 1971 innebar. Riksdagen inhystes i Kulturhuset när det gamla Riksdagshuset, det vill säga nuvarande, skulle byggas om för att passa enkammarriksdagen. Återflytten 1983 bjöd på helt andra möjligheter än vad som funnits i lokalerna tidigare, men som tiden vid Sergels torg hade gjort självklara.

I boken *Riksdagen inifrån. Tolv riksdagsledamöters hågkomster, erfarenheter och lärdomar* (1991) skildrar tidigare ledamöter tvåkammartidens vedermödor. Folkpartisten Hans Lindblad, första kammaren sedermera enkammarriksdagen, mindes att ledamöterna saknade arbetsrum och därför inte kunde nås via telefon. De få rummen med telefon och skrivmaskin togs av de morgonpigga. Tillhörigheter förvarades i bänken i kammaren och "ett skåp i ungefär samma storlek som skolbarn har för gymnastikkläder". En anonym socialdemokrat illustrerar att kraven inte var så högt uppskrivade vid denna tid:

Tiden i första kammaren bjöd på vidriga arbetsformer där enda skrivbordet var bänken i kammaren. Enkammarriksdagen innebar en fantastisk förändring. Jag fick t.o.m. egen telefon.

Stig Alemyr, socialdemokrat i andra kammaren 1957–1970, går så långt som att beteckna egna arbetsrum i den nya riksdagen som "den viktigaste reformen i folkrepresentationens inre arbete" (1994). Sergels torg var ett lyft för ledamöter som varit med länge, som hans partikamrat Yngve Möller, första kammaren 1954–1970: "Allt var nytt och skinande fint, från den stora glasfasaden, till den snart så berömda rulltrappan och den rutiga mattan."

I tvåkammarriksdagen fick nyvalda ledamöter ofta vänta på plats i något utskott. Enkammararen förändrade utskottsorga-

nisationen drastiskt. Tio utskott blev sexton, antalet ordinarie platser och suppleanter ökade väsentligt. Liksom den ökade mängden propositioner och motioner bidrog utskottsarbetet till att göra riksdagsarbetet till heltidssyssla. Att vara politiker blev ett yrke, något som kan kopplas till den bredare processen av modernisering.

"Nykomlingen tige i församlingen"

I tvåkammarriksdagen fanns en gammal tradition av att nyvalda skulle ligga lågt till att börja med. Ingen formell regel hindrade dem att gå i polemik med exempelvis ett statsråd eller någon annan politiker som stod högre än en själv i hierarkin. Däremot härskade oskrivna lagar om hur man betedde sig i kammaren. I utskottsarbetet fanns dessutom länge en tradition att nykomlingarna skulle hålla sig längs väggen.

En anonym folkpartist beskriver sitt eget "brott" mot normen, begånget någon gång under åren 1965–1967, då Olof Palme var kommunikationsminister:

I första kammaren var det regel att man skulle vara avvaktande i början. Jag ställde en fråga till Olof Palme som då var kommunikationsminister, om något som gällde hans fögderi. Efteråt kom talmannen fram till mig och sa: "Du har inte begått något regelbrott. Men vänta i alla fall ett halvår innan du tar i på allvar.

Den stelhet som fanns mer av i första kammaren tycks ha avlösts av ett mer ledigt klimat i enkammarriksdagen. Men att en särskild "nykomlingskultur" ändå överlevde reformen visas i en artikel i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1995. Författaren Anna Wiklund, har ett långt tidsperspektiv, större delen av 1900-talet. Hon påpekar också att det är ett internationellt fenomen, verksamt inte minst i USA. Men liksom i Sverige har

Från Drottninggatan 39 österut mot Sergels Torg. Kulturhuset t.h.

Foto: Lennart af Petersens. Licens: CC-BY Stockholms stadsmuseum

Fotonummer S00 2307 08, Stockholmskällan.

denna nykomlingskultur försvagats. Hur aktivitet ska mätas är förstås inte självklart. Wiklund har valt sådant som avspeglas i riksdagstrycket, det vill säga debatter, motioner, interpellationer och frågor. För tvåkammartiden utgår hon från andra kammaren med dess över tid stabila andel nya ledamöter på cirka 20 procent. I första kammaren med dess successiva förändring fanns ju inte sådana (val)år med stora grupper nykomlingar. Troligen var normerna starkare i första kammaren, men kamrarna bör ha följt en liknande utvecklingskurva.

Från 1960-talet inföll jungfrutalen allt tidigare, även om talartiden som helhet fortsatte att vara kortare. Att nykomlingarna lade fram färre motioner höll i sig in i enkammarriksdagens första decennier, åtminstone jämfört med de andra ledamöterna. Som helhet har motionsfloden ökat och gör verklig skäl för sitt namn.

VART TOG DE VÄGEN?

De långa mandatperioderna, åtta år under första kammarens andra halvsekel, borde kanske ha lett till att ledamöter med långa riksdagssejourer främst skulle ha förekommit där. Så var det inte. Om vi tar den sista årgången 1970 finns veteraner på båda håll:

Första kammaren: John A ”Kinna” Ericsson 36 år i kammaren, Axel Strand 35, Lage Svedberg 34, (alla tre socialdemokrater), Ivar Johansson 34 (Centerpartiet).

Andra kammaren: Tage Erlander 40, Per Sigurd Lindholm 36 (båda socialdemokrater), Sven J Vigelsbo 36 (Centerpartiet), Bertil Ohlin 35 (Folkpartiet).

Rickard Sandler som ledde författningsutredningen hade lämnat riksdagen 1964. Med sina 45 år i första kammaren är han en av dess främsta veteraner. Något längre tid har ändå lantbrukaren och högermannen Johan Nilsson med imponerande många uppdrag i och utanför första kammaren under sina 46 år, 1909–1955. Karriären kröntes med posten som kammarens talman i 18 år. Men vem har den kortaste karriären? Det borde vara socialdemokraten Uno Larsson i Kristinehamn, invald 17 november 1970. Han fick delta i avslut-

Johan Nilsson.
Källa: Riksarkivet.

ningsfesten och sista dansen bara efter en månads tid i första kammaren.

Tvåkammarriksdagens förvandling till enkammarare innebar slutet på en epok. Det var också ganska många som kommit upp i eller över normal pensionsålder (67 år vid denna tid). Dessutom var medellivslängden betydligt kortare för femtio år sedan. För en del äldre ledamöter kan tidpunkten ha varit lämplig för att just sätta punkt.

FK-ledamöters ålder 1970

Ålder	Antal
70-	10
60-69	57
50-59	54
40-49	25
-39	5
	151

Tio var 70 år och över. Nära hälften var minst 60 år gamla. Jämförs den genomsnittliga åldern för de båda kamrarna framkommer en ganska stabil bild. År 1945 är ledamöterna i den första kammaren några år äldre än de i andra, 57,1 respektive 51,9 år. För båda kamrarna sjunker genomsnittsåldern. År 1969 är den 51,7 mot 49,8. I den nya enkammarriksdagen höll sig genomsnittet under 1970-talet på ca 51 år.

Det var förstås inte bara ålder som avgjorde om den politiska riksdagskarriären fortsatte efter 1970 eller inte. En del kanske ville fortsätta i den nya kammaren, men placerades inte på valbar plats vid det första enkammarvalet samma år, eller senare val. Vad som låg bakom varje beslut kan inte redas ut här, om det är möjligt överhuvudtaget. Däremot kan antalet fortsatta karriärer i riksdagen tas fram.

Min lilla studie visar att nästan exakt hälften återfanns i enkammarriksdagen, 76 stycken. Om det är mycket eller lite kan diskuteras. Men med tanke på att relativt många redan hade kommit upp i en aktningvärd ålder skvallrar antalet nog om kontinuitet. Sexton av dem sitter dock bara en mandatperiod, tre år vid den tiden. Efter ytterligare en period har fjorton till fallit ifrån.

Om ledamöternas egen vilja att fortsätta skilde sig mellan partierna får vi aldrig veta. Däremot om hur många inom varje parti som följde med, vilket säger något om hur erfarenheten värderades. I siffrorna ingår ett fåtal som invaldes i enkammarriksdagen först några år senare. Eftersom hälften av alla ledamöter 1970 kom att fortsätta in i enkammarriksdagen innebär andelstal över 50 procent överrepresentation.

FK-ledamöter i nya riksdagen

Parti	Antal	i FK	Andel %
Centerpartiet	12	21	57,1
Socialdemokraterna	45	79	57,0
Folkpartiet	11	26	42,3
Moderaterna	7	24	29,2
Vpk	1	1	100,0
S:a	76	151	50,3

Vpk:s hundra procentiga andel kan lika gärna skrivas som att Lars Werner, kommande partiledare, efter tiden i första kammaren 1965–1970 fortsatte att representera partiet 1971–1991/92. Mer statistiskt intressant är Moderaternas begränsade övergångar, knappt 30 procent, lägst andel av alla. I denna lilla skara återfinns dock flera med långa karriärer och höga positioner i partiet: Gösta Bohman, partiledare, statsråd (lämnade riksdagen

1991), Bertil Lidgard, jurist och fackförbundsdirektör (1985), Allan Hernelius, chefredaktör Svenska Dagbladet (1982) och i viss mån Lars Schött, mångårig landstingsman och ordförande i Svenska simförbundet (1979) och Ivar Virgin d.ä. (1976).

Centerpartiet har med ytterst knapp marginal flest övergångar (om Vpk frånräknas). Här finns Torsten Bengtson, vars riksdagskarriär tidigare uppmärksammats i denna bok (kap. III). Thorsten Larsson ingick i första kammaren 1959–1970 och sedan i riksdagen i 12 år. Elvy Olsson, 1964–1970 respektive 1971–1981/82, är en av partiets kvinnor med lång karriär. Andra trotjänare är kanhända mindre kända, men Ivan Svanström verkade i första kammaren hela 1960-talet och sedan 12 år i riksdagen.

Bland socialdemokraterna återfinns en stor grupp från en äldre generation med viktiga poster i stat och parti: Sten Andersson, långvarig partisekreterare och sedan utrikesminister, 5 år i första och 24 i enkammararen. Sven Andersson, försvarsminister, utrikesminister, 23 respektive 9 år i riksdagen, Sven Aspling, socialminister, 15 år i första kammaren och lika länge i nya riksdagen. Eric Holmquist, länge jordbruksminister, 18 respektive 11 år. Arne Geijer, LO-ordförande, hann med två mandatperioder i varje, vilket innebär drygt 30 år i riksdagen. Gunnar Sträng valdes in i första kammaren efter krigsslutet 1945, med fortsättning i enkammararen till 1985, vilket ger 40 år i riksdagen, en stor del av tiden också finansminister.

Socialdemokratiska kvinnor med lika långa riksdagskarriärer är betydligt färre men Lisa Mattson basade över kvinnoförbundet, ingick i första kammaren 1959–1970 och fortsatte sedan hela 21 år i riksdagen. Mindre känd är väl Grethe Lundblad som visserligen bara hann med två år i första kammaren men sedan 20 i riksdagen.

Bland Folkpartiets övergångar finns partiledaren Gunnar Helén, vars tid i riksdagen var begränsad. Invald avslutnings-

året 1970, sedan två mandatperioder i riksdagen. Jan-Erik Wikström debuterade i första kammaren samma år. Hans tid i nya riksdagen blev dock längre, 21 år. Rolf Wirtén, sedermera statsråd, ingick i första kammaren de fem sista åren och sedan 14 år i riksdagen. Hans Lindblad, är en av de få som väljs in i den nya riksdagen först några år efter tvåkammarriksdagens avskaffande. Han satt de två sista åren i första kammaren och från 1976 till 1993 i riksdagen, dock med uppehåll några år i mitten. Han är som tidigare nämnts också en av de sex riksdagsveteraner som intervjuats om övergången till enkammarriksdag för femtio år sedan.

Litteratur

Stjernquist 1996.

Den internationella genomgången är från Nilsson 1994.

Direktiv i Författningsutredningen. Förslag till ny regeringsform, SOU 1963:17.

Olle Gellerman, *En eller två kamrar?* Folk & samhälle, 1957.

Ingvar Carlsson 1962/1963.

Gustaf Petrén 1963.

Fredrik Lagerroth, *En- eller tvåkamarsystem? Historiska erinringar inför Sveriges sista tvåkammarriksdag*, Gleerup, 1970. Statsvetaren Lagerroth hade disputerat redan 1915 på avhandlingen *Frihetstidens författning* som gav en mer positiv syn på frihetstidens politiska liv än vad samtidens konservativa ville acceptera.

Övergången till majoritetsstyre i Stockholm behandlas i Torbjörn Nilsson, *Staden mellan vågorna. Stockholmspolitik i brytningstider 1945–2014*, Stockholmia, 2014, 230–235.

För interiörerna från första kammaren har flera arbeten kommit till användning: Stjernquist (red.) 1991; Gösta Julin, *Herr greve och talman. Livet i tvåkammarriksdagen*,

Norstedts juridik, 1991; Stjernquist 1996; Magnus Isberg, *Riksdagsledamoten i sin partigrupp. 52 riksdagsveteraners erfarenheter av partigruppernas arbetsätt och inflytande*, Gidlund, 1999.

Avsnittet om nykomlingarna har nyttjat *Tvåkammarriksdagen 1867–1970*, samt Anna Wiklund, ”Nykomingar i riksdagen – en undersökning av debuterande riksdagsledamöter agerande under 1900-talet”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1995, 199–214.

Strömmen utanför Riksdagshuset på Helgeandsholmen kan vara livlig, liksom ibland också debatterna inne i den vackra byggnaden.

Foto: Gustav Heurlin. Västergötlands museum. DigitaltMuseum ID 021017224096 (CC BY-NC-ND 4.0)

INTERVJUER

Hans Lindblad i arbetsrummet på Gefle Dagblad, 1968.

Foto: P W Häger. Länsmuseet Gävleborg. DigitaltMuseum ID 021017297544

Hans Lindblad

– *Yngst i sista första kammaren*

Född 1938

Folkpartist

Invald i första kammaren 1969–1970 för Gävleborgs län

Självbiografi om tiden som riksdagsledamot:

Jag var för snäll (1994).

När Hans Lindblad tog plats i riksdagen 1969 blev han med sina 30 år första kammarens yngste ledamot. För honom själv kom invalet som en överraskning.

– Det var jag inte alls inblandad i. Men jag har förstått att det var Per Ahlmark som bestämde att 'Hans ska till riksdagen'. Och när Per bestämde sig för någonting så gick han in för det med tvåhundra procent. Så han pratade med landstingsledamöterna och sade att Hans skulle bli så fantastisk. Han tjtade tydligen på ganska många.

Flera mer erfarna landstingsledamöter hade varit intresserade av att komma till riksdagen men ingen lyckades samla majoritet.

Det som kanske till sist fällde avgörandet till Hans fördel var en av landstingsmännens omdöme.

- Då var det en landstingsman som sa så då 'ja men Hans han pratar som en riksdagsman och han går som en riksdagsman, det är väl lika bra att vi väljer in honom.'

Riksdagen var ingen obekant miljö. Eftersom Hans satt i Folkpartiets styrelse kände han alla partiets ledamöter. Han hade arbetat med att skriva motioner till partigruppen ett par år tidigare och dessutom bevakat riksdagen som ledarskribent på *Gefle Dagblad*. Att ha varit journalist anser han också var en bra grund för att klara sig i den nya miljön.

Hans kom att sitta i första kammaren de två sista åren av dess existens. Det var tydligt att det var andra kammaren som var politikens centrum.

- Tage Erlander ska ha sagt - vill jag att något ska spridas så säger jag det i utrikesnämnden där det råder tystnadsplikt, och vill jag att det ska vara hemligt så säger jag det i första kammarens talarstol.

Intresset utifrån var svagt:

- Om man tar det här med tv - det var sällan de hade över huvud taget en kamera igång i första kammaren. Och ledamöterna, de var färre och de var äldre och tröttare. Så det var ju till 80-90 procent andra kammaren som märktes.

Hans fick en fadder i partikollegan Ruth Hamrin-Thorell, en av första kammarens få kvinnor. Hon stack ut med sina röda kläder i den manligt dominerade kammaren. Också hon hade en

skrivande bakgrund, som riksdagsjournalist, och hennes pappa Felix Hamrin hade suttit i båda kamrarna, varit statsråd och statsminister – en och en halv månad 1932.

Att det blev just försvarsfrågorna som Hans skulle ägna större delen av sin tid åt var delvis en slump. Som ny riksdagsledamot fick han bli suppleant i det mäktiga statsutskottet, men hade han fått välja själv hade det nog blivit trafikfrågor eller arbetsmarknadsfrågor. Statsutskottet hade fem avdelningar. I den första dominerade försvarsfrågor så mycket att det i praktiken närmast var ett försvarsutskott. Men under den här perioden blev u-landsbiståndet en allt större del av avdelningens arbete, vilket intresserade flera av partikollegerna.

– De fick ju göra studieresor till Indien och Afrika och alla möjliga ställen. De tyckte det var roligt för det var nytt och det var spännande, och man fick resa mycket. Men de var inte ett dugg intresserade av försvaret.

Hans, som var invald som suppleant, fick tjänstgöra när det handlade om försvarsfrågorna.

– Vi reste också, men vi fick resa till Borås och till Boden ganska ofta.

Försvarsfrågorna var dock inte helt obekanta – Hans beskriver det som att han hade fungerat lite som en ”skuggminister för försvaret” i ungdomsförbundet.

Ett av hans första anföranden i kammaren handlade dock om biståndspolitik. Efter debatten fick han beröm av Ulla Lindström, som avgått som minister i protest mot regeringens biståndspolitik.

– Hon började prata med mig. Ålderskillnaden var stor, hon var sosse och jag liberal, men hon fattade tycke för mig.

Ulla Lindström blev en av dem som Hans brukade umgås med. Att bli vänner över partigränserna var inget ovanligt, tvärtom. Det var lättare eftersom det då inte fanns någon konkurrens.

Egna arbetsrum för ledamöterna saknades. De få skrivrum som fanns blev snabbt upptagna tidigt på morgonen. Varje ledamot hade en egen numrerad klädhängare, galoschställ och ett litet skåp. Vilde någon kontakta en ledamot fyllde klädhängaren en viktig funktion. Bredvid klädhängaren fanns en krok där vaktmästaren kunde lämna en lapp med meddelanden och telefonnummer.

– Om någon ville mig någonting så ringde de till vaktmästarna och då går de och tittar – 'Hans rock är här alltså är han i huset'. Därför blev vi tillsagda att när ni lämnar huset ta med rocken. Även på sommaren tog man rock för att kunna säga – 'nu är jag här, nu är jag inte här'.

Utan egna arbetsrum och utan fasta tider för voteringar – debatterna fick pågå till de tog slut – blev det mycket tid tillsammans med de andra ledamöterna, i klubbbrummen, i sammanbindningsbanan eller i riksdagsrestaurangen.

Efter de två åren i första kammaren föll Hans igenom i valet till den nya enkammarriksdagen 1970, men kom tillbaka efter det borgerliga segervalet 1976. Då hade riksdagen i väntan på en mer permanent lösning flyttat till det nya Kulturhuset vid Sergels torg. De nya lokalerna var en av de mest påtagliga förändringarna av riksdagsarbetet. Ledamöterna fick egna arbetsrum med skrivbord och telefon. Det sociala livet förändrades. Efter voteringarna gick man nu till sitt arbetsrum. Alla var inte

odelat positiva till den nya miljön men Hans tyckte det nya riksdagshuset var bra.

– Man var nära tunnelbanan, det var ju praktiskt när man skulle åka hem. Dessutom var man mitt i centrum och det gjorde att folk kunde komma förbi och titta – ’är det plenum nu eller inte’ och om det var plenum så kunde man gå in och lyssna. Man går ju inte till Helgeandsholmen för att se ifall det är plenum.

Andra ledamöter tyckte att det var fel att riksdagen skulle ligga bredvid narkotikahandeln på Sergels torg och att det var otydligt var riksdagen började och slutade eftersom huset också rymde andra verksamheter. Hans minns det som en stor strid mellan äldre och yngre ifall man skulle flytta tillbaka till Helgeandsholmen.

Det ville absolut inte Hans som tyckte att det gamla Riksdagshuset var både fult och föga ändamålsenligt.

– Jag tyckte man skulle riva det.

Då man till sist flyttade tillbaka till Helgeandsholmen så hade alla fått arbetsrum, men logistiken var krångligare än vad den hade varit i Kulturhuset med långa sträckor att ta sig från arbetsrum till kammare.

Perioden innan Hans återval hade riksdagen präglats av det jämviktsläge som uppstått på grund av det helt jämna valet 1973 och att riksdagen med 350 ledamöter fick två block, 175–175. Att regeringen under denna period behövde kompromissa i utskotten, ser Hans som en stor förändring. Riksdagen med dess utskott kunde inte längre behandlas som ett ”transportkompani”. Nu var det i utskotten som politiken utformades,

riksdagsjournalisterna började bevaka förhandlingarna och ordförandena i utskotten blev berömda. Effekten höll i sig även efter jämviktsriksdagen.

- Man fick aldrig samma makt som under jämviktsriksdagen, men man gick aldrig tillbaka till att ha makt noll.

Efter återkomsten 1976 valde Hans att åter ta sig an försvarsfrågorna. Dels eftersom han kunde frågorna, dels av bekvämlighetsskäl. När handlingarna delades ut på lördagar kunde utbildningsutskottet få "ett halvt kilos lunta", medan försvarsutskottets handlingar kunde bestå av "två centimeter eller tio papper". Eftersom försvarsbesluten var femåriga så var det framförallt mycket arbete kring de besluten, men mindre där emellan.

Hans upplevde inte försvarsutskottet som ett populärt utskott, men de som ändå blivit invalda märkte efter ett tag att "det var ganska skoj det här". Att det så småningom kom in kvinnor i utskottet förändrade perspektiven i diskussionerna.

- De blev inte majoritet men de blev en stor grupp och de var intresserade. Och de hade inte gjort värnplikten så de var väldigt öppna.

Hos kvinnorna kunde Hans få större gehör för sin linje i värnpliktsfrågan att försvaret borde baseras mindre på "en massa soldater och lite materiel", vilket skulle leda till stora förluster i ett krig, och i stället på färre soldater med bättre skydd.

- De insåg att det här att döda och skada folk, det måste man faktiskt väga in.

Att officerare skulle ta hand om försvarspolitiken, lärarna skolan och jordbrukarna sitt område höll Hans inte med om. Det var en form av jäv, ansåg han.

När Hans sammanfattar förändringarna i riksdagen, från att han kom in och några år framåt, så var det inte införandet av enkammarriksdag i sig som var det mest revolutionerande. Det var i stället de nya lokalerna och att utskotten fick en ny roll efter jämviktsriksdagen. I och med att man fick arbetsrum så var det möjligt för ledamöterna att utträta någonting, men man tappade umgänget. Att utskotten fick en ny roll beskriver Hans som ”en enorm vitalisering av riksdagsarbetet, plötsligt blev det viktigt vad riksdagsledamöterna gjorde”.

Lena Hjelm-Wallén 1973, året innan hon utsågs till statsråd.
Foto: Urban Brådhe/Bilder i Syd.

Lena Hjelm-Wallén

- Riksdagen en överraskning

Född 1943

Socialdemokrat

Invald i andra kammaren 1968 för Västmanlands län

När Lena Hjelm-Wallén sade ja till att stå på de västmanländska socialdemokraternas lista i det sista andrakammarvalet 1968 hade hon inte väntat sig att hamna på valbar plats. Hon var då distriktsordförande i SSU som kampanjat för att få in fler unga på listorna, men att själv bli invald fanns inte alls på kartan.

– Jag var nybliven förälder, så om de i lugn och ro hade frågat mig: vill du kampanja för att vara på listan då hade jag nog sagt nej.

Att distriktsstyrelsen valde att lyfta upp henne förklarar Lena med att hon råkade passa in i distriktets ”kravspecifikation” just då. För att fylla platsen efter Rosa Svensson i Kungsör sökte distriktet efter en kvinna, gärna någon som var yngre för att leva upp till slagordet i valrörelsen -68 ”Erfarenhet och förnyelse”.

Lena passade dessutom bra geografiskt eftersom hennes del av Västmanland saknade en representant. Förutom dessa for-

mella egenskaper så tror hon inte att partiet hade någon större insikt om vem hon var som politiker.

- De visste inte särskilt mycket om mig så jag kan inte säga att de såg framför sig en spirande politiker. Nej så var det inte, för det kunde de faktiskt inte veta. Utan de chansade.

Den första tiden i riksdagen blev lite av en besvikelse. Lena som var samhällskunskapslärare och statsvetare upplevde att politiken inte var särskilt närvarande på det sätt som hon hade trott.

- Det jag hade lärt mig om riksdagen var en sak. En helt annan hur det faktiskt fungerade. Man förstår inte allt det informella om man läser statsvetenskap.

Som ung ssu-are tänkte jag att – nu kommer man till politikens högborg. Jag tänkte att det hela tiden skulle vibrera av politik – och det gjorde det ju inte.

Riksdagsarbetet i utskotten visade sig sällan handla om direkt partipolitiska frågor.

- När jag åkte hem på hösten -69 var jag ganska ledsen. Jag saknade de politiska diskussionerna man hade i ssu.

Strax före invalet i riksdagen hade Lena blivit utsedd till att sitta i Alva Myrdals utredning om Svenska kyrkan och staten. Det blev en viktig erfarenhet där hon lärde sig det ”politiska hantverket”. Att det idag mest görs enmansutredningar tycker hon är synd.

Lena hade inga särskilda åsikter om i vilket utskott hon skulle placeras.

– Det enda jag var säker på var att jag inte skulle få sitta i utbildningsutskottet, därför att jag var lärare. Lärare skulle inte bestämma skolpolitiken. Jag blev ju så småningom skolminister och det blev jag trots att jag var lärare, det sa Olof Palme väldigt tydligt till mig. Då gick han emot normala bestämmelser.

Idealet var att politiker skulle vara lekmän som styrde med "sunt förnuft" och inte kom in med sin professionella syn på saker och ting. Lena minns statsutskottet som det allra "finaste" utskottet – "där var det stor köbildning". Konstitutionsutskottet där Lena hamnade var också prestigefullt. Skillnaden mellan ordinarie och suppleanter var stor. De som kom in nya som suppleanter förväntades sitta längs väggarna för att lyssna och lära. Lena fick sig en tankeställare när hon efter ett av de första sammanträdena frågade partivännen Holger Mossberg om hur länge han hade suttit "vid väggen" och han svarade "åtta år".

– Jag förstod att om jag någonsin ska få tjänstgöra då måste jag ta mig härifrån.

Lena, som fyllde 25 år 1968, var en av flera unga socialdemokrater som blev invalda samtidigt.

– Vi var väldigt välkomnade, samtidigt såg en del av de 'äldre äldre' oss med lite oblida ögon för de tyckte att en del tog för sig lite för mycket.

Man förväntades till exempel inte ge sig upp i talarstolen alltför snabbt. Som sitt eget "jungfrutal" minns Lena att hon ställde en fråga om skola och elevinflytande till undervisningsministern Sven Moberg.

– Men det är inte något som jag har lagt på minnet senare för det var väl inte någon märkvärdig fråga precis. Men det behövde det inte vara heller. Det var i alla fall att vinka och säga ”jag är här”.

Lena minns att det fanns tydliga hierarkier baserade på år i riksdagen som styrde vilka som skulle ta debatter, sitta som ordinarie eller ta de tunga frågorna.

– Att gå förbi någon som hade varit med länge och inte gjort fullständigt bort sig, det var svårt. Det kunde ske ibland för att man sa att ”nu måste Norrbotten ha en plats” eller ”nu är det faktiskt Skåne som ska in här”. Då kunde det vara lite rockader.

Även om det fanns många som kämpade för kvinnors representation var det inte särskilt många kvinnor i riksdagen.

– Vi hade ju inga egna rum men det fanns ett damrum en trappa upp – alltså inte damernas toalett utan ett rum för damer.

Ett damernas klubbrum kan man säga?

– Ja, lite grann så.

Där fanns moderaten Blenda Ljungberg och folkpartisten Cecilia Nettelbrandt, som Lena minns som väldigt trevliga ”damer med resning”, som tog särskilt ansvar för rummet och bjöd in de kvinnliga ledamöterna.

– Birgitta Dahl som ammade sin dotter tog sin tillflykt till det där rummet ganska ofta. Och det var bra för där fanns det också telefon och det var ju inte så enkelt att hitta telefoner. Jag tyckte att det var ganska bra att vara i det där rummet för damer.

Det var dock längs sammanbindningsbanan som man möttes och umgicks, även över partigränserna. Statsråden kunde man också träffa där, eftersom de saknade ersättare och var tvungna att vänta på voteringar precis som de andra ledamöterna. Voteringarna kunde bli sena, särskilt i april-maj.

– Det var flera voteringar som inte slutade förrän 2–3 på natten. Jag minns att jag kom hem samtidigt som tidningsbudet kom med tidningarna, flera gånger. Det var väldigt vackert att stå och titta där från balkongen över Strömmen, men dåligt för sömnen förstås.

Till de långa debatterna bidrog att det inte fanns någon begränsad talartid. En informell begränsning fanns dock – att kollegorna i kammaren började slå i sina bänklöck betydde att det var dags att runda av. De sena voteringarna avskaffades efter att riksdagens sekreterare drivit igenom att man skulle sluta senast vid midnatt.

– Det var alltså inte riksdagsledamöternas väl och ve som avgjorde utan det var stenografernas.

Första kammaren minns Lena som annorlunda och ”lite finare” än den andra.

– Det kände man ju. Det var folk med lite längre bakgrund och utsedda lite annorlunda också inom sina partier, seniora personer.

I debatten om enkammarriksdagen tyckte Lena att det var rimligt att ha ett system där opinionen i samhället fick direkt genomslag. Inte som tidigare då första kammaren valdes successivt och speglade tidigare förhållanden.

– Det var naturligt med en kammare, även om jag som socialdemokrat visste att det eftersläpande valresultatet hade räddat oss flera gånger. Så det var ju verkligen en eftergift från socialdemokraterna.

Av den officiella ceremonin som avslutade tvåkammartiden minns hon ingenting – ”det var väl väldigt högtidligt” – men däremot den mer informella avskedsceremonin som socialdemokraten Nancy Eriksson tog initiativ till: en långdans genom de båda kamrarna.

– Det var vårt sätt att säga adjö till den tid som varit – ganska kul!

Att flytta till de nya lokalerna i Kulturhuset gick utan större problem, minns Lena, även om det var lätt till en början att känna sig lite bortkommen. Nu fick ledamöterna egna rum och det fanns inte längre någon plats som motsvarade sammanbindningsbanan i det gamla huset.

– Sedan det här att det gamla statsutskottet försvann – och på det viset att alla utskott fick mer att säga till om – det tyckte alla om. Utom de som satt i statsutskottet förstås.

I den nya riksdagen blev Lena placerad i justitieutskottet efter att ha börjat intressera sig för kriminalvårdsfrågor.

– De satte jag mig in i ganska ordentlig och tog rätt så många debatter, inte minst inom partiet.

Enkammarriksdagen med sina 350 (senare 349) ledamöter blev nästan lika stor som de båda gamla kamrarna tillsammans. Lena tycker den blev för stor, men tror att det av representativitetsskäl, både geografiska och partipolitiska, när vi nu har åtta partier i riksdagen, skulle vara svårt att göra en förändring. Bland fördelarna med en mindre kammare nämner Lena att det är lättare för ledamöterna att lära känna varandra.

– Om det blir så mycket mer effektivt arbete det vet jag inte för politik går ibland på tvärsen av effektivitet. Politiken måste ibland få mala fram saker och ting också. Men när man är för många finns risken att det bara blir vissa som har den egentliga makten. Är det färre så får var och en mera del av den makten. Det tror jag.

Anders Björck koncentrerad under en valdebatt mellan Högers Ungdomsförbund och Socialdemokraternas ungdomsförbund i Uppsala 1966.

Foto: Uppsala-Bild. Upplandsmuseets samlingar. DigitaltMuseum ID 021018857990

Anders Björck

– *Konservativ under upprorsår*

Född 1944

Invald i andra kammaren 1968 för Jönköpings län

Högerpartist/moderat

Inför andrakammarvalet 1968 blev Anders Björck uppsatt på Högerpartiets lokala ungdomslista. Nomineringskommittén i Jönköpings län hade sagt att de trodde att han som ordförande för Högerens ungdomsförbund kunde locka en del unga röster, även om han knappast skulle bli invald. I tyst protest genomförde Anders då en omfattande valkampanj – ”vi hade affischer och moderna metoder och torgmöten och allt möjligt”. *Smålands Allehanda* berömde dagen efter den konkurrerande kandidaten, ”den unge Björck”, och skrev att han ”hade framtiden för sig”. När rösterna väl räknats visade de sig räcka till en riksdagsplats. Anders Björck fick omgående ett samtal från försvarsmakten som konstaterade att han skulle ”ur rullorna” eftersom han hade blivit invald i riksdagen.

– Det var ett bra tecken på att försvaret var alert brukar jag säga.

Invalet innebar att Anders Björck blev den dittills yngste riksdagsledamoten, vilket uppmärksammades stort.

– Jag var 23 år på valdagen och valbarhetsåldern var ju 23 år på den tiden. Det var en annan rösträttsålder, men det var skillnad på rösträttsålder och valbarhetsålder, vilket de flesta har glömt bort numera.

Medan den gamla riksdagen satt kvar på hösten fick de nya ledamöterna möjlighet att ”prya” genom att sitta med på partiernas gruppmöten.

– Så jag gick snart på alla riksdagssammanträden. De var då gemensamma för första- och andrakammargruppen. Så jag fick en föraning om vad det skulle innebära.

Tiden som ”pryo” gav bland annat insikter i skillnaderna mellan första- och andrakammargruppen, även om de hade gemensamma möten. En sådan skillnad inträffade varje onsdag.

– På onsdagarna åt man middag gemensamt, ja inte gemensamt utan på varsin restaurang. Andrakammargruppen åt på restaurang Victoria, som då inte var något kändisställe utan mer en vanlig krog, och förstakammargruppen åt på Operagrillen. Så det var en viss skillnad.

Att det var ”lite finare” i förstakammargruppen visade sig också genom att Anders som nyvald fick rådet att vara lite försiktig med att dua förstakammarledamöterna, även de egna partikamraterna. Bland moderaterna i andra kammaren var dock tilltalet ”du”. Skillnaden mellan kamrarna upprätthölls också rent fysiskt genom att de hade skilda klubbrum, och satt vid olika bord i riksdagsrestaurangen.

– Det gjorde ju också att umgänget blev väldigt mycket inom respektive grupp.

Men på andra sätt symboliserades att kamrarna ändå var delar av samma riksdag. En ny ledamot som höll anföranden skulle inte säga att ”första kammaren” tyckte någonting, istället uttrycka det som att ”medkammaren” hade en viss uppfattning. Det ansågs också vara bra att motioner man väckte i andra kammaren också väcktes i ”medkammaren”, även om den praktiska effekten av detta inte alltid var uppenbar.

Klubbrummen var en plats för umgänge men också för informell kunskapsöverföring.

– Det var där man fick höra skvallret och lärde sig väldigt mycket av de äldre ledamöterna. Det fanns ett helt annat lärjungeskap på den tiden. De gamla delade jättegärna med sig av sitt vetande över partigränserna och talade gärna om vad de tyckte om världen i och utanför riksdagen.

Även statsråden, som under tvåkammartiden inte hade suppleanter, uppehöll sig i klubbrummen. Anders minns att till och med Tage Erlander, som i egenskap av statsminister var en av få som faktiskt hade eget arbetsrum, brukade komma ut och prata med de unga ledamöterna, även med dem som inte tillhörde hans eget parti.

Fastän första kammaren kunde ha kvar en mer förnäm atmosfär, var det också uppenbart att dess karaktär hade ändrats. Anders beskriver det som att kammaren under de sista åren kom att fungera som en ”plantskola” för yngre, lovande politiker som partierna ville satsa på. Till exempel kom den unge Olof Palme in som ledamot för Jönköpings län, utan att ha någon koppling till länet.

Då det blev dags för utskottsval fick Anders plats som suppleant i två utskott: det prestigefulla bankoutskottet och det mindre eftersökta allmänna beredningsutskottet, mer vardagligt känt som "allmänna slasken".

- Men "allmänna slasken" – allmänna beredningsutskottet
- det var inte så tokigt. Där hamnade till exempel miljöfrågorna. De hade inte något eget utskott på den tiden. Och vissa frågor som fick sin begynnelse där i allmänna beredningsutskottet blev stora sedan, till exempel miljön.

Inspirerad av den amerikanska zoologen Rachel Carsons uppmärksammade bok *Tyst vår* höll Anders sitt "jungfrutal" om just miljöfrågor och den första motionen handlade om landskapsvård. Vägen till en ordinarie utskottsplats hägrade dock, även om vägen dit kunde vara lång. Suppleanterna förväntades sitta länge vid väggen ("de kallades vägglössen") innan de kunde förvänta sig en ordinarie plats vid bordet. Den långa läroperioden hade både för- och nackdelar, tycker Anders.

- Det goda med detta system – det hade många nackdelar
- det var att innan man släpptes loss så hade man nog lärt sig ganska mycket, inte bara om sakfrågorna utan också om arbetsmetodiken. Vad som var möjligt och vad man kunde glömma när det gällde att snabbt få igenom någonting. Hur man skulle formulera sig och i vilka sammanhang, och vilka allianser man skulle försöka knyta för att puffa en fråga framåt.

Efter att ha "morrat" lite om att behöva stå som suppleant erbjöds Anders en ordinarie plats i socialförsäkringsutskottet, ett utskott som inte hade stått på "önskelistan" men han tacka-

de ja ändå. Riksdagsarbetets sätt att fungera vållade inga större problem. Erfarenheten som ”pryo” i riksdagsgruppen och som ungdomsförbundsordförande gjorde att han redan vid starten kände sig relativt väl insatt i riksdagspolitiken.

– Men man var väl ändå förvånad över trögheten i systemet, på gott och ont.

År 1968 var det många som hoppades på en snabbare samhällsförändring, vilket tog sig olika uttryck. Vänstergrupper talade om revolution, i Stockholm ockuperades kårhuset medan Operan stod på tur.

Anders Björck fanns inte bland dem som drogs med i yran.

– Nej, jag insåg ju att så går det inte till. Som konservativ hade jag läst min Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* från 1790, ganska noga. Jag var ideologiskt ganska intresserad och skrev en hel del om sådana saker i olika sammanhang. Då hade jag lärt mig att det finns en tröghet i systemet och att en sådan tröghet inte bara är negativ utan kan vara positiv.

Dessa ideologiska insikter till trots var Anders Björck ingen försvarare av tvåkammerssystemet, med dess fördröjande mekanismer. De som förespråkade ett reformerat tvåkammerssystem lyckades inte komma med någon övertygande motivering av vad en svensk ”senat” skulle ha för uppgifter.

Skiftet till enkammarriksdag medförde påtagliga förändringar, med nya människor och nya arbetsformer i stort och smått. Enkammararens storlek gav nya förutsättningar, som inte bara upplevdes som positiva.

– Den blev otymplig, Det blev långa debatter och det blev svårt att få en överblick.

Att andelen kvinnliga riksdagsledamöter till en början var låg förklarar Anders bland annat med att de som ville bli omvalda i allmänhet också placerades på valbar plats. Om platser blev lediga satsade man dock gärna på kvinnor och ungdomar. Kvinnorna som kom in hade en lång och gedigen bakgrund i partiet och var också ”väldigt respekterade”, minns Anders Björck.

– Det handlade inte om att kvotera in kvinnor, vilket ibland sker idag med växlande resultat. Kvoterar man in människor som inte klarar jobbet då drar man ju ned ryktet för hela gruppen. Men det var inte tal om kvotering, de kvinnor som kom in var värda att lyssna på och delta i arbetet.

Andelen kvinnor blev med tiden högre, men en hel del av de kvinnor som kom in i enkammararen hoppade också av, berättar Anders.

– Det berodde på att de fick falska förespeglningar om vad det skulle innebära att vara riksdagsman. De trodde att här gällde det att reformera världen, och riksdagen och så vidare och så upptäckte de att det här är en mycket trögrörlig mekanism. Och har man kommit in på falska premisser så lämnar man ganska snabbt.

Efter tre år i socialförsäkringsutskottet fick Anders till sist en plats i konstitutionsutskottet, också där som ordinarie, och en suppleantplats i försvarsutskottet. I dessa två utskott skulle han stanna under resten av sin tid som riksdagsman. När jag frågar vad det var i konstitutionsutskottet som lockade blir svaret:

– Ja det var ju naturligtvis att förändra de politiska arbetsvillkoren, i både stort och smått. För jag insåg, i och med att jag var med om skiftet mellan tvåkammar- och enkammarriksdag, att själva organisationen också betyder en hel del för resultaten till slut.

I konstitutionsutskottet gjorde Anders Björck sin medialt mest ihågkomna insats under de öppna utskottsfrörehören om Ebbe Carlssonaffären.

– Det kommer fortfarande nästan varje vecka folk fram på gatan eller i tunnelbanan eller på bussen och gratulerar mig till vissa insatser där. Fortfarande! Det är väl trevligt men Ebbe Carlssonfrörehören var en liten, liten del av alla utskottsaktiviteter, utskottsfrörehör och granskningsärenden.

Intresset för försvarsfrågorna hade kommit naturligt under kalla kriget. Valåret 1968 inföll också Pragvåren, och senare i augusti den sovjetiska invasionen av Tjeckoslovakien. Anders Björck, som då skulle hålla sitt första möte i sin valkampanj på Rådhusorget i Jönköping, minns att han snabbt ställde om detta till ett solidaritetsmöte för den tjeckiske ledaren och reformkommunisten Alexander Dubček.

– Då kunde jag inte drömma om att när jag många år senare var president i Europarådet och avlade ett officiellt besök i Tjeckoslovakien så stod Alexander Dubček på flygplatsen i Prag och mötte mig. Då känner man historiens gång, verkligen.

Ingvar Carlsson i den tidigare nämnda debatten från 1966 med Anders Björck.
Foto: Uppsala-Bild. Upplandsmuseets samlingar. DigitaltMuseum ID 021018857982

Ingvar Carlsson

– Politisk veteran från start

Född 1934

Socialdemokrat

Invald 1964 i andra kammaren för Stockholms län

Skrivit (om statsministertiden):

Så tänkte jag: politik & dramatik (2003)

När Ingvar Carlsson valdes in i riksdagen var han redan hemmastadd i riksdagshuset efter flera år som politisk sekreterare till statsministern, Tage Erlander. Den första kontakten dem emellan hade skett 1959 då Erlander var inbjuden som talare till Studentafton i Lund.

– Då som student i statsvetenskap ställde jag frågan till honom hur han som socialdemokratisk partiordförande kunde försvara något så konservativt som tvåkammerssystemet.

Då visste Ingvar inte att han själv efter 1966 års val skulle finnas bland dem som fick i uppdrag att utreda författningsfrågan. Det sena 1960-talet kommer han över huvud taget ihåg som en tid av förväntningar och förändringar, både vad gällde politikens former och innehåll. Den riksdag som han kom in i minns han dock som ”våldigt ensidigt sammansatt”.

– Jag kan inte belägga med siffror men jag är ganska säker på att män mellan 40 och 60 år var kraftigt överrepresenterade. Kvinnor var oerhört kraftigt underrepresenterade, men också ungdomar. Jag var ordförande i SSU på 1960-talet och vi började då driva en kampanj för föryngning mot ”förgubbning”, kallade vi det.

I 1964 års val ingick Ingvar Carlsson i en grupp av yngre som valdes in, inte bara socialdemokrater utan också från andra partier.

– Och i 68 års val hade också unga kvinnor kommit upp på listorna. Jag tror till exempel att Birgitta Dahl och Lena Hjelm-Wallén kom in i 68 års val. Då började det häända saker. Och samtidigt, parallellt med detta, diskuterades för fullt hur vi skulle hitta en övergång till enkammarssystemet. Så det var en förväntans tid; på politikens innehåll men också på en stor författningsreform, enkammarssystemet.

Att Ingvar Carlsson hade en bakgrund på statsvetenskapliga institutionen i Lund tror han spelade roll för hans intresse för författningsfrågorna och den fråga om tvåkammarssystemet han ställde till Tage Erlander.

– Vi var väl en rätt så begränsad grupp som engagerade oss väldigt starkt i författningsfrågan. Medan förändringarna i samhället i stort när det gällde jämställdheten när det gällde studenternas inflytande, när det gällde kampen mot förtrycket i världen, apartheidpolitiken, Vietnamkriget – det var ju jättestora frågor med stort engagemang. Så man kan väl säga att vi anpassade oss till ett modernare enkammarssystem mitt i en tid då det skedde stora omvälvningar.

Trots sin ungdom – på valdagen var han bara 29 år – var Ingvar Carlsson som nämnts redan en politisk veteran. Men även han uppfattade förväntningarna som fanns på nya ledamöter, att se och lära.

– Jag hade min plattform och behandlades nog lite annorlunda kanske än de som kom och var helt okända. Men visst var det så att det var noga att man inte var för stöddig och trodde att ”nu var man färdig riksdagsledamot”, utan man skulle lära sig.

I denna ”lärotid” ingick att inte alltför tidigt begära ordet i kammaren och finna sig i att bli suppleant i utskotten. Trots det gick Ingvar Carlsson redan i sitt första anförande emot regeringens linje med en motion i fritidsfrågan, vilket han minns som väldigt nervöst. Nervöst var det också att resa sig upp i kammaren och begära votering, men det gick vägen och kammaren röstade för motionen, mot utskottet.

– Men jag själv tryckte fel i nervositet så jag fick, under jubel i kammaren, resa mig upp och säga ”Herr talman jag ber att få tala om att jag tryckte fel och att jag avstod i voteringen där jag skulle ha röstat nej”.

Denna start i riksdagen minns Ingvar Carlsson som en framgång, med undantag för missen med röstningen. Inte bara för egen del, utan också mer allmänt som ett tecken på att man som ung socialdemokrat kunde vinna med sin egen linje. Kanske mildrade röstningsmissen också provokationen att en ung ledamot gick sin egen väg.

I fritidsfrågan – hur medborgarna skulle kunna få en meningsfull fritid i en oförstörd natur – var också gränserna mellan

partierna inte så skarpa. Ingvar Carlsson hade deltagit i en statlig utredning som tillsatts 1962, och dessutom inspirerats av SSU:s diskussioner om Rachel Carsons bok *Tyst vår*. Den andra stora frågan han tidigt engagerade sig i gällde hur medias makt i samhället skulle kunna ställas under demokratisk granskning. Frågan hade fötts redan vid introduktionsföreläsningen på statsvetenskapen i Lund. Docenten Pär-Erik Back hade sagt att statsvetenskap handlade om att ”belysa makten i samhället” och att ”all makt måste granskas”. Ingvar Carlssons fråga om detta även gällde tidningar (”ja tv hade ju knappt kommit då”) gjorde Back ställd men till sist svarade han att så var det nog, men hur det skulle gå till var en svår och ”mycket känslig fråga”.

– Och det grodde i mitt huvud, så när jag sedan kom till riksdagen skrev jag en motion tillsammans med några andra riksdagsledamöter om medias roll i samhället och hur medias maktutövning ändå på något sätt skulle demokratiskt granskas.

Motionen resulterade i en inbjudan till Publicistklubben och en intressant diskussion, där inte minst riksdagsjournalisterna deltog. Frågan har inte mist sin aktualitet, anser Ingvar. Tvärtom ser han att medias inflytande har ökat.

– En valrörelse i dag styrs ju väldigt mycket till innehåll och upplägg av media, medan under min tid, i huvudsak, så var det partierna som lade upp valrörelserna och så fick journalister komma dit och referera. Men i dag är det journalisterna som inbjuder till valrörelser och debatter och så får politikerna medverka i deras debatter och deras upplägg. Så jag tycker att jag var något intressant på spåren i min första motion där.

Efter att han kommit in som ung veteran fortsatte Ingvar Carlssons politiska karriär att skilja sig från de flesta andra ledamöters. Han blev snart statssekreterare och sedan statsråd.

– Ja kalla det gräddfil eller vad du vill men jag var alltså inte någon typisk riksdagsledamot, annat än åren -76 till -82. Då satt jag i riksdagen under sex år i opposition och då var jag väldigt aktiv i riksdagsarbetet.

Hos de andra yngre och särskilt kvinnliga ledamöterna, som fick vänta på de mer intressanta utskottsplatserna, märktes en viss frustration. År 1976 hade situationen dock börjat bli en annan. Man tog mer hänsyn till ledamöternas egna intressen vid utskottsplaceringarna, minns Ingvar. Och i stället för att statsrådet på tisdagskvällens partigruppsmöte kom och presenterade en färdig proposition för riksdagsledamöterna, började man att involvera utskottens socialdemokratiska ledamöter mycket tidigare.

– Det kan tyckas vara en liten förändring men det betydde rätt så mycket. Det innebar också ibland att propositionerna faktiskt blev bättre, för riksdagsmännen hade ofta erfarenheter och kunskaper som var värdefulla. Och sedan var det lättare när man kom och presenterade på riksdagsgruppen att få gehör när utskottets socialdemokrater reste sig upp och sade att ”ja vi har fått det här presenterat och vi har diskuterat, vi gjorde den och den ändringen och nu tycker vi propositionen är bra”. Det blev mycket bättre stämning i gruppen när man upplevde att man hade mer inflytande.

Har man släppt igenom en sådan sak, då går det aldrig att vrida klockan tillbaka. Det skulle aldrig riksdagsledamöterna acceptera, har man gett lillfingret så, nej. Jag tror

alla upplevde det som en förbättring, ingen ville ändra på det.

Utskottens nya position sammanföll med enkammarreformen, men orsakades inte av den, poängterar Ingvar. Han ser det snarare som följden av en ny samhällsanda.

– Det var inte bara att det var en författningsreform, utan det skedde så mycket i samhället. Det var krav på inflytande – studenterna ville ha inflytande, arbetarna ville ha inflytande på sina arbetsplatser, riksdagsledamöter ville ha större inflytande över sitt arbete. Jag tror faktiskt att det var så, det var andan i samhället – mer demokrati, mer inflytande. Som individ så skulle jag ha något att säga till om, vilken arbetsplats jag än var på och det gällde även i riksdagen.

Tvåkamarsystemet såg han som ett förlegat system och enkammararen som det självklara och rationella alternativet, en inställning som verkar ha delats av många. De utmaningar som fanns – till exempel hur man skulle bevara det av Erlander prioriterade kommunala sambandet – tycker Ingvar fick en bra lösning med kompromissen gemensam valdag. Att man till en början utformade riksdagen så att det kunde bli oavgjort (175–175) i omröstningarna var en ”plump i protokollet”, men i övrigt har reformen stått sig väl, tycker han.

– Men för politiken och innehållet i praktiken skulle jag vilja säga att det inte blev någon stor förändring, utan där hade mera verkligheten omkring oss förändrats. Från 1968 och in i 70-talet. Den politiska verkligheten som enkammarriksdagen fick fungera i var helt annorlunda än de dramatiska åren 1967–1969.

En påtaglig förändring, som dock inte hade något samband med kammarreformen, var att fler kvinnor och unga ledamöter valdes in i riksdagen. De rekryterades också, minns Ingvar Carlsson, i allt högre grad till utredningar, till riksdagsgruppernas kanslier och till regeringskansliet.

– Där blev det fler yngre människor och steg för steg blev det också fler kvinnor fram till den första jämställda regeringen 1994. Då fick jag det sagt också!

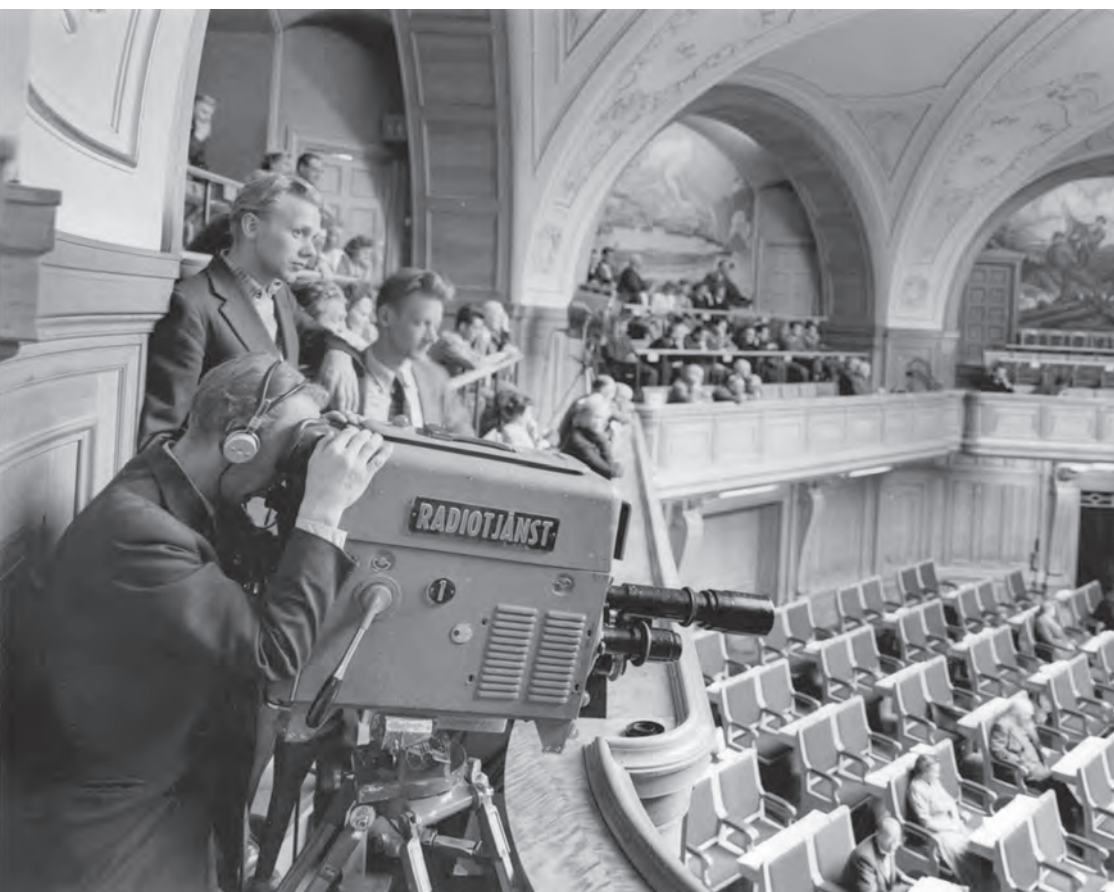
Ingvar Carlsson, som var statsminister i denna första jämställda regering, hade som sjuttonåring läst Carl Jonas Love Almqvists *Det går an* och tagit djupa intryck. Dessutom hade han formats av sina upplevelser i en familj med en mamma som var änka och textilarbeterska som försörjde familjen och såg till att sönerna kunde studera på läroverket.

– Jag såg att det här påståendet att män var så mycket starkare och klokare och bättre än kvinnor, det stämde inte. Kvinnor var ofta minst lika starka och tog samhälleligt ansvar. Jag hade den grundinställningen. Sedan kan jag förvåna mig själv att det tog så lång tid innan vi drog mera konkreta politiska slutsatser.

Trots förändringar under Olof Palmes tid som statsminister var villkoren fortfarande olika, till exempel synen på kombinationen av politik och familjeliv. När Ingvar Carlsson 1969 som trettioårig far till två små flickor blev utsedd till utbildningsminister sågs det inte som något problem.

– Det var inte en journalist som frågade mig hur jag skulle kunna klara att vara utbildningsminister när jag hade små-

barn medan långt senare så mötte nyutnämnda kvinnliga statsråd den frågan: ”ja men hur ska du klara att vara statsråd när du har barn hemma”. Fördomarna satt djupt, de startade tidigt och de höll sig kvar länge.

Radiotjänst TV-sänder från Sveriges riksdag, Stockholm.

Foto: Karl Heinz Hernried. Källa: Nordiska museet (NMA.0030274)

Olof Johansson 1976, med tidstypiska polisonger och yvig frisyrr.

Foto: Jan E Carlsson. *DN* 1976. Källa: TT NYHETSBYRÅN

Olof Johansson

- Handelsman i miljöfrågor

Född 1937

Centerpartist

Invald i riksdagen 1971 för Stockholms stad

Olof Johansson valdes in i den första enkammarriksdagen 1971, som representant för Stockholms stad. En brokig bana hade lett honom från familjegården utanför Kalmar till Handelshögskolan i Stockholm. I mitten av 1960-talet hade han rekryterats till att bli ombudsman för Centerpartiet i Stockholms partidistrikt. Snart blev han också anställd som sekreterare till riksdagsgruppen.

- Så gick jag på Handels ibland, men det var sällsynt.

På Handelshögskolan kände sig Olof Johansson som en udda fågel, inte bara som centerpartist utan också med son-namn och jordbrukarbakgrund.

- Det var nästan 50 procent av alla som gick på Handels samtidigt som jag som hade adliga namn. Hela adelskalendern fanns där och jag hette Johansson.

Under 1960-talet fick han flera uppdrag i centerrörelsen. Han valdes in i styrelsen för Centerpartiets ungdomsförbund, CUF, och blev 1969 vald till dess ordförande. I kommunalvalet 1966 valdes han in i stadsfullmäktige i Stockholm tillsammans med två andra partikamrater. Redan som ung i Småland hade han varit medlem i ungdomsförbundet, som då hette Svenska Landsbygdens ungdomsförbund. Det berodde inte på något politiskt ställningstagande. Medlemskapet hade kommit på köpet då han betalade entré till en danstillställning som förbundet anordnade. Granne med familjen Johansson i Tomteby i Ljungby bodde en framträdande centerpartist, Arthur Heiding som varit statsråd (kommunikationsminister) i Bramstorps semesterregering sommaren 1936.

– Farsan och han brukade spela schack, och så var vi bjudna på julkalas på den stora herrgården.

Världspolitiken gjorde sig också påmind på olika sätt. Klockan 12.30 när familjen samlades för att äta middag lyssnade man på krigsrapporterna i TT:s nyhetssändning.

I rollen som sekreterare i riksdagsgruppen i slutet av 1960-talet ingick att skriva tal, motioner, reservationer och särskilda uttalanden. Som Handelsstudent fick Olof särskilt skriva om ekonomisk politik åt skatteutskottets ledamöter. Att ha varit sekreterare i riksdagsgruppen underlättade senare tiden som ny riksdagsledamot på flera sätt.

– Jag kunde ju hela maskineriet. Efter de där åren så var jag inte fullärd, för jag gjorde ingen egen politik, men jag var en hyfsat välfungerande ledamot när jag kom in.

Att han redan var varm i kläderna gjorde att debuten i riksdagens talarstol kom ovanligt snabbt.

– Jag höll ju mitt jungfrutal efter en månad. Det var en sensation.

Anförandet handlade om Europasamarbetet i EEC, exakt om vad minns inte Olof annat än att det var ”ganska kritiskt”. Han minns i alla fall att talet rönt uppskattning, från i alla fall ett håll.

– När jag hade hållit talet och gått ner och satt mig på bänken kom någon och slog mig på armen med en hopvikt tidning och sade: ”Det var bra det där”. Det var Olof Palme.

Som ny ledamot fick Olof Johansson plats i skatteutskottet, samma utskott som han tidigare hade skrivit motioner till som riksdagsgruppssekreterare. Om han blev invald som suppleant eller ordinarie minns han inte så noga. [Det var en suppleant-plats]

– Nja, det var väl inte så viktigt på den tiden. Man kunde vara både det ena och det andra. Ibland fick man börja som suppleant. Sådant där kommer jag inte ihåg.

Det stora politiska intresset som skulle komma att präglade Olof Johanssons politiska bana var dock energi- och miljöfrågorna. Han tror att det kommer sig av uppväxten nära djur och natur på gården i Småland.

– Det är ingenting man lär sig i en skola. Jag tror att det spelar mer roll vad man har för erfarenhetsbakgrund.

Men mötet med en av lärarna på Handelshögskolan, Erik Dahmén, blev också betydelsefullt för att tydliggöra tankarna. Dahmén var en tidig förespråkare för principen om att förorenaren ska betala för de skador den orsakar. År 1968 publicerades Dahméns bok *Sätt pris på miljön* där han argumenterade för just detta. Dahméns resonemang gjorde djupt intryck på den unge studenten Olof Johansson.

– Det är en av de mest konkreta sakerna jag har med mig från Handelshögskolan, faktiskt.

Olof Johansson fick också snart flera uppdrag som hade med miljöfrågor att göra. Ofta ingick internationella kontakter. Han var en del av den parlamentariska referensgruppen för den internationella miljökonferensen som hölls i Stockholm 1972. Samma år blev han skickad till Genève för att sitta ordförande på ett FN-möte om problemen med försurning.

Efter den borgerliga valsegern 1976 blev Olof Johansson energiminister i Thorbjörn Fälldins första regering och långt senare miljöminister i Carl Bildts regering 1991.

Från miljöministerposten avgick han dock i förtid under uppmärksammade former på grund av sitt motstånd mot planerna på en Öresundsbro. Han minns att särskilt Centerkvinnorna gav honom sitt stöd i beslutet att avgå. Stöd i motståndet mot bron hade också kommit från ett annat mer oväntat håll. Vid ett seminarium i Tylösand anordnat av Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, SNS, då Olof Johansson fortfarande var miljöminister fick han en hopknycklad papperslapp skickad till sig. Eftersom han satt som ordförande och var upptagen med annat

hann han inte se vem den var ifrån, men när han vecklade upp den visade den sig komma från hans gamle lärare Erik Dahmén.

– Jag har tyvärr inte den kvar. ”Lycka till med motståndet mot Öresundsbron”, hade han skrivit.

Som riksdagsgruppssekreterare hade Olof Johansson inte sett någon särskild skillnad mellan första och andra kammarens ledamöter. Tvärtom visste man knappt vem som var ledamot i vilken kammare.

– Allt var gemensamt. Man märkte aldrig skillnaden. Man fick lära sig det att ”den satt i första kammaren”.

Frågan om enkammarreform minns Olof inte heller som särskilt framträdande diskussionsfråga i CUF under hans tid som ordförande. Men inställningen i frågan var klar.

– Som ungdomsförbundsordförande var det självklart att man var för enkammarriksdag, med direktval. Det fanns ingenting annat på kartan.

Den stora skillnad som Olof Johansson märkte efter skiftet till enkammarriksdag handlade inte om kammarreformen i sig. I början av 1970-talet förstärktes det administrativa stödet till riksdagsledamöterna, något som Olof Johansson tror betydde mycket för riksdagsarbetet. Skillnaden var stor, upplevde han, från då han arbetade som sekreterare i riksdagsgruppen. Ledamöterna fick nu hjälp med maskinskrivning av nyanställda, framförallt unga kvinnor, vars tålamod ibland prövades av ledamöter som var ute i sista sekunden.

– Jag tyckte att det var ett himla lyft att få hjälp med allt skrivarbete. Jag var alltid sent ute med att skriva egna motioner under allmänna motionstiden så tjejerna var alldeles nervösa för de visste att Johansson kommer alltid för sent. Jag rusade som en galning genom korridoren för att lämna mina motioner.

Då Olof Johansson själv hade varit riksdagsgruppssekreterare fick ledamöterna inte alls samma uppbackning. Även om Olof själv råkade ha en utbildning i maskinskrivning, så förväntades riksdagsledamöterna sköta sitt eget skrivarbete.

– Nej, nej. Vi var tre personer och det var tre grabbar. Och jag vet inte, nej, skrev gjorde man själv.

För Olof Johansson fick förstärkningen av förvaltningen också stor betydelse på ett mer personligt plan. En av de unga kvinnor som började arbeta i riksdagens förvaltning på 1970-talet tog Olof Johansson med sig till miljödepartementet då han blivit minister.

– Hon är min hustru idag.

Den andra stora förändringen av riksdagsarbetet som Olof Johansson lyfter fram var den ökade internationaliseringen, som var påtaglig inte minst på miljöområdet. Då han höll sitt ovan beskrivna jungfrutal om Europasamarbetet och EEC var hans enda egna utlandserfarenhet en studieresa till Carlsbergs bryggeri i Danmark, något som snart skulle fyllas på med resor i både Europa och övriga världen. Då Olof Johansson ser tillbaka på riksdagens utveckling från att han kom in 1971 fram till att han lämnade 1998 är det tydligt att mycket har hänt.

– Riksdagen var något helt annat när jag slutade än när jag började kan man säga.

Jörn Svensson, 1966, samma år han gick in i Sveriges Kommunistiska Parti
som strax därefter blev Vpk

Foto: Sydsvenskan/Bilder i Syd

Jörn Svensson

– *Vänstersamverkan i nöd och lust*

Född 1936

Invald i riksdagen 1971 för fyrstadskretsen

Vpk-are

Utgav 1993 den politiska memoarboken

Framåt och aldrig glömma.

Jörn Svensson blev invald i den allra första enkammarriksdagen, 1971, efter att ha nominerats av Vänsterpartiet kommunisterna (Vpk) i fyrstadskretsen (Malmö, Lund, Helsingborg och Landskrona). Att den första kammaren hade slopats uppfattade han som en positiv förändring.

– Det var roligt och stämde väl överens med min uppfattning om demokrati. Vi skulle inte ha en ”senat” som var ”finare” och indirekt vald. Tvåkammarriksdagen uppfattades som ålderdomlig och den behövdes demokratiseras, ansåg jag. Det blev det med endast en direktvald kammare. Det innebar också en förenkling. Enkammarriksdagen var effektivare, man fick en bättre helhetsbild av frågorna.

Som ny riksdagsledamot kände han sig väl förberedd för uppgiften, i alla fall på det formella planet.

– Jag kände mig väl förberedd, kunde det grundläggande om den parlamentariska demokratin. Kunde dessutom hur det fungerade med propositioner, motioner och utskottsarbete.

På ett informellt plan fanns det regler och normer som visade sig med tiden.

– Partiet informerade om det mesta. Men en rolig händelse var att jag inte var varse att man alltid borde bära kavaj (det var kutym). En gång kom voteringen lite plötsligt och jag hann inte springa till mitt rum för att hämta en kavaj. Jag fick då låna en av de hyggliga vaktmästarna. Röd – passade bra, och ingen tog någon notis om att kavajen tillhörde staten ...

Det första anförandet, som för många andra ledamöter var en milstolpe, har Jörn inga särskilda minnen av.

I ett litet parti fick varje ledamot ha många inlägg. Partiets storlek gjorde också att varje ledamot fick sätta sig in i flera olika politiska områden.

– Jag satt i näringsutskottet och finansutskottet. Jag debatterade ekonomi. Regionalpolitiken var på tillväxt och Vpk bidrog med en stödpolitik mot de svaga länen främst i Norrland. Jag pratade också om ägandefrågor och därmed hur staten skulle kunna bedriva en aktiv näringspolitik.

När det kom till utskottsplaceringar minns Jörn att man ”till viss del” fick välja själv.

– Men alla utskott skulle ju bevakas så i slutändan kanske man fick en suppleantplats som man inte önskat.

När Jörn i efterhand ser tillbaka på sin tid i riksdagen sticker några frågor ut. En av dem är frågan om homosexuellas rättigheter, där han var en pionjär.

- 1973 skrev jag den första motionen i riksdagens historia som pläderade för en könsneutral samlevnadsform där staten skulle ge skydd åt båda former av samlevnad.

En annan fråga Jörn minns som en framgång är beslutet om elektrifiering av järnvägen mellan Hässleholm och Karlskrona.

- Den tillkom efter en överenskommelse som jag ledde för mitt parti gentemot regeringen, som ville höja en viss skatt. Det fick regeringen och vi fick elektrifieringen!

Minnesvärda, men mindre roliga, var förhören i konstitutionsutskottet (KU) om den så kallade Ebbe Carlsson-affären. Den rörde förläggarens privata spaningsverksamhet med kopplingar till regeringen åren efter mordet på Olof Palme 1986. Kritiken handlade bland annat om att justitieministern i den socialdemokratiska regeringen, Anna-Greta Leijon, undanhållit ett dokument om den dolda verksamheten utan att registrera det.

- Jag ledde mitt partis vU [Verkställande utskott] och Lars Werner var försvunnen så jag fick ta över förhandlingarna angående misstroendevotum mot Anna-Greta Leijon med anledning av Ebbe Carlsson-affären. Regeringen var denna mandatperiod beroende av Vpk:s röster. Efter förhandlingarna och mitt råd till min riksdagsgrupp beslöt vi att stödja övriga partiers krav på avgång.

När den s.k. Telub-affären uppstod 1981 hade Jörn Svenssons agerande haft motsatt effekt. Saken gällde statliga Telubs överenskommelse med diktaturen i Libyen om teleteknisk utbildning av libyer. När det avslöjades att delar av utbildningen hade militär betydelse avslutades samarbetet. Den då borgerliga regeringen fick ändå stå till svars.

– Karin Söder (c) och Eric Krönmark (m) blev av den dåvarande socialdemokratiska oppositionen föremål för misstroende. Vänsterpartiets alla röster behövdes för att fälla de båda statsråden. Majoriteten var för ett fällande. Efter mycket funderande kom jag och en annan partikamrat, Oswald Söderqvist, fram till att vi skulle gå emot gruppen. Det var helt enkelt inte en konstitutionell grund för agerandet utan politisk. Därmed friades statsråden.

Minnena från riksdagen handlar inte bara om själva riksdagsarbetet. Mötet med den socialdemokratiska riksdagsledamoten Margareta Winberg fick stora konsekvenser på ett personligt plan.

– En oväntad och minnesrik händelse i riksdagen lever jag fortfarande med – nämligen min hustru. Vi träffades, som de allra flesta gör, på vår gemensamma arbetsplats, Sveriges riksdag.

Hur såg samverkan ut med andra partier?

– Vänsterpartiet samverkade inte med andra partier [de borgerliga] när socialdemokraterna hade regeringsmakten. I vissa frågor kunde vi få ströröster från socialdemokrater och centerpartister. Det gällde till exempel friköpsrätten för arrendatorer under godsen, en fråga som jag också drev.

Under socialdemokraternas regeringstid agerade Vpk stödparti åt Socialdemokraterna.

– Under CH:s ledning [C H Hermansson, partiledare 1964–1975] uttalades att Vpk aldrig skulle störta en arbetar-regering. Det betydde att det var återkommande förhand-lingar mellan Socialdemokraterna och Vpk. Detta skedde av naturliga skäl främst då (s) var i regeringsställning och saknade egen majoritet i riksdagen.

I riksdagen märkte Jörn av skillnader mellan Vpk:s riksdags-grupp och den större och mäktigare socialdemokratiska gruppen.

– Det märktes tydligt att socialdemokraterna tillhörde ett ”högre skikt”. Kanske den känslan berodde på att mitt parti var så mycket mindre och dessutom ett stödparti till det större. Inom Socialdemokraterna märktes en tydlig disciplin som jag inte var van vid. I min grupp kände jag en större frihet att hävda sin egen röst, eller lägga ner – också i omröstningar. Detta hände dock sällan – vi hade vår linje som vi var överens om.

Den moderna enkammarriksdagen tycker Jörn levde upp till förhoppningarna.

– Ja, mina förväntningar, politiskt, uppfylldes. Det blev, vil-ket det moderna samhället framtvingade, ett mer effektivt styrelseskick. Direkta val är mer demokratiskt än indirekta.

Jörn märkte också skillnader mellan kvinnliga och manliga riksdagsledamöter.

- Kvinnornas ställning i riksdagen var från början svag. Detta på grund av att det var så få kvinnor där. Detta gällde också i Vänsterpartiet.

Under åren i riksdagen hann mycket förändras. Enkammarsreformen gav nya förutsättningar, men även andra faktorer gjorde att riksdagsarbetets former och innehåll kom att se annorlunda ut med tiden.

- Personligt tror jag att de som har upplevt båda systemen kan intyga att arbetsmassan ökat mycket. Riksdagsarbetet blev ett heltidsarbete utan semester. Man skulle alltid vara beredd att försvara sin ståndpunkt. Under mina 18 år i riksdagen (jag slutade 1988) ökade kvinnorepresentationen och därmed ökade allsidigheten. Frågor som inte haft en så framträdande roll fick ta plats. Demokratin har därmed tagit ytterligare steg framåt.

EFTERORD

ATT FÅNGA HISTORIEN MED INTERVJUER

Hur upplevde dåtidens riksdagspolitiker övergången från två- till enkammarriksdag? Det var utgångspunkten för bokens sex intervjuer, genomförda under hösten 2020. Målet var att få med ledamöter från de då fem riksdagspartierna. De skulle antingen ha suttit i riksdagen under tvåkammarssystemets slutskede eller enkammararens början.

Covid 19-pandemin påverkade förstås formen för intervjuerna. Att personerna själva fick välja den form som passade bäst gjorde att Lena Hjelm-Wallén och Ingvar Carlsson intervjuades över zoom, Hans Lindblad och Anders Björck per telefon. Olof Johansson intervjuades utomhus och Jörn Svensson skriftligt via e-post.¹ De fem muntliga intervjuerna varade mellan en och två timmar. Därefter skrevs de ut och de viktigaste delarna togs in i respektive text. Uppläggningsen var densamma för alla, med frihet för de utfrågade att ta upp egna frågor. Samtliga har fått möjlighet att läsa sina intervjuer och komma med förtydliganden eller korrigeringar.

Även om de intervjuade kommer från olika partier så har de vissa saker gemensamt. De var unga, nyvalda riksdagsledamöter

i skiftet mellan 1960- och 70-tal och blev alla efter de första stapplande stegen bemärkta politiker med en lång politisk karriär. Intervjuer med ledamöter som lämnade riksdagen efter några få år, eller som främst verkade i tvåkammarriksdagen, hade antagligen gett andra perspektiv. Även om dessa sex berättelser inte möjliggör generella slutsatser, kan flera reflektioner göras.

Alla uppger att de av principiella skäl ställt sig positiva till enkammarreformen. Den mest allvarliga invändningen som – mer i efterhand – riktas är att den kanske blev lite väl stor. Reformen verkar utifrån de intervjuades berättelser främst ha uppfattats som första kammarens avskaffande. Andra kammaren sågs redan som riksdagens egentliga centrum. Första kammaren beskrivs som präglad av en högre medelålder, lite lägre tempo och mindre intensiv debatt än andra kammaren. Lena Hjelm-Wallén och Anders Björck, båda i andra kammaren, beskriver den också som lite ”finare” än medkammaren.

Den kanske mest påtagliga förändring som enkammarreformen verkar ha fört med sig var egentligen en bieffekt, flytten från Helgeandsholmen till de provisoriska lokalerna i Kulturhuset vid Sergels torg. Med inlevelse beskrivs den usla fysiska arbetsmiljö som rådde i riksdagshuset före reformen – konkurrens om de få arbetsplatserna, brist på telefoner och med långa väntetider på grund av den oregerade talartiden i kamrarna. Samtidigt berättar nästan alla också om det livliga sällskapsliv som där fanns, just på grund av att man saknade egna arbetsrum och därför var hänvisad till de gemensamma klubbbrummen och sammanbindningsbanan. Flytten till Sergels torg beskrivs som ett lyft för arbetsmiljön, samtidigt som det blev mer ensamt.

En återkommande iakttagelse är att utskotten fick mer att säga till om efter enkammarreformen. Förklaringarna till det skif-

tar. Lena Hjelm-Wallén lyfter fram införandet av fackutskott och därmed avskaffandet av det mäktiga statsutskottet. Hans Lindblad pekar på att verkliga förhandlingar i utskotten blev nödvändiga under jämviktsriksdagens osäkra majoritetsförhållanden (1973–1976). Ingvar Carlsson å sin sida förklarar det som en följd av ett tidsenligt krav på mer arbetsplatsinflytande.

Intervjupersonerna tillhör en stor ungdomsgeneration som kom in i riksdagen i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Det var årskullar som krävde inflytande, och som kunde stötta varandra. De var också tydligare präglade av moderniseringens budord: effektivare organisation, bättre arbetsvillkor och utrymme för det nya.

Trots att flera av de intervjuade hade någon typ av erfarenhet inifrån riksdagen redan före invalet, minns alla en mer eller mindre uttalad läroperiod som nyvald. Det gällde att tillägna sig både politikens hantverk och riksdagens kultur – sätt att tala, klä sig, föra sig i kammare och utskott. De minns både skeptiska och lite avvaktande riksdagskollegor och generösa, hjälpsamma dito, både från det egna och andra partier, liksom från riksdagens personal.

Förväntningarna på dem som nya ledamöter kan sammanfattas som att vänta, se och lära. Det gällde inte minst utskottsplaceringar, där man i allmänhet fick börja som suppleant, och debuten i riksdagens talarstol, som helst inte skulle komma för tidigt. Det är en bild som känns igen från andra minnesskildringar. En riksdagsledamot berättar att han 1961 som nyvald ledamot fick rådet från en äldre riksdagskollega: ”Det gör inget om du avvaktar några år innan du gör egna krumelurer som riksdagsman.”² Samtidigt finns tecken på att något började förändras under 1960-talet. I en tidigare nämnd studie av nykomlingar i riksdagen konstaterar Anna Wiklund att dessa från och med detta årtionde gjorde debut i talarstolen allt tidigare.³ Flera

av de intervjuade ledamöterna berättar om större eller mindre ”uppror” mot förväntningarna som fanns på nykomlingarna: ett ovanligt tidigt första anförande, en debut i talarstolen som gick emot partilinjen, ett målmedvetet arbete för att få komma till utskott där man kunde få sitta som ordinarie. I intervjuerna uttrycks både en viss frustration och förståelse för att det tar tid att lära sig hur riksdagsarbetet fungerar.

Att de kvinnliga riksdagsledamöterna var få kring 1970 noteras av alla de intervjuade, men förklaringarna till varför skiftar: tradition, fördomar, orealistiska förväntningar, eller patriarkala strukturer. En mer utvecklad bild av de kvinnliga ledamöternas egna erfarenheter av tvåkammarriksdagen finns i en kollektivbiografisk avhandling av Camilla Norrbin från 2004.⁴ Här beskrivs bland annat det särskilda klubbrum för kvinnor, som Lena Hjelm-Wallén nämner, som förutom arbetsplats och amningsrum enligt Norrbins informanter också kunde fungera som mötesrum för kvinnoförbunden och för diskussion om kvinnogemensamma motioner. Klubbrummet försvann i flytten till det nya riksdagshuset, men andelen kvinnor i riksdagen ökade under åren som följde.

I bokens historiska genomgång av tvåkammartiden så konstaterades att enkammarriksdagen kom till under ett skede då nya politikområden började ta sig in i riksdagen. Ett av dem – miljöpolitiken – kommer upp i flera intervjuer. Både Anders Björck och Ingvar Carlsson minns att de läste Rachel Carsons *Tyst vår*. Olof Johansson tog i stället intryck av nationalekonomen Erik Dahmén och hans resonemang om att den som orsakar föroreningar och utsläpp ska betala för de miljöskador de vållar.

Fastän enkammarreformen förändrade riksdagen så var de flesta som intervjuats överens om att de stora omvälvningarna inte

orsakades av enkammarreformen, utan av att världen runtomkring förändrades. Historien tog inte heller slut med enkammarreformen. Flera av bokens intervjuade konstaterar att politikens villkor har ändrats mycket under de senaste femtio åren, inom enkammarriksdagens nu lätt åldrade ramar. Inte bara har både unga och kvinnor en mer självklar plats i riksdagen, politiken har också blivit snabbare, mer medial, mer internationell och mer komplicerad.

Josefin Hägglund

NOTER

- 1 Jörn Svensson bistods av sin hustru Margareta Winberg med att utforma sina svar.
- 2 Lars Gustafsson (red.), *Riksdagsutskottet inifrån: tretton ledamöters hägkoster*, Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Gidlund, Stockholm, 1996, s. 232. Ledamoten var Einar Larsson (c) och hans äldre riksdagskollega var Per-Edvin Sköld (s), då ålderspresident i andra kammaren.
- 3 Anna Wiklund, "Nykomlingar i riksdagen – en undersökning av debuterande riksdagsledamöter agerande under 1900-talet", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1995, 199–214.
- 4 Camilla Norrbin, *Från isolering till integrering: en kollektivbiografisk studie över de kvinnliga riksdagsledamöterna under tvåkammarriksdagens tid 1922–1970*, Institutionen för historiska studier, Umeå universitet, Umeå, 2004.

PERSONREGISTER

A

Ahlkvist, Emil 71
Ahlmark, Per 63
Alemyr, Stig 89
Alin, Oscar 34
Allard, Henry 13
Almqvist, Carl Jonas Love 131
Almqvist, Fridolf 65
Andersson, Ebon 59, 63
Andersson, Sten 73, 95
Andersson, Sven 95
Andrén, Georg 38
Aspling, Sven 95

B

Back, Pär-Erik 128
Beckman, Ernst 63
Bengtson, Torsten 64, 95
Berglund, Helge 62
Berglund, Joel 20
Bergström, Hans 79
Bergvall, John 62
prins Bertil 19
Bildt, Carl 138
Bildt, Gillis 30
Björck, Anders 27, 116–123
Boheman, Erik 13, 14, 62
Bohman, Gösta 17, 94
Boman, Märta 59–60
Brandt, Erik 61
Branting, Georg 61
Branting, Hjalmar 28, 60
Brusewitz, Axel 40
Burke, Edmund 121

C

prins Carl 19
Carlsson, Ingvar 27, 77, 87,
124–132
Carson, Rachel 120, 128, 152
Collin, Karin 59

D

- Dahl, Birgitta 113, 126
 Dahlén, Olle 71
 Dahmén, Erik 138-139, 152
 De Geer d.y., Louis 69
 De Geer, Louis 16, 24-25, 30, 33,
 41, 47
- De Geer, Louis, d.y. 68
 Domö, Fritiof 62
 Douglas, Ludvig 34
 Dubček, Alexander 123

E

- Edén, Nils 28, 38, 68
 Ekman, C G 80
 Eldh, Carl 20
 Ericsson, John A "Kinna" 14, 92
 Eriksson, Nancy 114
 Erlander, Aina 73
- Erlander, Tage 14, 17, 47, 71, 73,
 77, 79, 92, 102, 119, 125, 126, 130
 Estrup, J. B. S. 85
 prins Eugen 19
 Ewerlöf, Knut 63

F

- Fahlbeck, Pontus 75
 Florén-Winthers, Ethel 63
- Forssell, Hans 34
 Fälldin, Thorbjörn 17, 138

G

- Geijer, Arne 95
 Geijer, Erik Gustaf 24
 Gellerman, Olle 87
 Gripenstedt, Johan August 33
 kronprins Gustaf Adolf 19
- prins Gustaf Adolf 19
 Gustaf V 19, 20, 39, 68
 Gustav II Adolf 22
 Gärde Widemar, Ingrid 63

H

- Hamilton, Hugo 58, 62
 Hammarskjöld, Dag 65
 Hammarskjöld, Hjalmar 65
 Hamrin, Felix 103
 Hamrin, Mac 63
 Hamrin-Thorell, Ruth 63, 102
 Hanson, Per-Olof 63
 Hansson, Per Albin 44
 Haralds, Hjalmar 31, 74
 Heckscher, Gunnar 78, 79
 Hedlund, Gunnar 17, 47, 79
- Heiding, Arthur 136
 Helén, Gunnar 17, 95
 Hellberg, Mauritz 40
 Herlitz, Nils 78
 Hermansson, CH 17, 147
 Hernelius, Allan 95
 Hertz, Ulrich 79
 Hesselgren, Kerstin 29, 57-59
 Hjelm-Wallén, Lena 27, 108-115,
 126

Holmberg, Yngve 17
Holmquist, Eric 80, 95

J

Johansson, Ivar 92

K

Karl XV 47
Kropp, Martin 56

L

Lagercrantz, Arvid 78
Lagerroth, Fredrik 87
Larsson, Thorsten 95
Larsson, Uno 92
Leijon, Anna-Greta 145
Lenin, Vladimir 77
Lidbom, Carl 88
Lidgard, Bertil 95
Lindbeck, Assar 80
Lindblad, Hans 27, 57, 89, 96,
100-107

M

Mankell, Julius 65
Marx, Karl 16
Mattson, Lisa 95
Moberg, Sven 111
Molin, Karl 61
Mossberg, Holger 111

N

Nerman, Ture 64
Nettelbrandt, Cecilia 112
Nielsen, Monica 73
Nilsson, Johan 62, 92
Nordenson, Harald 63

Håstad, Elis 71
Höglund, Zeth 76

Johansson, Olof 27, 134-141

Krönmark, Eric 146

Lindholm, Per Sigurd 92
Lindman, Arvid 40
Lindström, Ulla 62, 70, 103-104
Lithander, Pehr E 34
Ljungberg, Blenda 112
kronprinsessan Louise 19
Lundblad, Grethe 95
Lundqvist, Ragnar 63

Munktell, Henrik 71
Myrdal, Alva 62, 65, 110
Myrdal, Gunnar 65
Möller, Gustav 62
Möller, Yngve 89

Norrbin, Camilla 152
Nyman, Olle 61

O

Ohlin, Bertil 14, 17, 77, 79, 92

Olsson, Elvy 64, 95

P

Palme, Olof 17, 62, 90, 119, 131,
137, 145Pehrsson-Bramstorp, Axel 136
Petrén, Gustaf 78, 87

R

Reuterskiöld, Carl Axel 63, 75

S

Sandler, Rickard 61, 71, 92

Schein, Harry 80

Schlyter, Karl 61

Schött, Lars 95

prinsessan Sibylla 19

Siegbahn, Bo 62

Sieyès, Emmanuel Joseph 42

Sjöström-Bengtsson, Anna 59

Staafl, Karl 76

Stenhammar, Wilhelm 20

Stjernquist, Nils 71, 80, 83

Strand, Axel 57, 92

Sträng, Gunnar 95

Sundelin, Gustaf Valfrid 62

Svanström, Ivan 95

Svedberg, Lage 92

Svensson, Jörn 27, 142-148

Svensson, Rosa 109

Svensson, Sven 73

Säve, Adolf 35

Säve, Teofron 35

Sävström, August 21

Söder, Karin 146

Söderqvist, Oswald 146

T

Tamm, Elisabeth 58

Tamm, Hugo 34

Thorsson, Inga 59

Thyrén, Johan 80-81

Thüning, Nelly 58

Tunberg, Sven 20

U

Undén, Östen 61

V

Vennersten, Axel 62

Vigelsbo, Sven J 92

Vinge, Margit 59

Virgin, Ivar 56, 95

Wahlmark, Carl Primus 56

Wahlund, Sten 71

Waldenström, Erland 80

Wallenberg, André Oscar 30

Wedén, Sven 17

Wellin, Bertha 58

Werner, Lars 17, 57, 60, 64, 94,
145

Westerståhl, Jörgen 71
Westman, Karl Gustaf 64
Wigfors, Ernst 62
Wiklund, Anna 90
Wikström, Jan-Erik 96

Å

Åman, Valter 62, 70, 72

Ö

Öhman, Rodney 59
Östlund, Agda 58

prins Wilhelm 19
Winberg, Margareta 146
Wirtén, Rolf 96
Wistrand, Karl 63

Vår nuvarande enkammarriksdag har funnits i drygt femtio år. Att riksdagen ska ha en kammare tas numera för givet. De flesta är för unga för att ha egna minnen av föregångaren tvåkammarriksdagen. Ja, majoriteten var inte ens född vid skiftet, när två blev en.

Femtio år har gått, och glömskan har tagit över. Ändå var det under tvåkammartiden 1867–1970 som mycket av vårt nuvarande samhälle formades. Att förstå hur systemet med en första och en andra kammare fungerade kan skänka nya perspektiv på dagens politiska liv.

I boken behandlas exempelvis hur första kammaren, på grund av valreglerna, var en konservativ bastion fram till den fulla demokratis genombrott kring 1921. Från 1940-talet kom den i stället att bli en räddningsplanka för de regerande Socialdemokraterna. Med bara en liten överdrift kan vi säga att första kammaren var avgörande för hur folkhemmet byggdes upp.

Författarna, historikerna vid Södertörns högskola Torbjörn Nilsson och Josefin Hägglund, har åstadkommit både en historisk skildring av tvåkammarriksdagens tid och ett antal intervjuer med politiker som var med när det begav sig. Antingen som ledamöter i den avskaffade riksdagen, eller som nykomlingar i den nya enkammarriksdagen. På så sätt kopplas historia samman med nutid, politiska traditioner med enskilda erfarenheter och maktkamp med gemenskap över partigränserna.

Boken är tillkommen i ett samarbete mellan

Riksbankens Jubileumsfond, Södertörns högskola och Sveriges riksdag.